

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ МІГРАЦІЇ І ДЕМОГРАФІЇ
ЕКОНОМІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

ISSN 2218-5348

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Спецвипуск 1 (21)

За матеріалами Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції «Міграційна політика України в умовах глобалізації: досвід управління та ризику сьогодення» та міжнародного наукового семінару на тему «Європейська дипломатія в умовах еволюції інституціональної системи ЄС» (м. Ужгород, 24 березня - 15 квітня 2020 р.)

Ужгород
2020

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21)

УДК 001:378

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Артёмов Іван Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Заступники головного редактора:

Андрейко Віталій Іванович – кандидат історичних наук, в.о. завідувача кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій УжНУ, доцент (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»);

Токар Петро Васильович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри економічної теорії, директор НДІ міграції і демографії економічного факультету УжНУ, почесний професор Євразійського національного університету імені Л.М. Гумільова (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Відповідальний секретар:

Шелемба Михайло Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій УжНУ (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»); **Вегеш Микола Миколайович** – доктор історичних наук, завідувач кафедри політології і державного управління (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»);

Мандрик Іван Олександрович – доктор історичних наук, професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»); **Паніотто Володимир Ілліч** – доктор філософських наук, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, професор кафедри соціології Університету «Києво-Могилянська Академія»;

Горват Ірина-Любов – старший науковий співробітник Повітового музею Сату-Маре (Румунія); **Кринський Анджей** – доктор філософії, ректор Полонійної академії в Ченстохові (Польща); **Орсова Ольга** – декан факультету гуманітарних наук університету ім. П.Й. Шафарика у м. Кошице (Словаччина); **Медеубасва Жанар Муратбеківна** – кандидат історичних наук, в.о. професора Євразійського національного університету імені Л.М. Гумільова, координатор проекту «Кафедра Жан Моне «Європейська дипломатія» (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан); **Фодор Дюло** – проректор Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II; **Свєженцева Оксана Іванівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, начальник відділу міжнародних зв'язків (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»);

Цвих Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Гуцул Володимир Миколайович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»

(протокол № ____ від _____ 2020 р.)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15062-3634Р, видане Міністерством юстиції України 07.04.2009 р.*

© НН Інститут євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ»
Факультет історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ», 2020

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE
OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES
FACULTY OF HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS
RESEARCH INSTITUTE OF MIGRATION AND DEMOGRAPHY
OF THE FACULTY OF ECONOMICS**

ISSN 2218-5348

INTERNATIONAL SCIENTIFIC HERALD

Special Issue 1 (21)

*Based on the materials of the International scientific-practical online
conference "Migration Policy of Ukraine in the context of
globalization:
current experience and risks "and an international scientific seminar
"European diplomacy in the evolution of the EU institutional system"
(Uzhhorod, March 24 - April 15, 2020)*

Uzhhorod
2020

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21)

UDK 001:378

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Editor in chief:

Ivan Artyomov – Candidate of Sciences in History, Associate Professor, Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the ER Institute of European integration studies (SU “Uzhhorod National University”)

Deputy editors in chief:

Vitalii Andreyko — Candidate of Sciences in History, Head of the Department Head of the Department, Associate Professor (SU “Uzhhorod National University”);

Petro Tokar – Candidate of Sciences in Sociology, Associate Professor at the Department of economic theory, Director of the ER Institute of migration and demography of the Faculty of Economics UzhNU, Honorary Professor of the Eurasian National University named after L. Gumilev (SU “Uzhhorod National University”)

Executive Secretary:

Mykhailo Shelemba – Candidate of Sciences in Politics, Associate Professor at the Department of International Studies and Public Communications (SU “Uzhhorod National University”)

Ihor Todorov – Doctor of History, Full Professor, Professor at the Department of International Studies and Public Communications (SU “Uzhhorod National University”); **Mykola Vehesh** – Doctor of History, Head of the Department of Political Science and Public Administration (SU “Uzhhorod National University”); **Ivan Mandryk** – Doctor of History, Professor at the Department of modern history of Ukraine and foreign countries (SU “Uzhhorod National University”); **Volodymyr Paniotto** – Doctor of Philosophy, General Director of the Kyiv International Institute of Sociology, Professor at the Department of Sociology, University of Kyiv-Mohylianska Academy; **Iryna-Liubov Horvat** – Senior Research Officer of the Satu-Mare County Museum (Romania); **Andzhei Krynskyi** – Doctor of Philosophy, Rector of Polonia University in Czestochowa (Poland); **Olha Orosova** – Dean of the Faculty of Arts in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia); **Zhanar Medeubaeva** – Candidate of Sciences in History, Professor of the Eurasian National University named after L. Gumilev, coordinator of the Jean Monnet Chair project "European Diplomacy" (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan); **Dyulo Fodor** – Vice-Rector in Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute; **Oksana Svyezhentseva** – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Head of the International Relations Department (SU “Uzhhorod National University”); **Volodymyr Tsvyh** – Doctor of Sciences (Politics), Professor, Head of the Department of Politology of Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Volodymyr Hutsul** – Candidate of Sciences in History, Associate Professor at the Department of archeology, ethnology and culturology.

*Recommended for publication by the Academic Council PHEI «UzhNU»
(protocol No ___ as of _____, 2020)*

*Certificate of state registration of the print media KB № 15062-3634P,
issued by the Ministry of Justice of Ukraine April 07 2009*

© Educational and Research Institute of European Integration Studies SU “UzhNU”
Faculty of history and international relations SU “UzhNU”, 2020

ЗМІСТ

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ТА РИЗИКИ СЬОГОДЕННЯ

Володимир Сергійчук. Міграції українства до Казахстану (XVIII - XX ст.)	9
Григорій Месежников. Политические аспекты проблематики миграции в Словакии в период эскалации европейского кризиса с беженцами	24
Dinara Atabayeva, Raikhan Tashtemkhanova. Regulation of the Migration Crisis in the EU: A Foreign Policy Dimension (<i>публікується англійською мовою</i>)	43
Іван Артёмов, Ірина Черевко. Сучасні міграційно-демографічні виклики для України та шляхи їх мінімізації.....	53
Петро Токар. Управління міграційним процесом в Україні: соціолого-політологічний аналіз	68
Михайло Шелемба, Марта Шелемба. Українсько-румунський кордон: стан, проблеми та перспективи розвитку	82
Олександр Лавер, Василь Лавер. Війни і політичний тероризм на Американському континенті та їхній вплив на континентальні міграційні процеси (2017-2020 рр.)	94
Наталія Варга. Трудова міграція в Закарпатті (на основі опитування студентів)	107
Ганна Цімболинець. Соціально-економічні аспекти міграційної політики Європейського Союзу	118

ЄВРОПЕЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЄС

- Жанар Медеубаева.** Дипломатические институты ЕС и их активность в контексте трансформации мирового порядка
(публікується російською мовою) 130
- Ігор Тодоров.** Інтегруюча роль освітніх програм Жана Моне у формуванні європейських цінностей спільноти:
український контент 139
- Райхан Таштемханова.** Академическая дипломатия ЕС в Казахстане (на материалах ЕНУ им. Л.Н. Гумилева)
(публікується російською мовою) 151
- Оксана Свеженцева.** Основні тенденції глобалізації сучасної вищої освіти: з досвіду міжнародної співпраці
Ужгородського національного університету..... 161
- Баубек Сомжурек, Айгерим Ибраева.** Культурный аспект сотрудничества Европейского Союза и Центральной Азии
(публікується російською мовою). 175
- Райхан Жанбулатова.** Институциональная практика ЕС в сфере приграничного сотрудничества (публікується російською мовою)..... 187
- Бэлла Бокова.** Преобразование политической системы Турции в XXI веке (публікується російською мовою) 196

CONTENTS

MIGRATION POLICY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: CURRENT EXPERIENCE AND RISKS

Volodymyr Sergiychuk. Migrations of Ukrainians to Kazakhstan (XVIII - XX centuries)	9
Grigory Mesezhnikov. Political aspects of migration issues in Slovakia during the escalation of the European refugee crisis	24
Dinara Atabayeva, Raikhan Tashtemkhanova. Regulation of the Migration Crisis in the EU: A Foreign Policy Dimension (published in English)	43
Ivan Artiomov, Iryna Cherevko. Modern migration and demographic challenges for Ukraine and ways to minimize them	53
Petro Tokar. Management of migration process in Ukraine: sociological and political analysis	68
Mykhailo Shelemba, Martha Shelemba. Ukrainian-Romanian border: state, problems and prospects of development	82
Olexander Laver, Vasyl Laver. Wars and political terrorism on the American continent and their impact on continental migration processes (2017-2020)	94
Natalia Varga. Labor migration in Transcarpathia (based on student survey)	107
Hanna Tsimbolynets. Socio-economic aspects of the migration policy of the European Union	118

EUROPEAN DIPLOMACY IN THE EVOLUTION OF THE EU INSTITUTIONAL SYSTEM

- Zhanar Medeubaeva.** EU diplomatic institutions and their activity in the context of the transformation of the world order (published in Russian) 130
- Ihor Todorov.** The integrative role of Jean Monnet's educational programs in the formation of European community values: Ukrainian content..... 139
- Raikhan Tashtemhanova.** Academic diplomacy of the EU in Kazakhstan (on the materials of ENU named after L. Gumilev) (published in Russian) 151
- Oksana Svyezhentseva.** The main trends of globalization of modern higher education: international cooperation experience of Uzhhorod National University..... 161
- Baubek Somzhurek, Aigerim Ibraeva.** Cultural aspect of cooperation between European Union and Central Asia countries (published in Russian) 175
- Raikhan Zhanbulatova.** EU institutional practice in cross-border cooperation (published in Russian)..... 187
- Bella Bokova.** Transformation of the political system of Turkey in XXI century (published in Russian) 196

УДК 94-054.7(574)+323.113(=161.2)"17/19"
DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).9-23

Володимир Сергійчук,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії світового українства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)

МІГРАЦІЇ УКРАЇНСТВА ДО КАЗАХСТАНУ (XVIII - XX ст.)

У статті розповідається про міграційні потоки українства до Казахстану з XVIII ст., коли російське самодержавство вислало в Зауралля учасників національно-визвольної боротьби нашого народу для освоєння завойованих степових просторів. Згодом сюди переселятимуть українських селян для розвитку хліборобства, а з початком Першої світової депортуватимуть мешканців західноукраїнських земель і військовополонених австро-угорської армії з їх числа. Більшовицька влада продовжила освоєння казахських степів українством спочатку добровільним переселенням, а потім депортуючи так званих куркулів і ворогів народу з їхніми родинами. Останнє масове переселення українства до Казахстану відбулося в другій половині 1950-х років з метою освоєння цілинних земель.

Ключові слова: українство, переселення до Казахстану в XVIII - XX ст.

Migration flows of Ukrainians to Kazakhstan began in the eighteenth century, when the Russian autocracy sent to the Trans-Urals participants of the national liberation struggle of our people for the development of the conquered steppe areas. Subsequently, Ukrainian peasants were resettled here for the development of agriculture, and with the beginning of World War I deported the inhabitants of the Western Ukrainian lands and prisoners of war of the Austro-Hungarian army from among them.

The Bolshevik authorities continued the development of Kazakh steppes by Ukrainian voluntary resettlement, and then deported so-called kulaks and enemies of the people with their families from all settlements, including from Sloboda Ukraine, Volga region and North Caucasus. In particular, for failure to fulfill the impossible grain plans in 1932 - 1933, the Ukrainian stanitsas Poltavska, Umanska, Popovychska and Medvedivska were deported from Kuban to Kazakhstan.

In 1936, Germans and Poles were evicted from Ukraine, with the beginning of World War II, members of families of repressed members of insurgent organizations, officers of the former Polish Army, police officers, jailers, gendarmes, landlords, manufacturers and government officials of the interwar Poland were deported from Western Ukraine. Among the 200,000 deported there were many Ukrainians,

including foresters. There were also Ukrainians among the exported from the Brest region, which Stalin transferred to the Byelorussian SSR.

In the postwar period, family members of Ukrainian nationalists were sent to Kazakhstan in large numbers. The last mass relocation of Ukrainian to Kazakhstan took place in the second half of the 1950s in order to develop virgin lands. In particular, between 1954 and 1973, 65,468 families were sent from the USSR to Kazakhstan, in which there were 229138 persons.

Keywords: *Ukrainians, resettlement to Kazakhstan in the 18th - 20th centuries.*

Спроби описати українську присутність у казахських степах уперше з'являються на початку ХХ ст., коли світ побачила широкомасштабна серія про різні регіони Російської імперії [28; с. 199]. Багато фактів про вихідців з Наддніпрянщини можна почерпнути і в описах господарств українських переселенців в окремих казахських повітах [23]. Подібні картини є і в етнографічному нарисі В. Білецької про побут і звичаї переселених у Зауралля українських хліборобів уже в радянські часи [7; с. 184 – 207]. Але після припинення в грудні 1932 року українізації за межами УРСР про присутність нашого етносу в Казахстані вже не було прийнято згадувати. Навіть у дослідженнях про селянське переселення до Казахстану намагаються уникнути згадки про власне українців, хоч називаються головні терени виходу – Полтавська, Чернігівська губернії. Про переселенців з цих регіонів пишуть як про російське населення [39; 6; 37].

У той же час про інші нації дозволялося писати, скажімо, про поляків [31] або про уйгурську національну меншину [42; 15; 30; 13]. Історична наука УРСР могла тільки використовувати матеріали всесоюзних переписів, не згадуючи про духовність українців Казахстану й колишнє організоване їхнє національне життя в цьому регіоні. Правду про українців Казахстану могли писати тільки в західній діаспорі [24; 12].

Зрушення відбуваються вже після проголошення незалежності колишніх радянських республік. Про українське життя в Казахстані з'являються розвідки Ф. Заставного [14] і В. Сергійчука [36]. Окремі документи про депортації до Казахстану, зокрема родин українських націоналістів, вміщені в книзі київського дослідника І. Винниченка [8]. Тоді ж, за ініціативою автора цих рядків, аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка Л. Мазука підготувала фактично перше спеціальне дослідження про українців Казахстану [22]. Окремий розділ про процеси українізації 1932 – 1932 років у Казахстані представлено і в нашій книзі на цю тему [35].

Згодом до організації наукових пошуків у цьому напрямі підключається Посольство України в Республіці Казахстан, завдяки якому з'являється перша розвідка на цю тему [41], а також збірник спогадів і

документів [17]. Після цього питання розселення українців у Казахстані виносяться і на міжнародні наукові конференції [32; 33; 34].

У той же час вказана проблема ще далеко не досліджена, відтак завдання полягає в тому, аби визначити головні напрями майбутніх наукових пошуків, наголошуючи при тому, що переселення українців на нові землі протягом багатьох століть, як правило, викликалося потребою використати їхній хліборобський талант для освоєння родючих перелогів. Але спочатку імперська Росія відсилає українців на схід спокутувати свою волелюбність. Зокрема, на будівництво в межах нинішньої Північно-Казахстанської області 300-верстної – від Петропавловська до Омська – Новоішимської лінії укріплень, яку в народі називали гіркою, царська влада відправила велику кількість людей. Зокрема, в 1760-х роках на поселеннях «гіркої лінії» бачили велику кількість будівельників у «широких штанах», яких однозначно ідентифікували з українськими козаками. Після придушення в 1768 році народно-визвольного повстання, що увійшло в історію під назвою Коліївщини, 138 українських козаків були заслані до Сибіру, частина з них потрапила на «гірку лінію» [41; с. 62, 63].

У багатьох куточках Казахстану відбував своє десятирічне заслання Тарас Шевченко, інші борці за національне визволення нашого народу. Це вже наприкінці ХІХ століття українці виїжджали в казахські степи добровільно, бо хотіли розжитися на землю, якої на батьківщині ставало все менше для обробки корінним хліборобам. А тут – «у кого скільки хватає сил, тот столько и пашет». Наприклад, у нинішній Північно-Казахстанській області наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. першою хвилею українських переселенців було засновано Алексіївку, Богданівку, Бірки, Благовіщенку, Веселівку, Виноградівку, Воскресенівку, Григорівське, Іванівське, Ісаївку, Кривошекове, Кусепське, Макарівку, Михайлівку, Новопокровське, Новоросійське, Петрівку, Полтавку, Святодухівку, Семиполку, Спасівку, Тернівку і Троїцьке. Друга хвиля українського переселення в цей регіон додала ще Зелений Гай, Чернігівку, Кременчук, Донецьке, Полтавку (другу), Новоукраїнку, Ковалю, Українське, Українку.

«Их деревни можно сразу узнать по белым саманным хатам с соломенными крышами, – засвідчували сучасники. – Вообще «хохлы» устраиваются на новой родине так, как жили и на прежней. С великороссами селятся они только в крайности, предпочитая отдельные поселения» [28; с. 199].

А в Кустанайському окрузі на початку ХХ ст. вже нараховувалося близько ста поселень вихідців з Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній. «Этот контингент, – наголошувалося в документі, – является наилучшим по опытности ведения хозяйства в степной местности, способности ориентироваться в новых условиях и по обдуманности плана переселения» [3; Ф. 27. – Оп. 10. – Спр. 819. – Арк. 42].

За підрахунками члена Центральної Ради Т. Олесіюка, від 1896 по 1915 рік на теренах Сірого Клину осіло 1.192,616 переселенців, у тому числі в Акмолинському регіоні – 658.597, Тургайському – 274.614, Семипалатинському – 136.550, Семиріченському – 65.871 і в Уральському – 57.504. Майже дві третини з цієї кількості були українцями [25; с. 316].

Однак поряд з хліборобським освоєнням нашими земляками казахських степів царське самодержавство продовжувало відправляти сюди й невільників, які були засуджені за участь у революційних подіях. Так, уродженець Маслівки Миронівської волості Київської губернії Панас Латута в 1905 році був виключений з Київської гімназії і відправлений у заслання. У 17 років він опиняється в Акмолинську – традиційному місці заслання політичних діячів. Влаштувавшись на цегельному заводі, починає гуртувати навколо себе робітників, що загрожувало йому новим етапом у більш віддалені місця заслання. Загроза арешту змусила Латуту втекти до кочуючих казахів, де було безпечніше. Там він вивчив казахську й арабську мови, відкрив першу приватну казахську школу. Був співорганізатором казахського національного повстання в Акмолинському Приішим'ї. Потім створював одну з перших сільгоспартілей. У 1924 році побудував першу казахську світську школу [16; с. 85–92].

З початком Першої світової війни імперська Росія стала відправляти в казахські степи не тільки наших співвітчизників – військовополонених, що воювали в австро-угорській армії, а й масово депортувала із найзахідніших теренів українського розселення – Галичини, Холмщини, Підляшшя, Берестейщини, Волині тисячі родин хліборобів, інтелігенції, учнівської молоді. Так, 13 серпня 1914 року київський губернатор видав таємну директиву начальникам поліції, якою зобов'язував їх взяти таких заходів щодо німців і австрійців: «1) Все германские и австрийские подданные мужского пола в возрасте от 18 до 45 лет, способные носить оружие, считаются военнопленными и подлежат немедленному аресту и высылке в Вологодскую, Вятскую или Оренбургскую губернии» [5; Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3260. – Арк. 104].

Однак на основі телеграм заступника міністра внутрішніх справ Росії Джунковського від 30 серпня 1914 року київський губернатор передав розпорядження начальнику Київського губернського жандармського управління про призупинення виселення австрійських і німецьких підданих до Вологодської й Самарської губернії і Уральської області [5; Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3260. – Арк. 129].

Не краще почувалися й українці Галичини, куди російська армія вторглася з перших днів війни. Царські сатрапи не церемонилися там ні з національними, ні з релігійними традиціями місцевого населення. Усі, хто був запідозрений в українофільстві, незважаючи на вік і стать, підлягали негайній депортації в східні й північні губернії Росії. Заарештовані

представляли всі прошарки Галичини і Буковини. Тут перебувала вся українська інтелігенція: священники, папські прелати, професори, вчителі, директори семінарій, музеїв і громадських бібліотек, письменники, учні гімназій, міщани, селяни, жінки, діти і вже зовсім літні люди.

Їх висилали етапом до віддалених губерній Росії зокрема до Східного й Західного Сибіру. Ті, хто направлявся до останнього, потрапляли й на споконвічні кочові землі казахів. Список бранців-офіцерів у Семипалатинську включав такі імена: Костянтин Шараневич, Григорій Думка, Теодор Гнатюк, Мелетій Кічура, Микола Галушинський, Іван Волянський, Іван Кульчицький, Роман Кирчів, Ізидор Пігуляк, Денис Кloseвич, Антін Зелений, Павло Заблоцький, Василь Матвіїв, Михайло Сабат, Карло Шумний, Микола Дереш, Осип Войтечко, Михайло Мриглод, Дмитро Худоб'як [3; Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 320].

У Павлодарі над Іртишем гиніли урядовець банку Володимир Ропіцький, викладач гімназії Василь Торбин, студент філософії Ярослав Мурович, правник Роман Кміцикевич, народні вчителі Микола Левицький, Ярослав Менцинський, Степан Давидович, Василь Яцульчак, Олекса Чорній, Василь Сорочан – всього 22 українці [3; Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 56. – Арк. 341].

З другої половини 1920-х років до Казахстану, де вже нараховувалося 860 тисяч українців за переписом 1926 року, було заплановано додатково переселити сотні тисяч наших хліборобів. Так, до Казахстану й Башкортостану протягом 10 років їх необхідно було відправити 296000 осіб [3; Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 199. – Арк. 17].

У Павлодарському окрузі в 1930 році були готові прийняти таку кількість родин з України: 1. Цюрупинський район: Табун – 30, Свободне – 75, Лебединське – 24, Херсонське – 53, Кедрівка – 54, Каскир-Ата – 39, Журавлевське – 20, Островське – 96, Терське – 35, Білоусівка – 46, Тугульбай–96, Галицьке – 82.

2. Іртишський район: Осинівське – 62, Чилик – 67, Кара-Су – 52, Соколинівське – 24, Чуйгун – 23, Коган – 30, Артемівка – 60, Кос-Ірик – 123, Великоіванівка – 93, Королівка – 145, Фастівка – 135, Никонорівка – 172, Біловодка – 128, Содоминка – 20, Горностаївка – 102, Привітне – 67, Василівка – 67, Новоіванівка – 54, Любомирівка – 11 [2; Ф. 1000. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 92 зв. – 93].

Поряд з переселенцями-хліборобами до Казахстану більшовики відправляють і небажану для неї українську інтелігенцію. Вніс цю пропозицію 12 грудня 1922 року заступник голови ОДПУ РСФРР Уншлихт генеральному секретареві ЦК РКП Сталіну, мовляв, для української еліти «высылка за границу должна быть заменена высылкой в пределах РСФСР» [21; с. 71].

А до віддалених районів РСФРР тоді належав і Казахстан. Кількість відправленої української еліти сюди різко зросла після справи так званої Спілки Визволення України. Так, засуджений на 10 років харківський науковець Василь Пустовойт з травня 1934 року був достроково звільнений і призначений директором дослідного поля Карлагу. Вивів на створеному ним дослідному полі урожайний сорт жита і два сорти проса (волинські) [Дулатбеков Н. Карлаг. – Караганда, 2012. – С. 393]. А Галина Руденко вирощувала баштанні культури, які з АЛЖІРу вивозили на продаж до Акмолінська. Спроекувала зрошувальну мережу, яка й досі функціонує [10; с. 500].

Не оминув заслання до Казахстану й Іван Спаський, уродженець Ніжина. З 1930 року він працював у Харківському археологічному інституті старшим науковим співробітником, у 1932 запрошений до Ермітажу завідувачем колекції медалей. 31 жовтня 1933 року заарештований як російський націоналіст – на 5 років [29; с. 146, 147].

З початком розкуркулення проліг шлях у цей далекий край і для тисяч родин заможних українських хліборобів, у тому числі й з Поволжя, – після того, як 20 лютого 1931 року політбюро ЦК ВКП (б) ухвалило постанову про підготовку селищ на 200 – 300 тисяч куркульських господарств у Казахстані, насамперед південніше Караганди [38; с. 90].

Згодом у цей регіон висилаються й так звані саботажники хлібозаготівель: скажімо, постановою політбюро ЦК КП (б) У від 29 грудня 1932 року за участю Лазаря Кагановича вислано 700 куркулів (без сімей) з Дніпропетровської області, 30 грудня на подібні страждання прирікалися 500 хліборобів Чернігівщини, з 3 січня 1933 року – 400 родин Харківщини, а також 40 виключених з партії комуністів [4; Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 9. – Арк. 83 – 95].

У той же час подібні репресії падають на українське населення Кубані. Тільки з 5 по 7 грудня 1932 року із станиці Полтавської на станцію Осокарівка неподалік Караганди було відправлено 208 родин (1097 осіб). А 29 грудня 1932 року керівник ОДПУ Ягода повідомив Сталіну про завершення виселення станиці Полтавської – в кількості 2.158 родин (9.187 осіб) в складі 5 ешелонів [21; с. 386].

Потім до Казахстану депортують ще три українські станиці – Уманську, Поповичівську і Медведівську. Саме цих українців Кубані перший секретар Казахстанського крайового комітету ВКП (б) Голощокін пропонував ЦК ВКП (б) ще 10 грудня 1932 року використати для створення сільгоспкомбінату, який забезпечуватиме продовольством шахтарів Караганди [1; Фонд 141. – Оп. 1. – Спр. 5199. – Арк. 34].

Після Голодомору 1932 – 1933 років з України виселяють німців і поляків: в Південно-Казахстанську область 5500 родин, в Алма-Атинську й Карагандинську – по 3000, у Східно-Казахстанську – 2000, в Актюбинську –

100. З початком Другої світової війни із Західної України виселяються до Північно-Казахстанської, Павлодарської, Акмолинської, Талди-Курганської, Алма-Атинської і Джамбульської областей члени сімей репресованих учасників повстанських організацій, офіцерів колишньої польської армії, поліцейських, тюремників, жандармів, поміщиків, фабрикантів і чиновників державного апарату міжвоєнної Речі Посполитої. Серед 200 тисяч депортованих було чимало й українців, як і серед вивезених із Берестейщини, яку Сталін передав до Білоруської РСР.

З поверненням більшовицької влади на західноукраїнські терени згідно з розпорядженням народного комісара внутрішніх справ СРСР Берії від 31 березня 1944 року за № 7129 встановлювався відповідний порядок виселення, що уточнювався спеціальною інструкцією НКВС УРСР від 5 квітня 1944 року «Про порядок організації заслання родин членів ОУН і активних повстанців у віддалені райони СРСР». Зокрема передбачалося відправляти до східних районів СРСР усіх повнолітніх членів родини, а їхнє майно конфіскувати. Через 10 днів була спущена нова директива, якою детально розписувався весь процес депортації вказаних категорій населення [9; Т. 1. – С. 236].

Наказом каральних органів від 9 жовтня 1944 року «Про заходи про посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації збройних банд ОУН у західних областях Української РСР» передбачалося посилити репресії щодо родин повстанців через виселення їх у віддалені райони СРСР. Скажімо, станом на 15 квітня 1945 року до Караганди тільки з Львівської області було відправлено 2 635 осіб. Станом на 4 липня 1945 року протягом березня – травня було депортовано 2.948 родин в кількості 6959 осіб. А до 10 лютого 1947 року – 14.844 родини загальною кількістю 36.952 особи [18; с. 218].

Потрапляють у цей час до казахських степів і ті греко-католицькі священники, які відмовляються переходити до московського православ'я. Скажімо, станом на 31 січня 1946 року їх уже було заарештовано 180. Крім того, перебували в ув'язненні 11 настоятелів монастирів, 6 дияконів, 23 монахи, 9 студентів духовної академії [19; с. 531].

А виконуючи вказівки НКДБ СРСР щодо проведення так званого об'єднавчого греко-католицького собору з Російською православною церквою, каральними органами більшовицької влади було вирішено «тех людей, которые мешают проводить воссоединение, и есть материал, компрометирующий их в антисоветской деятельности, нужно арестовывать». Тому й не дивно, що напередодні цього лжесобору кількість зарештованих греко-католиків зросла вже до 296 осіб [19; С. 536, 591].

Заходами з посилення боротьби з українським національно-визвольним рухом також передбачалася депортація родин оунівців з Берестейщини. Так, одним з пунктів цього документа, затвердженого головою Раднаркому БРСР П. Пономаренком 1 лютого 1945 року,

зазначалося: «Провести учет всего взрослого населения и выявления бандитских семей, предупредив их, что если их члены семьи – участники – к.-р. националистических формирований и бандгрупп не явятся с повинной в органы советской власти, они (семьи) будут выселены из пределов республики, а имущество их будет конфисковано» [27; с. 264]. Перед каральними органами БРСР ставилося завдання «не позднее 21 февраля 1945 года представить данные об учтенных семьях участников к. – р. националистических формирований и бандитов по пораженным районам Брестской и Пинской областей для практического разрешения о их выселении из пределов Белорусской ССР» [27; с. 264].

Той розмах репресій проти родин активних націоналістів і вояків УПА, який запроваджувався в повоєнний час, вирвав з батьківських осель тисячі мирних українців. Станом на 1946 рік із-за Збруча, Горині й Дністра вже було депортовано 36 609 осіб: зі Львівської області – 5 927, Рівненської – 7 345, Волинської – 7 439, Тернопільської – 3 780, Станіславської – 5 590, Чернівецької – 1 256, Дрогобицької – 5 272 [4; Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 4963. — Арк. 4].

Однак український визвольний рух продовжував боротися, що підштовхнуло владу до посилення репресій проти родин українських націоналістів, що, мовляв, остаточно позбавить УПА підтримки місцевого населення. Цю пропозицію підтримав і присланий на допомогу «м'якому» в очах Сталіна Хрущову «залізний» Лазар Каганович, погодившись, що саме такий хід подій справді прискорить «остаточну радянізацію в західних областях». Розглянувши пропозиції Києва, які ретельно готувалися протягом кількох місяців, 10 вересня 1947 року Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову № 3214—1050 щодо виселення із західних областей УРСР членів родин «оунівців і активних бандитів, заарештованих і вбитих у боях». Заплановано було виселити 75 тисяч осіб, хоча в МДБ УРСР намічали близько 100 тисяч.

Ця злочинна акція під кодовою назвою операція «Захід» справді була наймасштабнішою депортацією населення із Західної України, розпочавшись 21 жовтня 1947 року. З 6.00 ранку з усіх населених пунктів Львівської, Тернопільської, Станіславської, Дрогобицької, Волинської, Рівненської й Чернівецької областей споконвічних мешканців цих теренів виганяли в незвідане.

Протягом однієї доби було виселено 26 644 родини, що нараховували 76 192 особи, серед яких було 18 866 чоловіків, 35 152 жінки та 22 174 дитини. Багатьох цих людей чекала важка праця в шахтах Караганди або прилеглих колгоспах. І тільки там виявилася 991 родина або 1.935 осіб, які були непрацездатні [20; с. 294].

Усе, на що спромоглася тодішня «найгуманніша в світі влада робітників і селян», так це те, що цим обездоленим людям вирішила «в

течение декабря 1947 года и 1-го квартала 1948 года оказать им безвозмездную помощь продовольствием из расчета в день на одного человека: муки –150 граммов, крупы – 50 граммов, соли – 15 граммов и сахара (только детям) – 15 граммов» [20; с. 295].

За період 1947—1948 років у цілому було етаповано – 77 791 особу. З них з Львівської області – 15 590 осіб, Рівненської – 11 347, Волинської – 9 050, Тернопільської – 13 508, Станіславської – 11 883, Чернівецької – 1 627, Дрогобицької – 14 456. Станом на 1 січня 1952 року в Степовому таборі перебувало українців 10.089 із загальної кількості 23.089, у Піщаному відповідно 17.844 (в тому числі 6.995 націоналістів) з 39.612 ув'язнених, Луговому на 1 жовтня 1951 року 4.509 з 11.731, Дальному на 1 січня 1953 року – 1022 з 2.498 [26; С. 74, 75, 287, 291, 523, 579].

Начальник ГУЛАГа генерал-лейтенант Долгих у червні 1954 року визнавав: «Вместо воспитания заключенных дрессировали. Все эти стены, постройки, клетушки построены для дрессировки животных, а не для перевоспитания заключенных. По 3 – 4 и даже 6 месяцев некоторых заключенных содержали в штрафном бараке без всяких оснований. Освобождено из штрафбаров 260 человек незаконно содержавшихся» [11; с. 381].

Крім нестерпних умов перебування в таборах, українці переслідувалися за свої традиції – аж до нічим невинуватих розстрілів. 20 квітня 1955 року, на Великдень, колона дівчат йшла на роботу в нічну зміну, а хлопці повертались з роботи. Дівчата ще здалеку привітались: «Христос воскрес, хлопці!». Хлопці, як годиться, відповіли: «Воістину воскрес!». В ту ж мить конвой відкрив вогонь: 16 чоловік полягло відразу, а 10 було поранено.

Значна частина ув'язнених з числа західних українців, колишніх членів ОУН і вояків УПА, а також литовських націоналістів, на думку казахського вченого Н. Дулатбекова, «пользуясь стихийным возмущением и порывом заключенных, выдвигавших гуманные просьбы о расследовании факта применения оружия и наказания виновных», кинули клич «Бей большевиков!», «Долой советскую власть!», «Уничтожайте русских!» [11; с. 387].

Верховний суд Казахської РСР з 21 липня по 8 серпня 1955 року засудив у Джезказгані 7 провідників повстання за ст. 59-2 ч. 1 КК РРФСР до розстрілу, а 6 – до 10 років позбавлення волі. Підсудна Супрун померла під час слідства [11; С. 435, 436, 428].

Паралельно з цими процесами відбувається так зване добровільне переселення до цього регіону для освоєння цілих земель і участь науково-технічної інтелігенції УРСР в прискореному освоєнні природних багатств Казахстану. Згідно з офіційними даними, з України до Казахстану за 1954 – 1973 роки було відправлено в порядку організованого набору:

	Направлено робітників у порядку організованого набору	Переселено сімей	У т. ч. В них осіб працевлаштовано	
Усього	278608	65468	229138	144029
1954	—	3569	12386	7786
1955	—	2688	9408	5914
1956	20051	—	—	—
1957	28250	—	—	—
1958	14640	6896	24136	15171
1959	29871	5910	20685	13002
1960	21834	5997	20989	13193
1961	34497	6616	23156	14555
1962	21023	13861	48513	30494
1963	27480	5974	20909	13143
1964	20825	2370	8295	5214
1965	14773	3034	10619	6675
1966	9254	2205	7718	4851
1967	7904	1165	4078	2563
1968	6809	1076	3766	2367
1969	6118	1107	3875	2435
1970	5464	1166	4081	2565
1971	3688	864	3024	1901
1972	3197	700	2450	1540
1973	2360	300	1050	660

[5; Ф. 4626. — Оп. 3. — Сир. 697. — Арк. 16].

Багато з нових поселень на цілих землях також одержали українські назви, а вихідці з УРСР внесли справді великий внесок у розвиток народного господарства Казахстану, за що були відзначені високими урядовими нагородами. Зрештою, міграція українців до Казахстану значною мірою вплинула на зміну звичного укладу корінного населення, дала змогу

йому перейняти нові прийоми передового хліборобства, а прибуття інженерно-технічних працівників – освоїти досягнення науково-технічного прогресу в промисловості.

Список використаних джерел:

1. Архів Президента Казахстану.
2. Державний архів Республіки Казахстан.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
5. Центральний державний історичний архів України у Києві.
6. Алексеенко Н. Население дореволюционного Казахстана. – Алма-Ата, 1981.
7. Білецька В. В степах Казакстану // Східний світ. – 1928. - № 3 – 4.
8. Винниченко І. Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994.
9. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3 т. – Львів, 1996. – Т.1.
10. Дулатбеков Н. Карлаг. – Караганда, 2012.
11. Дулатбеков Н. Степлаг. Очерки истории Степного лагеря МВД СССР. – Караганда, 2011.
12. Енциклопедія українознавства. – Мюнхен, 1973.
13. Исхаков Г. Социалистическая культура уйгуров Казахстана. – Алма-Ата, 1987.
14. Заставний Ф. Східна українська діаспора. – Львів: Світ, 1992.
15. Кабириров М. Очерки уйгуров Советского Казахстана. – Алма-Ата, 1975.
16. Кабульдинов З. Астана. Прошлое и настоящее. – Астана, 2017.
17. Казахстан – Украина. Дороги и перекрестки. 1917 – 2008 (Сборник воспоминаний и документов). – Алматы, 2009.
18. Кульгавець Х. Радянські органи внутрішніх справ у протидії українському збройному підпіллю (1944 – 1950 рр.). – Львів, 2016.
19. Ліквідація УГКЦ. 1939 – 1946. – К., 2006. – Т. II.
20. Літопис нескореної України. – Львів: Просвіта, 1993.
21. Лубянка. Сталин и ВЧК – ГПУ – ОГПУ – НКВД. Январь 1922 – декабрь 1936. – М., 2003.
22. Мазука Л. Формування української меншини в Казахстані (80 рр. XIX ст. - поч. 30-х рр. XX ст.): автореф. дис. канд. іст. наук. - К., 1996.
23. Материалы по обследованию переселенческого хозяйства в Кустанайском и Актюбинском уездах Тургайской области. – СПб., 1907. – Часть 1. – Выпуск II
24. Олесюк Т. Сіра Україна. – Женева, 1947.

25. Олесіюк Т. Соборна Україна. Наукові розвідки і спомини. – К., 2004.
26. Особлаги в Казахстане. Степной, Песчаный, Луговой, Дальний. – Алматы, 2014.
27. ОУН - УПА в Беларуси. 1939 – 1953. Документы и материалы. – Минск, 2011.
28. Полное географическое описание нашего Отечества. Киргизский край. – СПб, 1903.
29. Попов Ю. Познание Сарыарки: через путешествия, ссылки, лагеря. – Караганда, 2013.
30. Рузиев М. Возрожденный уйгурский народ. – Алма – Ата, 1976.
31. Сапаргалиев Г., Дьяков В. Общественно-политическая деятельность ссыльных поляков в дореволюционном Казахстане. – Алма-Ата, 1971.
32. Сергийчук В. Голодомор в Украине и Казахстане: общие черты и различия величайшей трагедии двух народов // Голод в Казахстане: трагедия народа и уроки истории. – Астана, 2012.
33. Сергийчук В. Депортация станицы Полтавской в Казахстан как свидетельство геноцида украинства Кубани // 65 лет с начала депортации жителей Украины в Казахстан. – Караганда, 2012.
34. Сергийчук В. Депортація українців до Казахстану. – К., 2017.
35. Сергийчук В. «Українізація» Росії. – К., 2000.
36. Сергийчук В. Українці в імперії. - К.: Бібліотека українця, 1992.
37. Таскужина К. Изменение социальной структуры переселенческой деревни Северного Казахстана в доколхозный период (1921 – 1929 гг.): автореф. дис. канд. ист. наук. – Алма-Ата, 1985.
38. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927 – 1939. – М., 2001. – Т. 3. Конец 1930 – 1933.
39. Турсунбаев А. Из истории крестьянского переселения в Казахстан. – Алма-Ата, 1950.
40. Украинцы в Казахстане: взгляд в прошлое и настоящее.- Астана, 2010.
41. Українці Казахстану. – К., 2004.
42. Хамраев М. Расцвет культуры уйгурского народа. – Алма-Ата, 1967.

REFERENCES

1. *Arkhiv Prezidenta Kazakhstanu [Archive of the President of Kazakhstan]*.
2. *Derzhavnyi arkhiv Respubliki Kazakhstan [State Archives of the Republic of Kazakhstan]*.

3. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State archives of supreme Authorities and Governments of Ukraine].*
4. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine].*
5. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv].*
6. Alekseienko, N. (1981). *Naselenie dorevoliutsionnoho Kazakhstana [The population of pre-revolutionary Kazakhstan].* Nauka –The science, Alma-Ata [in Russian].
7. Biletska, W.(1928). *V stepakh Kazakhstanu [In the steppes of Kazakhstan].* *Skhidnyi svit – Eastern world*, 3, 4 [in Ukrainian].
8. Vynnychenko, I. (1994). *Ukraina 1920 – 1980-kh: deportatsii, zaslannia, vyslannia [Ukraine 1920 - 1980s: deportations, exiles, deportations].* Kyiv: Rada [in Ukrainian].
9. *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr.: dokumenty, materialy, spohady [Deportations. Western lands of Ukraine in the late 30's - early 50's: documents, materials, memoirs]:* u 3 t (1996). Lviv [in Ukrainian].
10. Dulatbekov, N. (2012). *Karlah [Karlah].* Karahanda [in Russian].
11. Dulatbekov, N. (2011). *Steplah. Ocherki istorii Stepnoho laheria MWD SSSR [Stepplag. Essays on the history of the Steppe Camp of the Ministry of Internal Affairs of the USSR].* Karahanda [in Russian].
12. *Entsyklopedia ukraїnoznavstva [Encyclopedia of Ukrainian knowledge].* (1973). Munich [in Russian].
13. Iskhakow, H. (1987). *Sotsialisticheskaya kultura uyhurow [Socialist Uyghur Culture].* Alma-Ata [in Russian].
14. Zastavnyi, F. (1992). *Skhidna ukrainska diaspora [Eastern Ukrainian Diaspora].* Lviv [in Ukrainian].
15. Kabirow, M. (1975). *Ocherki uyhurow Sovetskoho Kazakhstana [Essays on the Uyghurs of Soviet Kazakhstan].* Alma-Ata [in Russian].
16. Kabuldinow, Z. (2017). *Astana. Proshloe I nastoiashcheie [Astana. Past and present].* Astana [in Russian].
17. *Kazakhstan – Ukraina. Dorohi i perekrestki. 1917 – 2008 (Sbornik vospominamiy i dokumentov) [Kazakhstan - Ukraine. Ways and intersections].* (2009). Alma-Ata [in Russian].
18. Kulhavets, Kh. (2016). *Radianski orhany vnutrishnikh sprav u protydii ukrainskomu zbroynomu pidpilliu (1944 – 1950 rr.) [Soviet police in the fight against the Ukrainian armed underground (1944 – 1950)].* Lviv [in Ukrainian].
19. *Likvidatsia UHKTS [Liquidation of the UGCC].* 1939 – 1946. (2006). Kyiv [in Ukrainian].

20. *Litopys neskorenoi Ukrainy [Chronicle of unconquered Ukraine]*. (1993). Lviv.
21. Lubianka (2003). *Stalin i VCHK – GPU – OGPU – NKVD [Stalin and the All-Russian Extraordinary Commission - GPU - OGPU - NKVD.]*. Moskow [in Russian].
22. Mazuka, L. (1996). *Formuvannia ukraïnskoi menshyny v Kazakhstani (80 rr. XIX st. – poch. 30-kh rr. XX st.) [Formation of the Ukrainian minority in Kazakhstan (80s of the XIX century – early 30s of the XX century)]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
23. *Materialy po obsledovaniiu pereselencheskoho khoziaystva v Kustanayskom Aktiubinskom uiezdam Turhayskoi oblasti [Materials on the survey of the resettlement economy in the Kustanai and Aktobe districts of the Turgai region]*. (1907). Saint-Petersburg, P. 1, Vols. IL [in Russian].
24. Olesiuk, T. (1947). *Sira Ukraina [Gray Ukraine]*. Geneva [in Ukrainian].
25. Olesiuk, T. (2004). *Soborna Ukraina. Naukovi rozvidky i spomyny [United Ukraine. Scientific research and memories]*. Kyiv [in Ukrainian].
26. *Osoblagi v Kazakhstane. Stepnoy, Peschanyi, Lugovoi, Dalnyi [Special camps in Kazakhstan. Steppe, Sandy, Meadow, Far]*. (2014). Alma-Ata [in Russian].
27. *OUN – UPA v Belarusi. 1939 – 1953. Dokumenty i materialy [OUN - UPA in Belarus. 1939 - 1953. Documents and materials]*. (2011). Minsk [in Russian].
28. *Polnoe geograficheskoe opisanue nasheho Otechestva. Kirhizskiy kray [Full geographical description of our country. Kyrgyz region]*. (1903). St. Petersburg [in Russian].
29. Popov, Yu. (2013). *Poznanie Saryarki: cherez puteshestvia, ssylki, lageria [The knowledge of Saryarka: through travels, exile, camps]*. Karahanda, pp. 146, 147 [in Russian].
30. Rusiev, M. (1976). *Vozrozhdennyi uyhurskiy narod [Revived Uyghur people]*. Alma-Ata [in Russian].
31. Saparhaliev, H., & Diakov, V. (1971). *Obshchestvenno-polinicheskaiia deiatelnost ssylnykh poliakov v dorevoliutseonnom Kazakhstane [Social and political activity of exiled Poles in pre-revolutionary Kazakhstan]*. Alma-Ata [in Russian].
32. Serhiychuk, V. (2012). *Holodomor v Ukraine i Kazakhstane: obshchie cherty i razlichia velichayshey tragedii dvukh narodov [The Holodomor in Ukraine and Kazakhstan: common features and differences of the greatest tragedy of the two peoples]*. *Holod v Kazakhstane: tragedia naroda i uroki istorii – Hunger in Kazakhstan: the tragedy of the people and the lessons of history*. Astana [in Russian].

33. Serhiychuk, V. (2012). *Deportatsiia stanytsi Polavskoy v Kazakhstan kak svidelstvo genotsida ukrainstva Kubani [The deportation of the village of Poltava to Kazakhstan as evidence of the genocide of the Ukrainian Kuban]. 65 let s nachala deportatsii zhiteley Ukrainy v Kazakhstan – 65 years since the beginning of the deportation of residents of Ukraine to Kazakhstan.* Karaganda [in Russian].
34. Serhiychuk V. (2017). *Deportatsiia ukrainsiv do Kazakhstanu [Deportation of Ukrainians to Kazakhstan].* Kyiv [in Ukrainian].
35. Serhiychuk V. (2000). *«Ukrainizatsia» Rosii [“Ukrainization” of Russia].* Kyiv [in Ukrainian].
36. Serhiychuk V. (1992). *Ukrainsi v imperii [Ukrainians in the empire].* Kyiv, Biblioteka ukrayintsya [in Ukrainian].
37. Taskuzhina, K. (1985). *Izmenenie sotsialnoi struktury pereselencheskoi derevni Severnogo Kazakhstana v dokolkhoznyi period (1921 – 1929 гг.) [Change in the social structure of the resettlement village of Northern Kazakhstan in the pre-collective farm period (1921 - 1929)]. Extended abstract of candidate’s thesis.* Alma-Ata [in Russian].
38. *Tragedia sovetsoi derevni. Kollektivizatsia i raskulachivanie. Dokumenty I materialy. 1927 – 1939 [The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dispossession. Documents and materials. 1927 - 1939].* (2001). *Konets 1930 – 1933 – The end of 1930 – 1933* (Vols. 3). Moscow [in Russian].
39. Tursunbaiev, A. (1950). *Iz proshloho istorii krestianskoho pereselenia v Kazakhstan [From the History of Peasant Migration to Kazakhstan].* Alma-Ata [in Russian].
40. *Ukrainsy v Kazakhstane: vzgliad v proshloe i nastoiashcheie [Ukrainians in Kazakhstan: a look into the past and present].* (2010). Astana [in Russian].
41. *Ukrainsi Kazakhstanu [Ukrainians of Kazakhstan].* (2004). Kyiv [in Ukrainian].
42. Khamraiev, M. (1967). *Rastsvet kultury uyhurskoho naroda [The heyday of the Uyghur culture].* Alma-Ata [in Russian].

УДК 323-054.7(437.6)+341.43

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).24-42

Григорій Месежников,
соціолог, політолог,
президент IVO Інститута общественных проблем
(г. Братислава, Словацкая Республика)

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМАТИКИ МИГРАЦИИ В СЛОВАКИИ В ПЕРИОД ЭСКАЛАЦИИ ЕВРОПЕЙСКОГО КРИЗИСА С БЕЖЕНЦАМИ

Словачина – країна, яка на практиці в мінімальній мірі постраждала від кризи біженців в Європі. Трохи більше тисячі іноземних громадян загалом просили притулку в Словачині протягом останніх п'яти років (2015–2020) та близько 220 з них отримали притулок. Незважаючи на це, словацькі політичні суб'єкти включили питання міграції в свою політичну та електоральну мобілізаційну діяльність як ключовий елемент, який постійно живить антиміграційні настрої серед населення. В результаті конфігурація політичної сцени всієї країни змінилася, що ввешті ускладнило співпрацю між основними демократичними політичними силами і дозволило правій екстремістській неофашистській партії проникнути в парламент. Автор описує громадський та політичний дискурс, тенденції громадської думки та партійної політики Словащини в контексті останнього міграційного потоку до Європи.

Ключові слова: міграція, біженці, Словачина, європейська міграційна криза, антиміграційні настрої.

Slovakia is a country which was in practical terms affected by the refugees' crisis in Europe in minimal degree. Only slightly more than one thousand foreign nationals altogether requested the asylum in Slovakia during the last five years (2015–2020) and approximately 220 of them were granted asylum. Despite this, the Slovak political actors included the migration issue into their political and electoral mobilization activities as a prevalent element constantly feeding the anti-migrant sentiment among the population. As a result the whole country's configuration of political scene changed that at the end complicated the cooperation between mainstream democratic political forces and enabled the right-wing extremist neo-fascist party to penetrate into the parliament. Author describes public and political discourse, trends in public opinion and party politics in Slovakia in the context of the last migration flow to Europe.

Keywords: migration, refugees, Slovakia, European migration crisis, anti-migration sentiments.

Словацкая Республика является одной из стран, на развитие которых специфическим образом повлиял миграционный поток, обрушившийся в середине нынешнего десятилетия на Европу. Этот поток достиг своего апогея в 2015 году, но его политические последствия продолжали ощущаться и в последующие годы, их влияние очевидно и сегодня.

СР, будучи государством-членом регионального формата сотрудничества, известного под названием Вышеградская четверка (далее В-4, в эту группу также входят Чехия, Венгрия и Польша), обладает набором характеристик, типичных для всех государств-участников этой группы. Все они – бывшие страны так называемого социалистического лагеря, вошедшие в него в результате давления, оказанного Советским Союзом после Второй мировой войны. До 1989 года это были государства с недемократическими режимами, закрытым обществом, с ограниченными возможностями передвижения граждан, с относительно малой долей проживающих в них иностранцев.

Иммиграция в эти страны ограничивалась в основном переездом граждан на постоянное место жительства по семейным обстоятельствам, это касалось прежде всего граждан «социалистических» стран. Главным направлением миграции для Венгрии, Польши и Чехословакии, которая до 1993 года являлась единым государством, была эпизодическая (и в то же время довольно массовая) эмиграция граждан этих стран на Запад, главным образом по политическим причинам, в поисках свободы и материального достатка, во избежание репрессий и фактического прозябания под гнетом коммунистических режимов (из Венгрии в 1956 году, из Чехословакии в 1968-1969 гг., из Польши в 1968 и в 1981 гг.).

Население центральноевропейских стран отличалось относительной этнической и конфессиональной однородностью, доля национальных меньшинств и иных этнических групп в общем составе населения была невелика. Определенным исключением в силу сложившихся исторических обстоятельств была с этой точки зрения Чехословакия, население которой отличалось бóльшим этническим разнообразием. Эту характеристику позже унаследовала Словакия, ставшая самостоятельным государством в 1993 году, в ней доля нацменьшинств составляет около 15 процентов. В целом же опыт общения или совместного проживания местного населения (прежде всего большинства, принадлежащего к титульной нации) с людьми с отличающимися идентитарными характеристиками был до 1989 г. довольно скромным.

Открытый характер общественного устройства центральноевропейских стран после падения коммунистических режимов, а также их вступление в Евросоюз создали более благоприятные условия для повышения уровня взаимодействия местного населения с иностранными гражданами. Доля проживающих здесь иностранцев увеличилась,

поднявшись до нескольких процентов от общего числа жителей. В основном это были (и являются поныне) граждане государств ЕС, а также соседней Украины и стран, некогда входивших в Югославию. Значительную часть из них составляли (и поныне) трудовые мигранты, получившие официальное разрешение на трудоустройство и проживание.

Тема внешней миграции, особенно тема беженцев как ее составная часть, в различных контекстах была до 2015 года в странах Центральной Европы относительно малозаметной как с точки зрения общественного интереса и влияния на ценностные ориентации и идеологические предпочтения населения, так и отношения к ней со стороны политических партий. Начиная с лета 2015 года ситуация изменилась, и данный вопрос стал ареной острой политической борьбы.

В 2015 году резко возросло число прибывающих в Европу мигрантов. Разразился так называемый кризис с беженцами, когда жители некоторых стран Ближнего Востока (Сирии, Ирака), Афганистана, Африки, других государств, страдающих от длительных войн и гражданских конфликтов, двинулись в сторону Европы, прибывая в нее через Италию, Грецию и Балканы. Кризис с беженцами стал одним из самых важных вызовов для ЕС (Enderlein – Koenig, 2016).

Проблематика миграции с тех пор стала одной из самых обсуждаемых тем в различных социальных средах (в политической сфере, в органах государственного управления, в СМИ, в экспертном сообществе). Несмотря на то, что число иностранных граждан, обратившихся в 2015–2020 годах с просьбой о предоставлении убежища, в странах В-4 оказалось несравнимо ниже, чем в государствах Западной Европы, и что эти страны (пожалуй, за исключением Венгрии) обошел массовый поток беженцев во время эскалации кризиса в 2015 году, позиции правительств стран В-4 по вопросу о миграции и беженцах характеризовались явным нежеланием участвовать в разделении ответственности при решении вопросов, связанных с миграцией, с другими государствами-членами ЕС. Такого рода позиция неоднократно демонстрировалась в Брюсселе и в других западноевропейских столицах правящими политическими элитами В-4 в целом, *en bloc*, а также по отдельности должностными лицами и политиками государств-членов В-4.

Группа В-4 была самым жестким противником идеи равномерного распределения мигрантов между отдельными государствами-членами ЕС. Она фактически отказалась принимать беженцев на своей территории. Неудивительно, что в таких обстоятельствах радикально-националистические политические силы укрепили здесь свои позиции. Ситуационные различия между странами В-4 по вопросу о приеме беженцев не имели принципиального значения, и, как представляется, по крайней мере в настоящее время, в рамках нынешней конфигурации политического ландшафта в государствах В-4, позиции, основанные на отказе от приема

мигрантов, будут сохраняться и продолжать влиять на официальную государственную политику этих стран.

Миграция и Центральная Европа: обстоятельства, сложившиеся во время кризиса с беженцами

Необходимо отметить, что ситуация с беженцами и мигрантами, сложившаяся после 2015 года в Европе, в том числе в Центральной Европе, не является ни новой, ни уникальной с точки зрения истории самого этого явления (Bargerová, 2016). Причины миграционной волны могут быть разнообразными, но управление процессами миграции и подход к их последствиям должны опираться прежде всего на универсальные принципы, они должны учитывать все факторы, включая те, которые могут помочь в достижении положительных эффектов в социальной, экономической и политической областях (Karasová – Valáš, 2018).

Миграция как социальное явление включает в себя целый ряд аспектов – аспект социально-экономический, заключающийся в способности государства обеспечить материальные условия для абсорбции прибывших мигрантов и воспользоваться присутствием новых групп населения как потенциалом для внутреннего развития, аспект интеграционный, заключающийся в проведении политики подключения мигрантов к полноценной жизни в качестве интегрированной части общества в странах, принявших их на своей территории, аспект гуманитарный, связанный со спасением жизни людей, попавших в экстремальные условия, с реализацией их основных прав и свобод в полном объеме в соответствии с международно-правовыми нормами.

Немаловажен и аспект политический, связанный с деятельностью политических актеров, занимающих определенные позиции по вопросу о миграции и принимающих конкретные решения в данной области. Именно от этих решений зависят основные характеристики политики государства в области миграции.

Общественный и политический дискурс в странах В-4, включая Словакию, был в последние годы отмечен выступлениями политиков на темы, связанные с внешней миграцией, с проблематикой беженцев, с сосуществованием людей разных вероисповеданий и культур. Зачастую речь шла о людях, которые не имели достаточной информации по упомянутым вопросам. Многие из них вместо реального знания проблематики озвучивали свое собственное мнение, сформированное под воздействием стереотипных идей, часто основанных не на точном и объективном анализе и изучении фактов, а на собственных идеологических и политических убеждениях. Этого, естественно, было мало для открытой и честной общественной дискуссии, не говоря о серьезных политических предложениях по осуществлению практических решений.

Причины, по которым представители политической элиты не воспринимали проблему миграции и беженцев как вызов и предоставившуюся возможность для общества, были очевидны: политическое позиционирование и соображения, связанные с приобретением и использованием власти в условиях сохраняющихся изоляционистских и ксенофобских настроений значительной части населения. Не удивляет, что политики интерпретировали миграцию исключительно как тяжелую проблему, усиливали опасения и страхи, делали упор на затратах, избегая при этом говорить о возможных выгодах в случае успешной интеграции мигрантов.

Описанные действия политических деятелей осуществлялись в конкретно сформированной общественной атмосфере, в контексте совокупности ценностных ориентаций населения, взглядов рядовых граждан на разные аспекты общественного развития, на состояние общества, на возможности совместного проживания людей с разной идентичностью. Известно, что в силу сложившихся исторических обстоятельств граждане не располагают достаточным опытом общения с «другими», с людьми, прибывшими из иных стран, принадлежащими иным культурам, с теми, кто исповедуют иные религии, кто в силу своего происхождения привержен специфическим жизненным установкам и привычкам. Социологические опросы показывают, что из-за нехватки знаний у людей возникает страх перед возможной угрозой, проявляется беспокойство в связи с возможным разрушением сложившегося образа жизни. Этот страх обычно сопровождается недоверием к тому, о чем люди недостаточно информированы или имеют искаженное представление.

Страх, в свою очередь, мешает воспринимать более широкий контекст при распознавании новых явлений. Люди часто руководствуются негативными стереотипами, находятся под воздействием упрощенных представлений. Политики, в свою очередь, стремятся воспользоваться понятной озабоченностью граждан с целью увеличить поддержку среди населения. Вместо того, чтобы вести разъяснительную работу, создавая пространство для квалифицированной дискуссии (в том числе и о не столь отдаленной истории беженцев из самих стран Центральной Европы), политики своими действиями способствуют устойчивости негативных стереотипов, связывают мигрантов исключительно с возможными социальными и политическими проблемами, с угрозой насилия, с терроризмом. Люди, прибывающие в Европу из-за рубежа, таким образом теряют в восприятии окружающих свою идентичность и индивидуальность, становясь частью абстрактной дегуманизированной массы.

Беженцы в Словакии: факты и тенденции

После краха коммунистического режима в 1989 году миграция из-за рубежа и долгосрочное пребывание иностранцев стали реальностью в

Словакии. Страна открылась для внешнего мира, люди начали движение в обоих направлениях – в страну и из нее. Многие граждане Словакии начали выезжать за границу на постоянное место жительства, в то же время увеличивалось число иностранцев, которые выбирали Словакию для постоянного или временного проживания – для учебы, работы, семейной жизни. Тем не менее, общая доля граждан иных государств, проживающих в Словакии, все еще значительно ниже, чем во многих других странах-членах ЕС.

Так же, как в других странах Центральной Европы, в Словакии в течение довольно длительного промежутка времени (с середины 90-х до середины второго десятилетия 2000-х годов) общественная дискуссия о иммиграции не отличалась особой интенсивностью, даже тогда, когда наблюдалось значительное увеличение числа лиц, стремящихся получить убежище в этой стране – т. е. непосредственно перед тем, как Словакия вступила в ЕС и в первый год ее членства в Евросоюзе. Для политических партий это был второстепенный вопрос, оставляемый без особого внимания в программных документах партий или в работе с избирателями. Партии скорее критиковали друг друга за неспособность создать благоприятные условия для того, чтобы молодые граждане Словакии оставались в стране, работали здесь, за то, что тем самым они выдавливают молодежь за пределы страны, де-факто поощряя эмиграцию и «утечку мозгов». Партии мало говорили о иммиграции в Словакию. Тема миграции из-за рубежа, политика предоставления убежища, социальная и культурная интеграция мигрантов и беженцев оставались в основном сферой деятельности должностных лиц, экспертов, активистов и журналистов, специализирующихся в данной области.

В 2015 году, как уже отмечалось, произошло радикальное изменение. Надо, однако, заметить, что тема миграции и беженцев приобрела в Словакии особое значение не из-за реального влияния иммиграции на социально-экономическое развитие страны или из-за серьезных последствий, вызванных прибытием мигрантов (их как раз было весьма ограниченное количество), а в силу того, что дискуссия об этой проблематике разгорелась незадолго до парламентских выборов 2016 года.

Тема эта стала одной из самых обсуждаемых в избирательной кампании и в конечном итоге значительно повлияла на результаты выборов 2016 года. Парадоксально, но факт, что это произошло в стране, которая отнюдь не была затронута прибытием большого числа беженцев из государств Ближнего Востока и Северной Африки, в стране, в которой проживает относительно небольшое количество иммигрантов, а люди, прибывающие в Европу из других регионов мира, были мало заинтересованы в постоянном проживании в ней. Тем не менее, многие словацкие политики включили проблематику миграции в качестве центрального элемента в свои

стратегии по мобилизации избирателей. Одним из результатов такого подхода, как выяснилось позже, стало избрание в словацкий парламент правоэкстремистской антисистемной партии, которую ксенофобская часть электората считала более аутентичным защитником населения от «иностраных захватчиков», чем партии с умеренным профилем из числа тех, которые также решили – исходя из оппортунистических соображений – задействовать антимиграционные мотивы в своих избирательных кампаниях.

Следует отметить, что количество иностранных граждан, стремящихся получить убежище в Словакии, с начала 1990-х годов было значительно ниже, чем во многих других европейских странах. В годы, предшествовавшие вступлению Словакии в ЕС (2001–2004), оно выросло, но поскольку политика предоставления убежища была довольно ограничительной, в течение последних 25 лет общее количество иностранных граждан с предоставленным убежищем составило всего 865 (по состоянию на март 2020); еще 770 иностранным гражданам был предоставлен статус лиц с дополнительной защитой. В период с 2015 по 2020 год за получением убежища в Словакии обратилось 1086 лиц с иностранным гражданством. 221 иностранцу было предоставлено убежище, а 139 – дополнительная защита (см. таблицу 1 и таблицу 2).

Таблица 1

Статистика по ходатайствам о предоставлении убежища, дополнительной защиты и гражданства в Словакии в 1993 – 2020 годах (чел.)

Год	Ходатайства о предоставлении убежища	Лица с предоставленным убежищем	Лица, которым было отказано в предоставлении убежища	Предоставлена/отклонена дополнительная защита	Рассмотрение приостановлено	Лица получившие гражданство
1993	96	41	20		25	0
1994	140	58	32		65	0
1995	359	80	57		190	0
1996	415	72	62		193	4
1997	645	69	84		539	14
1998	506	53	36		224	22

1999	1320	26	176		1034	2
2000	1556	11	123		1366	0
2001	8151	18	130		6154	11
2002	9743	20	309		8053	59
2003	10358	11	531		10656	42
2004	11395	15	1592		11782	20
2005	3549	25	827		2930	2
2006	2849	8	861		1940	5
2007	2642	14	1177	82/646	1693	18
2008	909	22	416	66/273	457	4
2009	822	14	330	98/165	460	1
2010	541	15	180	57/101	361	3
2011	491	12	186	91/47	270	7
2012	732	32	334	104/153	383	0
2013	441	15	124	34/49	352	7
2014	331	14	197	99/41	163	12
2015	330	8	124	41/24	148	5
2016	146	167	82	12/13	35	3
2017	166	29	77	25/16	73	6
2018	178	6	127	37/23	69	18
2019	232	9	93	19/33	178	9
2020	34	2	10	5/1	23	0
Итого	59 077	865	8 298	770/1584	49 815	274

Источник: *Azyl a migrácia. Štatistiky.* Ministerstvo vnútra SR - <https://www.minv.sk/?statistiky-20>

Общественно-политический дискурс и общественное мнение по вопросам миграции

Тема внешней миграции существенно повлияла на внутриполитическое развитие, общественно-политический дискурс и общественное мнение в Словакии, на конфигурацию партийной системы, на подход государственных учреждений к миграции, к предоставлению убежища, к политике интеграции мигрантов.

Несмотря на то, что число иностранных граждан, обратившихся в Словакии за получением убежища во время кризиса с беженцами, оказалось незначительным, СР заняла неуступчивую позицию в отношении их приема. Она отвергла идею пропорционального распределения беженцев в отдельных государствах-членах ЕС, настаивая на применении принципа подготовленности страны, который в ее интерпретации де-факто означал оправдание отказа поддержать общий подход ЕС. Это было связано с тем, что правительство СР в двух последовательных избирательных циклах формировалось политическими партиями, занимающими позиции отказа от приема мигрантов.

На действиях словацких партий во время кризиса с беженцами, на принимаемых ими решениях и на способе коммуникации с гражданами отразился в первую очередь их общий идейно-политический курс, мера приверженности их представителей националистическим и ксенофобским убеждениям, стереотипам и предрассудкам. К занятию неуступчивой позиции в отношении приема беженцев их также побуждали преобладающие тенденции в формировании общественного мнения, на которое, в свою очередь, влияла сама деятельность этих партий.

Взгляды граждан на миграцию и беженцев можно было в этом контексте считать показателем состояния ценностных ориентаций населения, степени открытости по отношению к другим культурам, конфессиям и общинам, степени укорененности национализма и ксенофобии в системе взглядов на общественное устройство.

Согласно многочисленным репрезентативным опросам общественного мнения, большинство населения СР воспринимало миграцию как одну из наиболее важных общественных проблем. Несмотря на то, что страна не испытывала на себе массового прибытия беженцев из-за рубежа, ее жители чутко отреагировали на возникший миграционный кризис в Европе. Опросы общественного мнения, проведенные в то время, зафиксировали повышенное восприятие важности этого вопроса, а также повсеместное беспокойство по поводу возможного притока иммигрантов.

Как показали опросы, готовность граждан СР принимать беженцев в своей стране была весьма ограниченной. Лишь 18% респондентов в опросе социологического агентства 2muse согласились с идеей, что Словакия может стать новым домом для беженцев. Согласно опросу агентства Polis Slovakia,

до 70% респондентов отвергли идею, что СР может принять беженцев из стран Ближнего Востока и Северной Африки на основе квот, предложенных ЕС. Правительству Роберта Фицо удалось убедить подавляющее большинство населения в том, что неуступчивый подход к решению кризиса с беженцами уместен: согласно опросу агентства FOCUS, 89% респондентов выразили ему поддержку.

Увеличение потока беженцев и эскалация миграционного кризиса в Европе произошли в последние месяцы перед парламентскими выборами в СР (март 2016 года). Отношение населения к миграции стало для политических партий и их лидеров важным фактором, побудившим их включить данный вопрос в свои стратегии по мобилизации избирателей и в дальнейшем широко его использовать в общении с гражданами. Согласно опросу, проведенному агентством 2muse, более 40% респондентов признали, что вопрос о миграции может повлиять на их решение проголосовать на парламентских выборах 2016 года.

Основные направления в деятельности словацких политических актеров в вопросах миграции

Каким образом действовали в вопросе о миграции политические актеры и государственные учреждения? В вопросах, связанных с миграцией, в период кризиса с беженцами проявляли активность президент, парламент, правительство и министерство иностранных дел.

Что касается подходов упомянутых государственных учреждений, необходимо подчеркнуть, что между президентом Андреем Киской, с одной стороны, и парламентом (спикер Андрей Данко) и правительством (премьер-министры Роберт Фицо и Петер Пеллегрини), с другой стороны, в 2015–2019 гг. наблюдались существенные расхождения. Помимо этого, позиции, занимаемые министерством иностранных дел, по отдельным аспектам миграционной повестки подчас отклонялись от политической линии, проводимой правительством.

Президент. Поскольку позиции главы государства по любым политическим вопросам определяются в СР главным образом рамками его конституционных полномочий, которые можно охарактеризовать как довольно ограниченные в области разработки практической политики, президент Андрей Киска (2014-2019) играл наиболее заметную роль, связанную с миграцией, прежде всего посредством личного участия в общественных дебатах, посвященных аспектам миграции. Его позиции характеризовались обращением к принципам гуманизма, отрицанием стереотипных взглядов на мигрантов и беженцев, стремлением успокоить граждан, оказавшихся под влиянием преднамеренного распространения страха и опасений, связанных с миграцией. Президент подчеркивал необходимость сохранения единства ЕС в подходе к урегулированию

кризиса с беженцами. Исходя из этой позиции, он поднимал данный вопрос во время встреч с главами государств-членов группы В-4.

Киска выступил со специальным заявлением, посвященным кризису с беженцами, в котором четко разъяснил свою позицию. Заявление было обширным и хорошо структурированным документом. Никакие другие политические деятели СР, включая высокопоставленных должностных лиц, не представили во время кризиса с беженцами подобных документов. В своем заявлении президент призвал политиков прекратить запугивать население и обращаться с беженцами исходя из принципов гуманности и солидарности. Он отверг расхожие утверждения о том, что прибытие в страну тысяч людей, приверженных иным культурам, угрожает ценностям привычного образа жизни, характерного для Словакии, выразился против распространения мифов о мигрантах, в частности как потенциальных террористах или экономических спекулянтах. По его словам, общественные дебаты о беженцах важны в первую очередь для людей, которые нуждаются в помощи и защите, но также и для самих граждан СР. Киска подчеркнул, что для многих людей, стремящихся попасть в Европу, их прием здесь – это вопрос жизни и смерти, выразил благодарность гражданским активистам, журналистам и волонтерам за помощь, оказываемую ими беженцам.

Что касается квот на перераспределение беженцев, находившихся в то время на территории Греции и Италии, президент А.Киска занял в этом вопросе иную позицию, нежели словацкое правительство. С одной стороны, он не поддержал предложение ввести обязательные квоты; с другой стороны, однако, утверждал, что СР должна уважать решение Совета министров ЕС, поскольку она связана с ЕС союзными договорами. По утверждению президента, решение правительства подать жалобу за это решение на ЕС в Европейский суд противоречило основному направлению словацкой внешней политики, а именно приоритету сохранения позиции страны внутри ядра ЕС. Президент подверг критике отношение кабинета Роберта Фицо к миграционному кризису, к приему беженцев. Он заявил, что СР должна показать себя как страна, которая думает не только о себе. Хотя Киска и назвал обязательные квоты на распределение мигрантов в ЕС «неудачной идеей», он подчеркнул, что СР должна на добровольной основе помогать тем странам, в которых оказалось наибольшее количество беженцев.

Парламент. Во время эскалации кризиса с беженцами в 2015 году и в последующие годы парламент СР рассматривал документы, которые были прямо или косвенно связаны с проблематикой миграции. В июне 2015 года в реакции на возросший поток зарубежных мигрантов в Европу парламент принял специальную резолюцию с отказом от введения обязательных квот на перераспределение беженцев внутри ЕС, названное в резолюции «несистемным решением». В конце 2015 года по предложению правительства, созданного членами партии Смер-СД («Направление –

социал-демократия»), парламент посредством сокращенной законодательной процедуры утвердил поправки к конституции и к некоторым законам, направленные на усиление борьбы с терроризмом (те законодательные акты получили неофициальное название «антитеррористический законодательный пакет»). Принятие упомянутых норм сопровождалось интенсивной политической дискуссией, в ходе которой миграция и поток беженцев с Ближнего Востока в Европу были представлены многими ее актерами как фактор, усиливающий угрозу терроризма. В ноябре 2018 года 90 депутатов словацкого парламента проголосовали за резолюцию, отклонившую Глобальный договор ООН по миграции.

Правительство. Отказ от каких бы то ни было квот на распределение беженцев, упор на принцип добровольности, приоритет национального суверенитета при принятии решений в области миграции над общеевропейским, критика таких предложений по реформе европейской системы предоставления убежища, которые бы позволили равномерно распределять беженцев среди государств-членов ЕС, подчеркивание важности аспекта безопасности (борьба с терроризмом) по сравнению с другими аспектами миграции (гуманитарные вопросы, социальная интеграция), требование строгой защиты границ СР и внешних границ ЕС и Шенгенской зоны в сочетании со стремлением сохранить свободное передвижение граждан в рамках Шенгенской зоны – все это составляло набор представлений, из которых исходило правительство СР при реализации практических шагов в отношении миграции.

Словацкое правительство определяло позиции страны по вопросу о миграции и беженцах на международном уровне – в рамках группы В-4, а также в отношении ЕС и его отдельных государств-членов. Премьер-министр Роберт Фицо выступал в качестве сторонника неуступчивого отношения стран В-4 к миграции, что явно противоречило позициям ЕС. Он не только вносил непосредственный вклад в формирование такой позиции, но и всемерно защищал ее и критиковал тех, кто указывал на то, что политика словацкого правительства (а также позиция В-4) входит в противоречие с принципами солидарности и единства ЕС. Когда немецкие официальные лица критически отреагировали на упомянутую политику словацкого правительства, Фицо заявил: «Они обеспокоены тем, что мы не хотим подчиниться. Идея проста – я пригласил миллионы гостей в свой дом, не могу с ними справиться, поэтому иду к дверям моих соседей и прошу их: «Позаботьтесь о моих гостях». Германия видит, что мы твердо настаиваем на своей позиции. Германия ошиблась, раскрыв объятия и сказав: «Приходите к нам». Мне не нужны здесь компактные гетто с иной религией» (ТАЗ: *Treba sa pozriet' ...*, 2016).

После решения Совета ЕС по внутренним делам в сентябре 2015 года о перераспределении 120 тысяч просителей убежища, находящихся на

территории Греции и Италии (согласно этому решению предполагалось, что СР примет на своей территории 802 беженца, а при необходимости еще и дополнительных 656), правительство Словакии подало жалобу в Суд ЕС и потребовало отменить это решение, утверждая, что оно нарушает права Европейского парламента и национальных парламентам государств-членов ЕС. В сентябре 2017 года Европейский суд, однако, отклонил иск СР в полном объеме. Премьер-министр Фицо прокомментировал свой очевидный политический проигрыш заявлением, что, хотя он как премьер-министр должен принять решение суда (два года до этого он заявлял, что вердикт такого рода он не примет), он будет и далее продолжать настаивать на первоначальном отказе от квот на распределение беженцев.

В декабре 2018 года правительственный кабинет во главе с новым премьер-министром Петером Пеллегрини согласился с решением парламента не одобрить Глобальный договор ООН по миграции и не направлять официального представителя СР на конференцию по глобальной миграции в Марракеше.

Министерство иностранных дел. Министерство иностранных дел участвует в работе над многоуровневой миграционной повесткой дня – в отношении ЕС и его отдельных государств, включая государства группы В-4, в отношении других стран и международных организаций (ОБСЕ, ООН, Международной организация по миграции). Важным моментом, повлиявшим на то, каким образом МИД подходил к решению проблем, связанных с миграцией и беженцами, была позиция министра иностранных дел Мирослава Лайчака. Он представлял в правительстве партию Смер-СД, не будучи, однако, ее членом, и, помимо выполнения своих министерских обязанностей во время кризиса с беженцами, участвовал в 2016 году в выборах Генерального секретаря ООН как один из кандидатов на эту должность, а затем был (сентябрь 2017 – сентябрь 2018) председателем Генеральной Ассамблеи ООН.

На этой должности он занимался подготовкой международных документов по миграции (в частности, Глобального договора ООН по миграции). Его участие в подготовке международных документов представляло собой определенное, хотя и неформальное обязательство, повлиявшее на его личный подход к миграционной повестке дня, причем в ситуации, когда МИД СР должно было действовать в соответствии с политикой правительства. При этом Лайчак и другие представители министерства отличались более умеренной риторикой, старались формировать сбалансированный образ Словакии как страны, которая стремится к сотрудничеству со всеми значимыми международными актерами и придерживается универсальных принципов в подходе к беженцам.

Министр Лайчак указывал на достижения международных актеров в их подходе к миграции (например, говорил о достижениях ЕС), на

позитивный вклад, сделанный местными актерами, стремящимися помочь в решении проблем, связанных с миграцией (к примеру, неправительственными организациями, католической церковью и т. д.). Он также подчеркивал необходимость укрепления диалога в рамках международного сообщества, поиска консенсусных решений, преодоления предрассудков, делал упор на обязательности подхода к миграции как к глобальному явлению. Своей манерой коммуникации по вопросу о миграции Лайчак отличался от представителей партии Смер-СД, склоняясь скорее к стилю коммуникации президента Андрея Киски.

В октябре 2018 года Лайчак стал объектом жесткой критики со стороны политиков, настроенных против миграции и беженцев – как представителей правящей коалиционной партии СНС, так и оппозиционного движения «Мы семья», за его поддержку Глобального договора ООН по миграции. Представители упомянутых партий требовали, чтобы СР не поддержала этот документ, настаивая на специальном обсуждении его в парламенте, распространяли ложную информацию о его отдельных положениях. Смер-СД, партия, которая в 2016 году ввела Лайчака в состав правительственного кабинета, никак не отреагировала на резкие выпады против него. В ноябре 2018 года тогдашний премьер-министр Пеллегрини заявил, что СР не присоединится к Глобальному договору ООН о миграции. После этого Лайчак предупредил правящую коалицию, что если это на самом деле произойдет, он подаст в отставку. После того, как парламент отклонил Глобальный договор о миграции, Лайчак подал президенту Киске прошение об отставке, однако спустя несколько дней, поддавшись давлению со стороны Пеллегрини, отозвал прошение.

Политические партии. Проблематика миграции в 2015 году вторглась в общественное пространство СР и в конечном итоге коренным образом изменила характер общественно-политических дебатов, прежде всего в контексте парламентских выборов-2016. И если до того времени вопросы общественного управления, эффективности деятельности госадминистрации, прозрачности и борьбы с коррупцией, здравоохранения, социальной политики и образования находились в центре общественного внимания, то начиная со второй половины 2015 года общественная дискуссия в основном сосредоточилась на проблеме миграции, причем с преобладанием «оборонительной» позиции участвующих в ней субъектов – как в отношении потока беженцев в Европу, так и в отношении предложений органов ЕС, направленных на поиск общих решений.

Партии начали открыто использовать миграционную повестку в общении с населением. Главная правительственная партия Смер-СД проявляла активность в этой области с самого начала. В конце избирательного цикла 2012–2016 гг. она оказалась в сложном положении, ее общественная поддержка заметно снизилась. Острые проблемы в системе

социального обеспечения, в образовании, в здравоохранении, подозрения в клиентелизме и коррупции осложняли шансы партии на получение поддержки граждан, достаточной для воспроизводства сильных властных позиций. Незадолго до этого, весной 2014 года, лидер партии и премьер-министр Р. Фицо потерпел чувствительное поражение на президентских выборах, что привело к значительному ослаблению дееспособности партии. В этих условиях Смер-СД решил воспользоваться ситуацией, возникшей после прибытия в Европу большого количества беженцев из стран Ближнего Востока и Северной Африки и превратил тему миграции в основное направление своей предвыборной деятельности.

Результаты парламентских выборов 2016 года показали, что, хотя тема миграции привлекла внимание подавляющего большинства населения (можно даже было констатировать, что сформировался широкий общественный консенсус относительно отказа принимать беженцев и отклонения предложений ЕС об их пропорциональном распределении между отдельными странами-членами Союза), антимиграционная установка имела неодинаковый практический эффект с точки зрения тех партий, которые пытались ею воспользоваться.

Эффективность использования темы миграции оказалась под вопросом как раз в случае партии Смер-СД, которая выдвинула ее на передний план в избирательной кампании. На выборах 2016 года эта партия набрала только 28,28%, (на 16% меньше, чем на выборах 2012 года, когда ее поддержали 44,41% избирателей). Напротив, для право-экстремистской фашизоидной партии ЛСНС (Народная партия Наша Словакия) использование проблематики миграции стало одним из факторов ее неожиданного успеха: на выборах 2016 года она набрала 8,04%, в то время как в 2012 году ее результат был 1,58% и в парламент тогда не попала. Новое политическое движение «Мы семья», до того времени не представленное в парламенте, настроенное решительно против приема беженцев, достигло несомненного успеха, набрав 6,62% голосов избирателей и став парламентской силой. Внепарламентская СНС (Словацкая национальная партия) вернулась в 2016 году в парламент с 8,64% голосов, в то время как в 2012 году она получила лишь 4,55% (о том, как менялась поддержка словацких политических партий в период кризиса с беженцами в Европе см. графики рейтинга в: Mesežnikov – Bútorová, 2018, pp. 68-69).

Очевидно, что на результаты отдельных партий повлияли многочисленные факторы, не только предлагаемый ими способ решения проблемы внешней миграции. Тем не менее, можно с большой долей уверенности утверждать, что, за исключением правящей партии Смер-СД, мобилизация избирателей посредством темы миграции помогла тем партиям, которые в восприятии избирателей символизировали решительный отказ от приема беженцев (СНС, ЛСНС, Мы семья). У партий же с более умеренной

риторикой или у тех партий, которые старались избегать темы миграции в своих мобилизационных стратегиях, результаты оказались слабее (Мост, Сеть, КДХ – Христианско-демократическое движение, СМК – Партия венгерской общины).

Относительно слабые результаты двух правоцентристских партий (Мост и Сеть), а также уход КДХ из парламента (все три перечисленные партии характеризовались довольно «мягкой» постановкой вопроса о миграции) не позволили создать широкую правоцентристскую коалицию, которая бы вытеснила Смер-СД из власти. Это было одним из самых серьезных последствий воздействия проблематики миграции и беженцев на политическое развитие в стране. Вторым, не менее серьезным последствием, было вхождение в парламент правоэкстремистской фашизоидной партии впервые с 1990 года.

Характеристика политических партий Словакии по их отношению к миграции во время европейского кризиса с беженцами. Подходы словацких политических партий к миграционной повестке выражались прежде всего в их установках, касающихся следующих моментов:

- отношение к предложениям ЕС по преодолению кризиса с беженцами;
- возможности стран-членов ЕС участвовать в распределении прибывающих беженцев;
- подходы к интеграции мигрантов и беженцев в Словакии;
- восприятие связи между потоком беженцев и состоянием внутренней безопасности, включая риски, связанные с терроризмом;
- фактор религиозной принадлежности мигрантов и беженцев;
- интерпретация причин миграции с Ближнего Востока в Европу;
- координация подхода СР с подходом государств-членов группы В-4;
- использование темы миграции в мобилизационных стратегиях в контексте парламентских выборов.

Исходя из вышеперечисленного, можно выделить три группы политических партий по их отношению к вопросам, связанным с миграцией, во время кризиса с беженцами в Европе.

В первую группу («отказники») входили партии, разжигавшие негативные настроения населения в отношении к зарубежным мигрантам и беженцам, подчеркивавшие риски, связанные с их прибытием в Европу. Эти партии в принципе отвергали прием беженцев в Словакии и критиковали органы ЕС за предпринимаемые ими попытки «заставить» государства-члены ЕС решать кризис с беженцами якобы против воли их населения. Партии эти пользовались аргументами, отмеченными общей ксенофобией, подозрительностью в отношении мигрантов, открытым или скрытым недоверием к исламу, к иным, неевропейским культурам и т.д. Они в той или

иной степени демонстрировали радикализм, одновременно не предлагая никакой программы по интеграции мигрантов. В эту категорию партий входили Смер-СД, СНС, движение «Мы семья» и ЛСНС. Фактически они отдали предпочтение вытеснению зарубежных мигрантов из страны якобы с целью сохранения ее оригинального культурного и конфессионального характера. Гуманитарный аспект в позициях этих партий либо полностью отсутствовал, либо проявлялся в очень слабой форме.

Вторая группа («скептики») включала в себя партии, которые, с одной стороны, заявляли о необходимости (или, по крайней мере, не отказывали) в солидарности по отношению к беженцам, однако, с другой стороны, демонстрировали скептицизм касательно возможности их успешной интеграции в СР. Эти партии делали особый упор на культурно-цивилизационном аспекте, который, по их представлениям, препятствует интеграции мигрантов или, по крайней мере, ее усложняет. В своих предложениях по борьбе с европейским кризисом с беженцами они выражали в основном идеи, связанные с реализацией внешних решений (выходящих за пределы СР и Европы). В эту группу партий входили партия СаС (Свобода и солидарность) и СМК. Эти партии не предложили комплексных программ по интеграции мигрантов в СР, их представители часто выступали с противоречивыми заявлениями. Скептическое отношение, высказываемое представителями этих партий, заглушало голоса тех их отдельных членов, которые делали упор на гуманитарных и интеграционных аспектах проблематики миграции.

Третья группа («интеграционисты») включала в себя те политические объединения, которые не использовали тему миграции в своей мобилизационной деятельности. Они не поддерживали антииммигрантский дискурс, избегали ксенофобских или антиисламских заявлений. Помимо аспекта безопасности, они подчеркивали гуманитарный аспект проблематики и необходимость проявить солидарность и оказать помощь прибывающим беженцам, а также государствам-членам ЕС, наиболее подверженным последствиям наплыва мигрантов. Эти партии поддерживали идею общего подхода стран-членов ЕС к кризису с беженцами, пытались выработать комплексные стратегии интеграции мигрантов в СР. Это были партия Мост, КДХ, в определенной степени движение ОЛаНО и две новые партии ПС (Прогрессивная Словакия) и С-ОД (Вместе – гражданская демократия). Отношение представителей этих партий к прибывающим беженцам отмечалось проявлением гостеприимства, целью которого было показать, что они рассчитывают на интеграцию беженцев в стране (хотя отдельные представители этих партий иногда определяли условия для такой интеграции).

Заключение

Миграция – это многоплановое, многоуровневое явление. Это социальная реальность, так же как реальностью являются старение населения европейских стран, спрос на квалифицированную рабочую силу, конкуренция за «лучшие умы», отъезд молодых и квалифицированных граждан за рубеж – как в рамках Евросоюза, так и за его пределы. Миграция тесно связана с процессом интеграции, который во многом определяется государственной политикой и действиями отдельных политических актеров.

Внешняя миграция имеет для каждой развитой свободной и демократической страны двойное значение. Это и вызов, и возможность. Это вызов, проверяющий способность отдельных государств и их населения проявлять солидарность, оказывать помощь тем, кто в ней нуждается, сохраняя при этом твердую приверженность нормам и ценностям, составляющим основу свободного демократического общества. В то же время миграция – это возможность, пользуясь которой можно усилить потенциал развития страны, что особенно важно в свете неблагоприятных социально-экономических и демографических тенденций в Европе. Разумное использование миграции представляет сегодня, по мнению многих экспертов, один из наиболее эффективных факторов обеспечения устойчивости отдельных общественных секторов (пенсионная система, сфера услуг, промышленность, сельское хозяйство, региональное развитие и т. д.).

В период эскалации кризиса с беженцами в Европе политические актеры в Словакии, прежде всего представители тогдашних правящих партий, в большинстве своем не проявили способность воспринять возникшую ситуацию во всем ее многообразии. Они сосредоточились исключительно на проблемной части миграционной повестки, к которой значительная часть населения относится негативно, и полностью (или почти полностью) проигнорировали другие аспекты, в частности аспект гуманитарный и интеграционный. Не уделили должного внимания и другому аспекту – возможности воспользоваться сложившейся ситуацией в качестве импульса для дальнейшего развития. Отрицательные последствия такого подхода очевидны: помимо серьезных проблем, возникших в отношениях СР с органами ЕС и с отдельными государствами-членами ЕС, это и усиление позиций радикально-националистических, антидемократических и экстремистских сил на внутривнутриполитической сцене, ухудшение условий для сотрудничества демократических политических сил и рост ксенофобских настроений среди населения. Учитывая этот факт, можно прийти к выводу, что вопрос о том, каким образом будут действовать политические силы СР в случае рецидива кризиса с беженцами в Европе, остается по сей день открытым.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. *Azyl a migrácia. Štatistiky*. Ministerstvo vnútra SR – <https://www.minv.sk/?statistiky-20>
2. Bargerová, Zuzana. *Migrácia ako spoločenský fenomén: historické, sociálne a právne aspekty* in: Hlinčíková, Miroslava – Mesežnikov, Grigorij (ed.): *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci*. Inštitút pre verejné otázky - Heinrich-Böll-Stiftung, Bratislava 2016, pp. 17–35.
3. Enderlein, Henrik – Koenig, Nicole: *Towards Dublin IV: Sharing Norms, Responsibility and Costs*. Jacques Delors Institute, Berlin 2016.
4. Karasová, Katarína – Baláž, Vladimír: *International migration in Slovakia: Past, present and future* in: Kucharczyk, Jacek and Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Phantom Menace. The Politics and Policies of Migration in Central Europe*. Institute for Public Affairs - Heinrich-Böll-Stiftung 2018, pp. 16 – 37.
5. Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora: *Public opinion, state institutions and party politics in Slovakia* in: Kucharczyk, Jacek and Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Phantom Menace. The Politics and Policies of Migration in Central Europe*. Institute for Public Affairs - Heinrich-Böll-Stiftung 2018, pp. 53 – 79.
6. *TA3: Treba sa pozrieť, či funguje dohoda EÚ-Turecko, myslí si Fico* in: SITA, 14. 2. 2016.

REFERENCES

1. *Azyl a migrácia. Štatistiky*. Ministerstvo vnútra SR [Asylum and migration. Statistics. Ministry of the Interior of the SR]. (n.d.). *minv.sk*. Retrieved from <https://www.minv.sk/?statistiky-20> [in Slovak].
2. Bargerová, Zuzana (2016) *Migrácia ako spoločenský fenomén: historické, sociálne a právne aspekty* [Migration as a social phenomenon: historical, social and legal aspects]. Hlinčíková, M., Mesežnikov, G. (Eds.): *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci – Open country or impregnable fortress? Slovakia, migrants and refugees*. Inštitút pre verejné otázky - Heinrich-Böll-Stiftung, Bratislava, pp. 17–35 [in Slovak].
3. Enderlein, Henrik, & Koenig, Nicole (2016). *Towards Dublin IV: Sharing Norms, Responsibility and Costs*. Jacques Delors Institute, Berlin [in English].
4. Karasová, Katarína, & Baláž, Vladimír (2018). *International migration in Slovakia: Past, present and future*. Kucharczyk, Jacek, & Mesežnikov, Grigorij (Eds.). *Phantom Menace. The Politics and Policies of Migration in Central Europe*. Institute for Public Affairs - Heinrich-Böll-Stiftung, pp. 16 – 37 [in English].
5. Mesežnikov, Grigorij, & Bútorová, Zora (2018). *Public opinion, state institutions and party politics in Slovakia*. Kucharczyk, Jacek & Mesežnikov, Grigorij (Eds.). *Phantom Menace. The Politics and Policies of Migration in Central Europe*. Institute for Public Affairs - Heinrich-Böll-Stiftung, pp. 53 – 79 [in English].
6. *TA3: Treba sa pozrieť, či funguje dohoda EÚ-Turecko, myslí si Fico* [TA3: We need to see if the EU-Turkey agreement works, thinks Fico]. (2016). SITA, 14. 2 [in Slovak].

УДК 327-054.7:061.1ЄС

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).43-52

*Dinara Atabayeva,
PhD student*

*Raikhan Tashtemkhanova,
Professor of the Regional Studies Department
L.N. Gumilyov Eurasian National University*

REGULATION OF THE MIGRATION CRISIS IN THE EU: A FOREIGN POLICY DIMENSION

Міграційна криза 2015 року в Європі загострила протиріччя в інститутах ЄС. Нездатність і відсутність політичної волі країн-членів ЄС підтримати солідарність і організувати спільні дії з врегулювання ситуації викликала негативні наслідки як для Союзу, так і для окремих країн-учасниць, що виразилися в зростанні популістських рухів, які маніпулюють фобіями європейського суспільства.

Ще з кінця 1990-х років ЄС прагне розвивати так званій «зовнішній вимір» співпраці з питань імміграції та надання притулку, що полягає в спробах управляти міграцією за допомогою співпраці з третіми країнами. В цілому існує 2 концепції «зовнішнього виміру»: перша полягає у виведенні традиційних інструментів контролю міграції (національних і союзних) на міжнародний рівень, друга - в запобіганні причин міграції та потоків біженців через сприяння розвитку третіх країн і вдосконалення інструментів зовнішньої політики. Обидва підходи є взаємодоповнюючими, а їх реалізація може позитивно позначитися на контролі міграційних потоків, захисту біженців та відносинах ЄС з третіми країнами, де Туреччина і Північна Африка є пріоритетними напрямками співпраці.

Крім кризи солідарності і відсутності чітко вироблених механізмів взаємодії, особливість міграційної політики ЄС полягає в її багаторівневому і багатофакторному характері. У зв'язку з цим, прийняті ЄС заходи для вирішення кризи біженців 2015 року не є панацеєю і не виключають повторення подій. Проте в пріоритетах політики і дипломатії ЄС намітилося явне зрушення на користь більш жорсткого реагування на міграційну ситуацію. Головною турботою ЄС є вже не права людини, демократія або хороші відносини з сусідніми державами (наприклад, Туреччиною), а підтримка цілісності і порядку в країнах ЄС. Таким чином, реалістичне мислення, пов'язане з виживанням наднаціонального утворення, превалює над економічними міркуваннями, міжнародними відносинами та ін.

Ключові слова: міграційна криза, ЄС, зовнішній вимір, інструменти зовнішньої політики, міжнародні відносини.

Миграционный кризис 2015 года в Европе обострил противоречия в институтах ЕС. Неспособность и отсутствие политической воли стран-членов ЕС поддержать солидарность и организовать совместные действия по урегулированию ситуации вызвала негативные последствия как для Союза, так и для отдельных стран-участниц, выразившиеся в росте популистских движений, манипулирующих фобиями европейского общества.

Еще с конца 1990-х годов ЕС стремится развивать так называемое «внешнее измерение» сотрудничества по вопросам иммиграции и предоставления убежища, заключающееся в попытках управлять миграцией посредством сотрудничества с третьими странами. В целом существует 2 концепции «внешнего измерения»: первая заключается в выведении традиционных инструментов контроля миграции (национальных и союзных) на международный уровень, вторая – в предотвращении причин миграции и потоков беженцев с помощью содействия развитию третьих стран и совершенствования инструментов внешней политики. Оба подхода представляются взаимодополняющими, а их реализация может позитивно сказаться на контроле миграционных потоков, защите беженцев и отношениях ЕС с третьими странами, где Турция и Северная Африка являются приоритетными направлениями сотрудничества.

Помимо кризиса солидарности и отсутствия четко выработанных механизмов взаимодействия, особенность миграционной политики ЕС заключается в ее многоуровневом и многофакторном характере. В связи с этим, принятые ЕС меры для решения кризиса беженцев 2015 года не являются панацеей и не исключают повтора событий. Тем не менее, в приоритетах политики и дипломатии ЕС наметился явный сдвиг в пользу более жесткого реагирования на миграционную ситуацию. Главной заботой ЕС являются уже не права человека, демократия или хорошие отношения с соседними государствами (например, Турцией), а поддержание целостности, мощи и порядка в странах ЕС. Таким образом, реалистическое мышление, связанное с выживанием наднационального образования, превалирует над экономическими соображениями, международными отношениями и др.

Ключевые слова: миграционный кризис, ЕС, внешнее измерение, инструменты внешней политики, международные отношения.

The European refugee crisis in 2015 drew attention to the fundamentals of cooperation between the EU countries, specifically concerning asylum and migration management. The uncontrolled flow of the numerous immigrants sparked political crisis in the EU. Physical and emotional incapacity of the EU

member states to support solidarity and organize joint efforts to tackle the situation, backfired on the Union and related policy domains. It greatly influenced on the domestic political situation in the EU countries by the rise of populist movements that try to play with the phobias of the European community.

The EU's migration policy and approach to the formed situation had a great impact on erosion of the solidarity within EU institutions. The experts criticize the actions of the Union's member states and their leaders because of the lack of mechanisms to assess the scale of the crisis on time, develop an effective solution strategy, and overcome disagreement between the European states in order to design an approach to share fairly the responsibility for hosting migrants, including financial obligations. Dealing with short-term tasks the EU missed the opportunity to stop the irregular migration while it was manageable and endangered the EU institutions as well as the Schengen area and the Dublin Regulation [1].

With weakening trust and solidarity between the European Union institutions and its member states, it became difficult for southern countries of the EU to institutionalize shared responsibility and the relocation quotas for refugees, especially when the Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovakia (a so-called "the Visegrád Four") avoided any forms of solidarity, while western and northern European countries partially agreed with obligations and suggested limited relocations, prioritizing crisis repeat exclusion.

The migration situation in Europe in 2015 was not unusual. Flows coming mainly from African countries were quite comparable with the waves of migration from West Africa to Spain, which have been observed since 2000; as before, this migration was mainly caused by economic reasons, and migrants traveled to Europe through the Mediterranean Sea mainly via the Italian islands of Lampedusa and Sicily to the shores of mainland Italy. At that time, Europeans were not concerned with the number of migrants as with the frequent cases of the sunken boats and rafts, which were accompanied by numerous casualties and could mean that the organizers of illegal migration are becoming less legible in their means. In other words, Europe was looking south, while it should have looked east and prepared for a completely different flow of migrants from Syria.

Such a sequence of events confused the EU and it decided that a new wave of migration would not differ from the already familiar African one. Therefore, the measures were verified and the countries that were directly involved had to deal with the situation. In this case, Italy and Greece were at the forefront.

Despite the critical situation, the EU countries launched a long-term initiative rare for the migration crisis: they invited the African partners of the EU to meet and discuss systemic issues related to migration. The high-level meeting took place in Valletta only in November 2015, during the second wave of migration from the Middle East, which had already gained full strength.

The migration flow to Europe in spring of 2015 differed from the previous ones both in scale and in reasons: mainly people who escaped from the civil war in

the Middle East and Afghanistan arrived. Europe has not yet encountered anything like it; Syrians and Iraqis fled from the ongoing armed conflicts in their home countries - by the end of 2015, in less than eight months, there were more than 800,000 people in Europe, that is, an average of 6,000 people crossed the EU borders; a new migration route was laid, through Turkey, Greece and the Western Balkans, and then through the EU countries - Hungary, Austria, Germany and further to other European countries [2].

Having recovered from the almost complete collapse of the Schengen and Dublin regulations, in November 2015, the participating countries began coordinated actions. Measures that allowed the EU to regain control of its external borders were very useful. In general terms, it was decided to block the migration route through the Western Balkans and, in the future, only allow those migrants and refugees to Europe who will travel there by legal routes originating in Turkey. Thus, it was assumed that the participating countries will once and for all stop passing migrants and refugees through their territory; Strict entry control will be introduced at the external borders of the EU; Greece will receive substantial financial assistance; An agreement will be reached with Ankara that Turkey will not let illegal migrants cross its border into Europe and will receive back migrants not allowed into the EU.

Decisions on the migration crisis of 2015 were formulated in the final documents of the European Council, adopted on February 18, March 7 and 18, 2016. They can be divided into three main areas.

Firstly, the EU has provided support, including financial and expert support, to countries that have accepted the main migration flow, in particular Greece, which facilitated the provision of humanitarian assistance to refugees and the observance of administrative procedures for border control and asylum applications in accordance with the rules EU

Secondly, in accordance with the obligation undertaken by all EU countries to return to compliance with the Schengen rules and establish strict border controls, additional resources are allocated to specialized services, including the European Union External Border Security Agency (Frontex) and the European Support Service for persons applying for obtaining asylum (EASO). At the same time, the EU hastily created a new agency for the protection of external land and sea borders.

Thirdly, regarding the foreign policy dimension, the EU agreed with Turkey, clearly defining the rights and obligations of both parties in connection with the influx of refugees and migrants traveling through Turkey to Europe. According to this agreement, migrants who illegally arrived in Greece from Turkey will be sent back to Turkey, and Europe will accept migrants only on condition that their asylum requests are submitted and approved in Turkish territory. Also, the Turkish authorities undertake to block the channels of smuggling and illegal transportation of people to Europe. The EU, for its part, has taken care of making life easier for Syrian refugees

in Turkey - they have received the right to legal employment and education of children in Turkish schools. In exchange, the European leaders agreed to pay compensation of € 6 million to Turkey in 2016-2017, expedite the abolition of visas for Turkish citizens entering the Schengen zone, and resume stalled negotiations on Turkey's accession to the EU⁴. Finally, which is very important for Turkey, the EU officially renewed its strategic partnership with Ankara, promising to hold bilateral high-level meetings annually [2].

In general, the EU has been developing the so-called "external dimension" of cooperation on migration and asylum since the late 1990s. It which consists in attempts to manage migration through cooperation with third countries. In general, there are 2 concepts of the "external dimension":

- the first is to bring traditional instruments of migration control (national and union) to the international level,
- the second is to prevent the causes of migration and refugee flows by promoting the development of third countries and improving foreign policy instruments[3].

Both approaches seem to be complementary, and their implementation can have a positive effect on the control of migration flows, refugee protection and EU relations with third countries.

External migration policy of the European Union implies an incorporation of migration into external relations. The EU policy documents have always highlighted the need to cooperate with non-EU countries in order to achieve its migration policy objectives. The externalization of migration policy resulted in development of the set of EU policy instruments of the non-binding and "soft policy" nature (such as political dialogue and information tools) and of the legally binding international agreements (related to the readmission of irregular migrants and the facilitated issuance of visas to citizens of non-EU countries) [4, p. 32].

Due to the number of the actors, the EU's external migration policy is considered to be complicated. According to Czaika and de Haas "ministries of social affairs, justice, foreign affairs, economic affairs, and international development are often involved in a continuous tug-of-war in trying to influence migration policy outcomes" [5, p. 491]. In the EU's context the situation is worsened with 27 member states with different interests, engagement and approaches. These differences definitely do not add to the strengthening solidarity within the EU institutions.

There is a strong link between external and internal factors that influence the EU. For example, the positive outcome from the EU-Turkey deal declined the necessity of schemes for relocating asylum-seekers. Furthermore, the externalization of migration policy is a result of increased irregular migration, which is in turn an unintended consequence of the limited options for regular migration to the EU. The linkages between different external policy areas can be considered as another source of unintended consequences. For example,

interconnection between development policy and migration policy. There are both negative and positive outputs related to the development level of the sending country (migrants' country of origin) [4, p. 40].

Another flaw in the approach of the EU is no transparency in rules and procedures of the sustainable approach to search and rescue (SAR), disembarkation, or relocation. The European Union prefers informal, locally negotiated initiatives on migration governance, including those on cooperation with third countries (the EU-Turkey agreement on migration, and the Emergency Trust Fund for Africa, etc.), reassigning responsibility to others. In 2017, the EU member states criminalized rescue operations of the NGOs' at sea and imposed hefty fines on the organizations. This led to another disputes on who has to accept vessels carrying migrants.

The essential part in externalization of the migration policy belongs to cooperation with third countries. The EU develops the idea in humanitarian context that implies building local capacities for preventing irregular migration.

Cooperation with third countries in migration management was highlighted by the European leaders in 1999. Externalization forms part of the EU's attempt to get around a problem in which the first country of arrival is always responsible for taking in migrants. It does so by ensuring that a state can make decisions on whether to accept migrants before they arrive in the EU. In these terms, north African countries are very important for European migration governance. In 2015 the Union established the Emergency Trust Fund for Africa, where North African share is to "contribute to safe, secure, legal and orderly migration from, to and within the region and support an effective management of migration flows that protects human rights" [6].

The EU's former high representative for foreign affairs, Federica Mogherini stated her speech on the implementation of the EU Global Strategy in 2019 that: "our partners look at Europe to find a reliable, credible, predictable partner; someone you can cooperate with; someone that invests always in peace, democracy, human rights, and cooperation". This reassures the EU positioning itself as an international actor with principles and values-based agenda. However, the EU's practice in North African countries questions this claim.

Trying to manage migration at a distance and shift responsibility for it to third countries the European Union developed the idea of establishing regional disembarkation platforms. Though the North African countries rejected the idea, it is partially implemented – through returns of migrants and asylum seekers to countries such as Libya, Morocco, Tunisia, and Turkey, as well as outsourced asylum processing that enables only a select few to enter the EU [6].

In order to tackle irregular migration flows there were some actions on national level (for example, Spanish-Moroccan or Italian-Libyan cooperation) as well as on supranational level (for example, the EU-Libya cooperation). Also the

EU interacted with international organizations and third countries in improving conditions for migrant returns.

The flaws in international law and national migration policies allow to the EU member states to cherry-pick their international obligations. It can be probably applied in the framework of the EU-North Africa cooperation. The European Neighborhood Policy in the region is aimed at establishing the rule of law and human rights, and promoting democracy. Such goals can be undermined by the EU's support of the counterproductive migration practices (for example, in Libya). Also, as it was already mentioned, the EU often seeks any mechanisms to transfer responsibility – whether it is the member states or safe third countries.

In order to improve the EU-North Africa cooperation, the EU member states should take into account the following:

- the procedures covering migration and asylum application need to be accelerated,
- the return of migrants and refugees to unsafe places should not be supported,
- SAR operations should be organized in the area (like Mare Nostrum),
- the implementation of national asylum laws should be supported (with the help of international organizations, especially UNHCR),
- legal and institutional protection of the refugees and asylum seekers needs more resources and has to be improved.

All these steps would help the EU and its member states establish more effective externalized migration policies. The EU's cooperation with North African countries implies a transfer of responsibility for border security to latter. The Morocco and Tunisia's asylum systems do not meet the international standards. Attempts to reform these systems have come to a standstill, partially because these countries aware of the EU that can declare them as safe third countries and responsible for the region's asylum seekers. Pressured by the EU, Libya prevents NGO's operations by expanding its SAR zone.

Decline in the annual number of migrants coming to Europe proved the efficiency of the EU-North African migration agreements, though the rate of migrants deaths increased. This is an outcome of the policy of delegation responsibility to countries with low democracy index and non-signatories to the 1951 Geneva Convention [6].

In December 2018, 152 countries ratified the Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. The agreement sets out 23 objectives on good migration governance, based on the values of state sovereignty, shared responsibility, and human rights. Even though nine countries – including the United States and the members of the Visegrád group – did not sign it, the agreement demonstrates that most nations desire change, and unfortunately, not all EU member states.

Xenophobia and nationalism among Europeans, caused by a massive influx of immigrants from the poorest countries of Asia and Africa, gave strength and influence to political parties and nationalist movements. In some countries, politicians actively opposing the influx of “strangers” have been able to significantly strengthen their positions in parliaments or even come to power. For example, the election campaign of Viktor Orbán in Hungary. It is even reasonable, after all according to opinion polls, about 40% of Europeans consider immigration to be one of the most painful problems of the European Union [7].

Some countries of Eastern Europe and the Baltic states opposed the use of mandatory quotas in the future and did not fulfill their obligations to receive and equip more than 500 immigrants. These countries are inclined to the option of “repayments”, which will be transferred to those countries where illegal immigrants arrive. Europeans also like the idea of arranging for their money, but in the territory of third countries, temporary camps for the preliminary selection of potential refugees. From this point of view, the most relevant is cooperation with the African Union and the UN to help people in greatest need, solve the problems that cause migration, destroy the networks of smugglers and establish ways for safe, organized and legal migration.

The 2019 marked several achievements for the EU’s migration agenda. In May, 2019 Green parties succeeded in the European Parliament election, given that these parties generally welcome migrants as a matter of both human rights and economic planning for ageing populations. In July 2019, 14 EU member states agreed on the “solidarity mechanism” for relocating migrants across the Union. In September 2019, there were some changes in the Italian government that resulted in the will to depoliticize migration situation and deal with as with administrative matter, easing thereby the public discontent. In December 2019, the newly appointed president of the European Commission, Ursula von der Leyen, declared the need called for the bloc to develop “a new way of burden sharing” and “a more sustainable approach to search and rescue” (SAR). At the same time, she has advocated stronger humanitarian cooperation with third countries and affirmed Europe’s “moral duty” to help those fleeing persecution and conflict [6].

Despite of some serious advancements, the EU is still not ready for rekindling of the migration crisis. In March 2020, the situation escalated on the Greek-Turkish and Bulgarian-Turkish borderlands with thousands of asylum seekers who were let to the EU border by Turkish government. According to the EU Commission President Ursula von der Leyen, Greece took the role of the “Europe’s shield” and was promised 700 million euros to maintain border security [8].

There is the most obvious and easiest scenario for the current situation: the EU-Turkey deal, with the EU giving Turkey more money to support refugees in exchange for Turkey controlling migration from its borders. This approach won’t

fix the situation in Greece and that is why the European Union has to come up with “a more sustainable humane and humanitarian solution” [9].

In February 2020, the EU’s cooperation agreement with the countries of Africa, the Caribbean and the Pacific expired. The Agreement defined the main directions of relations between the European Union and 79 states in three areas: political dialogue, development assistance and trade cooperation. It is obvious that during negotiations on a new agreement, the issue of regulating migration processes will occupy an extremely important place. The issue of migration is stipulated by Article 13 of the Agreement, which is very general and declarative in nature. It can be assumed that in the negotiations the European Union will most likely advocate the inclusion of more specific measures in the text, pursuing, first of all, its own interest, which consists in ensuring security and combating irregular migration. Contradictions can arise in the context of significant differences between the short-term and long-term goals of the foreign policy of the EU and third countries.

Thus, the current world order affects with emerging international and global threats to collective security systems. Multilevel and multi-actor nature of the EU and its policies imply complex interdependence links between numerous institutions and units in charge. The migration policy of the EU is not an exception. Though the refugee crisis of 2015 was overcome, its consequences are still of the urgent relevance for the Union. It still needs to improve the mechanisms of the so-called “flexible solidarity” that will allow to share fairly the responsibilities of the member states within the EU and thereby reconfirm European values. In this regard, the measures taken by the European Union to solve the crisis of 2015 are not a “panacea” and do not exclude a repeat of events. Nevertheless, there has been a clear shift in the EU policy and diplomacy priorities in favor of a tougher response to the migration situation. The main concern of the EU is no longer human rights, democracy or good relations with neighboring states, but the maintenance of integrity and peace within the EU. The realist approach favors the supranational entity, moving economic interests and international norms to the background.

REFERENCES:

1. Potemkina, O. (2016). Migration Crisis and the EU Foreign Policy. *Current Problems of Europe*, 4, 38-60.
2. Vimont, P. (2016). Migration in Europe: Bridging the Solidarity Crisis. *Carnegie Europe*. Brussels.–12.09.2016. Retrieved from <https://carnegieeurope.eu/2016/09/12/migration-in-europe-bridging-solidarity-gap-pub-64546>
3. Boswell, C. (2003). The “External Dimension” of EU Immigration and Asylum Policy. *International Affairs*, 79, 619-638.

4. Reslow, N. (2019). Horizontal and Vertical Diversity: Unintended Consequences of EU External Migration Policy. *The International Spectator*, (Vol.54), 1, 31-44.

5. Czaika, M., De Haas, H. (2013). The Effectiveness of Immigration Policies. *Population and Development Review*, (Vol.39), 3, 487-508.

6. Fine, Sh. (2019). All at Sea: Europe's Crisis of Solidarity on Migration. *European Council on Foreign Relations*. Retrieved from https://www.ecfr.eu/publications/summary/all_at_sea_europes_crisis_of_solidarity_on_migration

7. Toom, A. (2019). Brussels Claims the European Migration Crisis to Be Over. *Sputnik*. Retrieved from <https://ee.sputniknews.ru/news/20190307/15343877/Brussel-migracionnyj-krizis-Europe-konec.html>

8. Hickenos, P. (2020). Europe's Morality is Dying at the Greek Border. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2020/03/05/refugees-turkey-europes-morality-is-dying-at-the-greek-border/>

9. Reidy, E. (2020). Briefing: A Manufactured Refugee Crisis at the Greek-Turkish Border. *The New Humanitarian*. Retrieved from <https://www.thenewhumanitarian.org/analysis/2020/03/04/refugees-greece-turkey-border> (Date of access: - 21.03.2020)

УДК 331.556(477)+314.131:323.26(477.5)

Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень

Ірина Черевко,
викладач природничо-гуманітарного коледжу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)

СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

У статті розглянуто виклики, спричинені міграційними процесами, демографічною ситуацією та проблемами з внутрішньо переміщеними особами зі Сходу України. Здійснено аналіз причин та наслідків як внутрішньої, так і зовнішньої міграції українців, викликаних геополітичними трансформаціями, що впливають на всі без винятку аспекти життя суспільства. Наголошено, що інтенсивність, характер, спрямованість міграції населення України кардинально змінилися за роки незалежності, коли громадяни набули право на свободу пересування. Анексія Криму та конфлікт на Донбасі обумовили масштабні вимушені переміщення населення, поглибивши економічну кризу та інтенсифікувавши трудову міграцію.

Окреслено загальне бачення шляхів мінімізації існуючих викликів з урахуванням місця і ролі України у сучасному геополітичному просторі.

Ключові слова: міграція, внутрішньо переміщені особи, демографічна ситуація, конфлікт на Сході України, трудова міграція.

The article highlights the challenges posed by migration processes, demographics, and problems with internally displaced persons from Eastern Ukraine. The causes and effects of both internal and external migration of Ukrainians caused by geopolitical transformations affecting all aspects of society are analyzed. It was emphasized that the intensity, nature, orientation of migration of the Ukrainian population changed a lot during the years of independence when citizens gained the right to freedom of movement. The annexation of the Crimea and the conflict in the Donbass caused large-scale forced displacement of the population, exacerbating the economic crisis and intensifying labor migration.

Particular attention was paid to the demographic situation in Ukraine: since 1993 from 52 million people the population decreased by almost 10 million. In 2010-2015, the natural reduction was an average of more than 160,000 people a year.

Zero GDP growth recorded in 2013 changed by a decrease of 9.9% in 2015 as a result of the conflict in Eastern Ukraine and falling commodity prices in the global market.

The author identifies factors that have both national and regional levels, analyzes the data of recent sources and publications on research issues such as: Report of the Representation of the International Organization for Migration in Ukraine for 2014-2016; recent works of V. Horbulin; research conducted by the «Mirror Weekly»; analytical data, conclusions and suggestions on these issues by Professor Andriy Haidutsky and many other publications.

The overall vision of ways to minimize existing challenges is outlined, taking into account the place and role of Ukraine in the modern geopolitical space.

Keywords: *migration, internally displaced persons, demographic situation, conflict in Eastern Ukraine, labor migration.*

За останні роки, особливо після отримання безвізового режиму з ЄС, проблема міграції, демографічна ситуація та війна на Сході України, що привела до тимчасового переміщення близько 2 млн чол., загострили існуючі виклики в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Для правового регулювання і мінімізації цих викликів Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження №482 від 12 липня 2017 р. «**Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року**». Але суттєвого покращення ситуації з цих проблем не відбулося.

Геостратегічне значення України в геополітичному просторі сучасності залишається надзвичайно привабливим як для східних сусідів, так і для ЄС та США зокрема. Відомий вислів Збігнева Бжезінського «Україна – це шах і мат для будь-якого гравця, що оперує у Східній Європі. А хто контролює Україну, той контролює Євразію». Ці пророчі висновки і є основною причиною боротьби Сходу і Заходу за Україну.

Глобальним викликом сьогодення для багатьох країн світу є міграція, біженці та демографічні проблеми. Враховуючи, що на земній кулі проживає більше 7 млрд людей, кількість яких щорічно збільшується на 80 млн, міграційні процеси є закономірним, об'єктивним явищем розвитку людства.

Зазначимо, що зовнішня трудова міграція є природною реакцією населення на негативні зміни у соціально-економічному житті суспільства в період структурних перетворень в економіці, за умови нерозвиненості та деформованості внутрішнього ринку праці, масового і галузевого регіонального безробіття. На жаль, сьогодні держава практично не реалізує довгострокову стратегію та дієві механізми, які б могли принципово змінити ситуацію на внутрішньому ринку праці, вплинути на мотивацію трудових колективів, передусім збільшити конкурентоспроможність зазначеного ринку.

Характерною особливістю цих процесів є те, що мігранти стали важливим джерелом наповнення національних бюджетів. Вони є, по суті, інвестиційними донорами для своїх країн [1]. Про потреби країн світу в припливі мігрантів свідчать дані, наведені на рис.1.

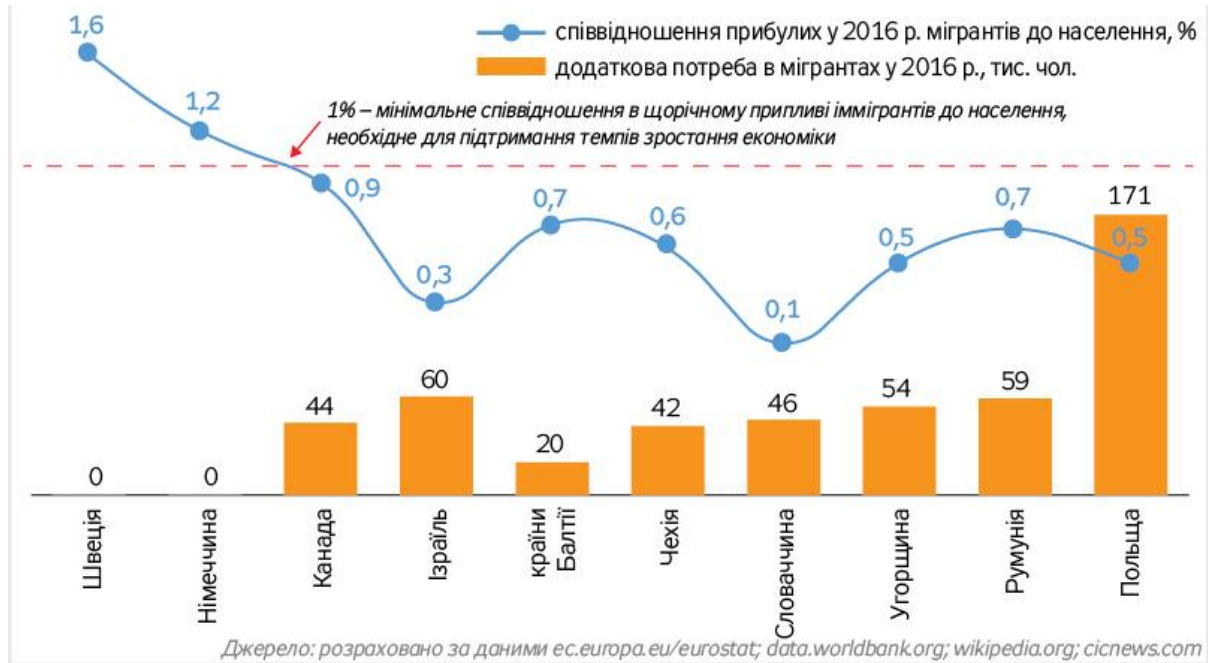

Рис. 1. Потреби країн світу у припливі мігрантів у 2016 р. [2].

Загалом мігранти стали переводити більше грошей з Польщі, Росії, Іспанії та США. Всього у світі, включаючи країни з високим рівнем доходу, мігранти 2018 року переказали 689 млрд доларів, 2017-го – 633 млрд доларів. Основними одержувачами грошей від трудових мігрантів 2018 року стали Індія, Китай, Мексика, Філіппіни та Єгипет [3].

Тому є усі підстави говорити про те, що мігранти фактично творять ВВП своїх держав. На початку листопада 2019 року Світовий банк опублікував показники ТОП 20 держав світу, які забезпечують приріст світового ВВП. Лідерами глобального світового економічного зростання є Китай – 32%, США – 13,8%, Індія – 13,5%, Індонезія – 3,9%, Японія – 2,4%, Росія – 2%, Німеччина – 1,6%, Франція – 1,5%, Великобританія – 1,5%, Єгипет – 1,5%, Бразилія – 1,4% та інше [4].

Так, грошові перекази до Європи і Центральної Азії збільшилися приблизно на 11%, до 59 млрд доларів. У цьому регіоні банк називає Україну основним одержувачем грошей мігрантів: до країни 2018 року надійшло понад 14 млрд доларів, це на 19% більше, ніж 2017 року. До слова, раніше було названо ТОП-5 країн-лідерів з грошових переказів до України [3].

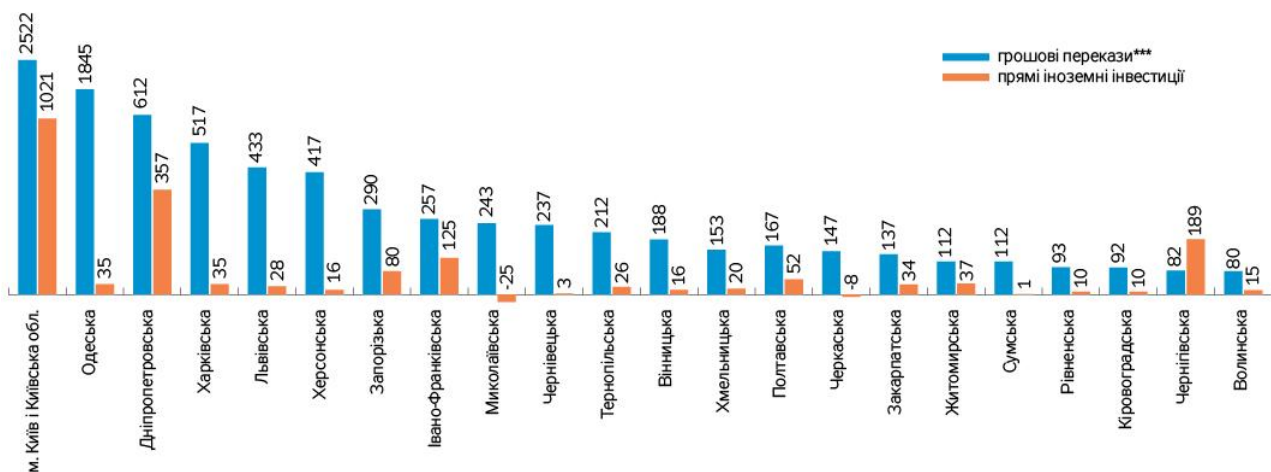
Для прикладу, надходження від трудових мігрантів у **процентному відношенні до ВВП** країн за 2017 р. становили: Киргизія – 41,3%,

Таджикистан – 36,8%, Молдова – 14,8%, Узбекистан – 12,7%, Вірменія – 9,1%, **Україна – 8,3%**, Білорусь – 2%. Показовими для порівняння є дані щодо надходжень від трудових мігрантів у **перерахунку на одного жителя України**. Так, показники варіюються за країнами: Киргизія – 413 дол., Вірменія – 365,5 дол., Молдова – 343 дол., Таджикистан – 292 дол., **Україна – 220 дол.**, Узбекистан – 122,5 дол., Білорусь – 111,5 дол.[5].

Надходження від трудових мігрантів в Україну порівняно з деякими бюджетними показниками у 2017 р. такі: доходи держбюджету – 29,8 млрд дол.; податкові надходження – 16,9 млрд дол.; митні надходження – 11,4 млрд дол.; витрати Пенсійного фонду – 10,9 млрд дол.; надходження від трудових мігрантів – 9,3 млрд дол.; витрати на оборону України – 4,9 млрд дол.; погашення кредитів МВФ у 2018 р. – 4,5 млрд дол.; уся макрофінансова допомога Україні у 2017 р. – 3,3 млрд дол.; прямі іноземні інвестиції – 2,3 млрд дол.; дохід НБУ – 2,3 млрд дол. тощо [5].

Авторитетне польське видання Dziennik Gazeta Prawna [3] опублікувало рейтинг 50 найвпливовіших людей економіки Польщі. **На другому місці опинилися українські мігранти**. Видання зазначило, що українці є «колективним героєм польської економіки». У цьому рейтингу українські мігранти випередили навіть президента Польщі Анджея Дуду (посів третє місце) та всіх успішних особистостей країни. Це свідчить про дуже важливу роль українців в економіці Польщі.

Мігранти відіграють значну роль в економіці нашої держави. На відміну від іноземних інвестицій, грошові перекази мігрантів досить рівномірно розподіляються між регіонами України. До прикладу, у 21 із 22 областей перекази мігрантів істотно перевищують приплив іноземних інвестицій, причому майже в половині регіонів – у десять разів і більше (рис. 2).

*Статистика по прямим інвестиціях включає в себе дані за акціонерним капіталом і борговими інструментами.

**Без урахування обсягів грошових переказів і прямих інвестицій у Донецьку та Луганську області, АР Крим.

***Розрахункові дані експертів.

Джерела: розраховано за даними Держстату України, експертні оцінки

Рис. 2. Порівняння припливу грошових переказів і прямих іноземних інвестицій* у регіони України** у 2017 р., млн дол. США [3]

Ще одним підтвердженням важливості надходжень від трудових мігрантів є дані в перерахунку на одного українця порівняно з іншими державами.

Поряд з позитивними факторами фінансових надходжень від трудових мігрантів слід зазначити серйозний дисбаланс на трудовому ринку України, який став наслідком того, що близько 10 млн найбільш кваліфікованих молодих українців працюють на економіки інших країн.

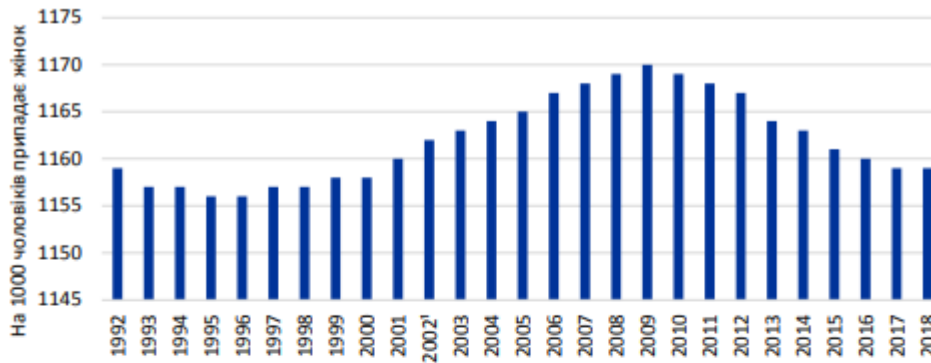
За різними даними, які наводяться у виданні «Дзеркало тижня» [6], за межами України заробляють на життя від шести до восьми мільйонів наших громадян. Втім, частково вже не тільки наших, бо тенденція "виїхати, заробити й повернутися" переростає в "виїхати, влаштуватися й залишитися". Навіть офіційна статистика відображає цей тренд – кількість зареєстрованих безробітних за 2017 рік скоротилася з 429 тис. осіб у січні до 354 тис. у грудні, але кількість вакансій на українському ринку праці, навпаки, за цей самий період зросла з 47 до 50,5 тис. (Держслужба зайнятості). З тих, хто ще не сів у поїзди й маршрутки, що йдуть на Захід і Схід, – майже 30% живуть із думкою про те, що це слід зробити. 64% заявили, що не замислювалися про те, щоб виїхати з України.

Препаруючи отримані цифри, ми стикаємося з передбачуваною, але від цього не менш тривожною картиною: з тих, хто має намір покинути Україну, 55% – молодь у віці від 18 до 29 років; 44% – від 30 до 39 років; 33% – 40-50-річні. Країна в її нинішньому стані не може адекватно зреагувати на цей виклик. Гостру нестачу інтелектуалів, висококласних фахівців і майстеровитих людей, Україна відчуває вже сьогодні. З тих, хто готовий шукати щастя на чужині, 40% – люди з вищою освітою; 27,6 – із середньою спеціальною; 23,2 – із середньою і 17,8% – із неповною середньою освітою [6].

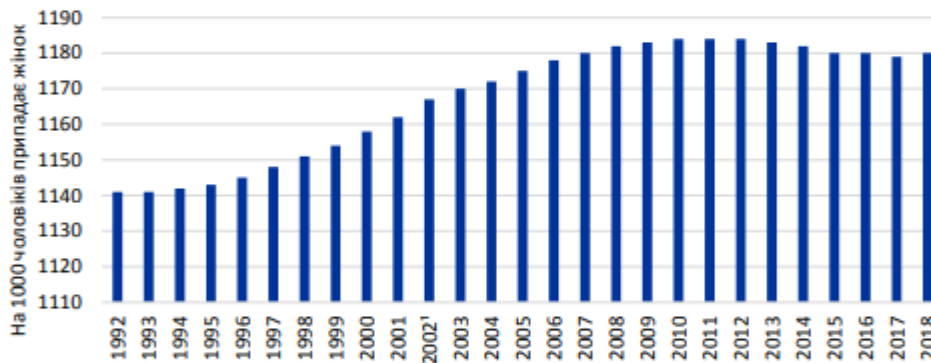
Замислюються про те, щоб виїхати з України, 32% всього чоловічого населення країни і 27% – жіночого. Найбільш уразливий західний регіон – 34% його жителів планують виїхати. У центральному такі плани виношують 27%, на півдні країни – 29% і на сході – кожен четвертий житель [6].

(на 1 січня)

Міські поселення та сільська місцевість

Міські поселення

Сільська місцевість

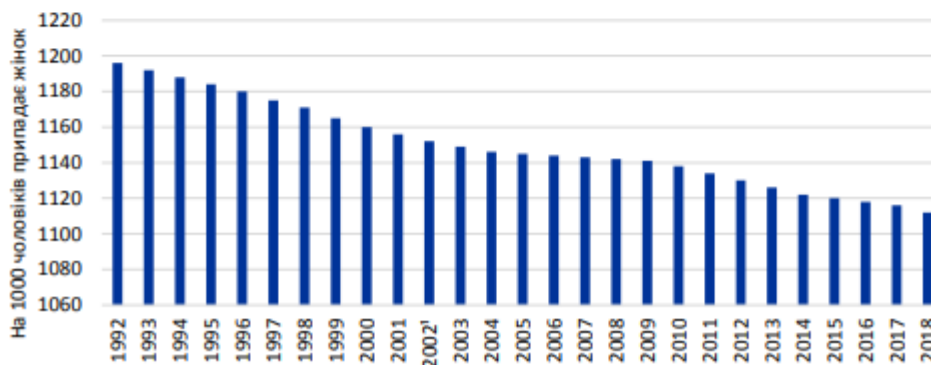

Рис. 3. Співвідношення чоловіків і жінок у 1992-2018 рр. [7]

Адже середня зарплата в Україні на листопад 2017-го становила 7479 грн, або 213 євро за актуальним курсом. Водій вантажівки або автобуса в Польщі заробляє від 2800 до 4000 злотих, або 700–900 євро на місяць, і роботодавець готовий його не тільки годувати й забезпечити житлом, а й документи за нього оформити [6].

Цікавими є відповіді потенційних мігрантів на запитання «На який період ви плануєте виїхати з України?»

Доти, доки в Україні не почнеться стійке економічне зростання	26,1
Я хочу їздити на сезонні роботи за кордон, але не виїжджати назавсім	15,4
Назавжди	14,1
Я хотів би заробити гроші, а потім відкрити свою справу в Україні	12,8
Я би хотів би отримати нові знання й досвід, а потім повернутися в Україну	9,3
Поки не закінчиться війна	2,9
Інше	0,4
Важко сказати/Не знаю	19,0

Джерело [6]

Як бачимо, кожен четвертий з опитаних має намір перечекати за кордоном лихоліття, поки в Україні все, очевидно, саме по собі врегулюється й розквітне.

При збереженні подібної тенденції сегмент ринку низькокваліфікованої праці в Україні може бути заповнений нелегальними трудовими мігрантами з країн Азії, Африки, сусідньої Молдови, інших країн СНД.

Основними внутрішніми чинниками, що зумовлюють трудову міграцію українців як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, є такі:

- високий рівень галузевого та регіонального безробіття в умовах структурних трансформацій в економіці;
- суттєве зниження рівня добробуту серед окремих соціальних груп, потреба в коштах на придбання житла, освіту дітей, відкриття власного бізнесу, які неможливо реально та легально заробити;
- невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в Україні та суттєво нижчий рівень оплати праці, ніж у країнах можливого працевлаштування.

Основні зовнішні чинники визначають переважно стан та особливості зовнішнього ринку праці:

- сталий попит на українських заробітчан, як легальних, так і нелегальних трудових мігрантів у приймаючих країнах;
- значно вищі рівні оплати праці, ніж в Україні, та вигідніші умови для працевлаштування. Так, середньомісячна реальна заробітна плата становила в 2014 р. 94% від рівня 2013 р., а в 2015 р. – 80% від рівня попереднього року. Хоча номінально середня заробітна плата зросла – 3480 грн. в 2014 р. і 4195 грн. в 2015 р., в результаті стрімкої інфляції національної валюти в доларовому еквіваленті вона різко скоротилася – 292 дол. США в 2014 р. і 192 дол. США в 2015 р.[8];

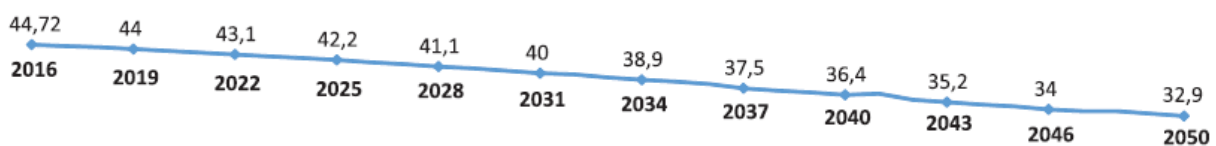
- можливість легалізації з метою подальшої зміни місця постійного проживання та інші.

Умовно структура трудової еміграції громадян України може бути представлена трьома групами, що суттєво відрізняються умовами, статусом та тривалістю працевлаштування, професійною, статеві-віковою, освітньою структурами мігрантів, сферами зайнятості, географією країн, що приймають:

- **офіційна (легальна)** трудова міграція, за якої українські громадяни виїжджають за кордон через структури, що здійснюють ліцензовану посередницьку діяльність з працевлаштування;
- **неофіційна (прихована) легалізована** трудова міграція, за якої цілями виїзду за кордон декларуються туризм, відвідування родичів тощо. Проте фактично ця категорія українських заробітчани працює нелегально;
- **неофіційна (прихована) нелегальна** трудова міграція – категорія мігрантів, які працюють у тіньовому секторі економіки країн-реципієнтів, передусім це сфера приватних господарств, готельно-ресторанний бізнес, сільськогосподарські (сезонні) роботи та інші.

Позитивними наслідками трудової міграції є:

- надходження в Україну значних коштів, зароблених за кордоном;
- накопичення досвіду життя та роботи в іншому соціально-економічному середовищі в ринкових умовах, формування європейської системи цінностей;
- формування нових осередків української діаспори, розширення їх географії.

Джерело: Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України

Рис. 4. Прогноз чисельності населення України за умови незмінних показників народжуваності, тривалості життя та міграції за даними 2011 р., млн осіб [8]

Негативними наслідками трудової міграції є:

- погіршується вікова структура населення – зростає чисельність населення похилого віку і скорочується – молоді;

- депопуляція. В Україні більше людей помирає, ніж народжується. **За даними ООН, до 2050 року українців буде трохи більше 36 мільйонів. За інформацією Держстату, кількість померлих перевищила кількість народжених у пропорціях 100 до 57 (не враховуючи Донецьку та Луганську області, АР Крим). За 26 років незалежності українців стало менше на 9 мільйонів осіб. В Україні досить низька народжуваність (рис. 3), при цьому тривалість життя нижча, ніж у середньому по Європі [9];**
- погіршується співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням. На 9,5 млн працюючих українців припадає 12,5 млн пенсіонерів;
- відбувається «відплив інтелекту», що є однією з найвагоміших проблем у контексті перспектив України на шляху науково-технічного прогресу. На сьогодні за кордоном працює до 35% українських вчених. Втрати у сфері науки у 2007 році оцінювалися в сумі близько 2 млрд дол. на рік. Триває подальше старіння наукових кадрів;
- наростає нестача на вітчизняному ринку праці висококваліфікованих фахівців.

Рис. 5. Як змінилася кількість жителів України за областями [10]

Враховуючи вищевикладене, слід відзначити, що необхідна реформа міграційної політики держави, яка, на думку доктора економічних наук Андрія Гайдучького, має вирішити такі завдання:

1. Залучення іноземних іммігрантів. Беручи до уваги, що в багатьох країнах ЄС українці вже лідери з імміграції, можна припустити, що щорічно 300–400 тис. українців виїжджатимуть до країн ЄС. Через демографічну кризу Україна додатково втрачає близько 200 тис. людей на рік. Таким чином, щорічна потреба України в іммігрантах уже становить 500–600 тис. людей. Тільки в цьому разі країна зможе компенсувати відплив і природні втрати людських ресурсів і спрямувати їх на розвиток економіки.

2. Повернення українських мігрантів. Досвід інших країн показує, що в основі політики повернення емігрантів лежить комплекс фінансово-економічних та організаційних механізмів (мотиваційних програм). Їх запуск дозволяє спочатку істотно збільшити приплив грошових переказів та інвестицій мігрантів, які виїхали, а вже потім вони починають самі повертатися на батьківщину. Під фінансово-економічними механізмами і програмами розуміють плідну роботу влади та фінансово-банківського сектора. Серед ключових мотиваційних продуктів можна виділити розміщення облігацій серед мігрантів і діаспори. За 60 років близько 20 країн (включаючи Індію, Ізраїль) залучили понад 50 млрд дол. розміщенням облігацій для своєї діаспори в країнах їх проживання. Ці гроші йдуть на розвиток інфраструктурних проєктів на батьківщині, фінансування держборгу, будівництва соціально важливих проєктів.

3. Запуск організаційних механізмів та програм. На першому етапі потрібно створити Міністерство у справах мігрантів і діаспори для розвитку мотиваційної політики їх реінтеграції в Україну. Уже в 46 країнах є центральний орган (у т.ч. у Вірменії, Грузії, Ірландії, Канаді), який розробляє ключові мотиваційні механізми і працює з донорами. Також необхідно створити профільні підрозділи в центральних і регіональних органах влади для впровадження мотиваційної політики міністерства. Уже в 56 країнах працює понад 400 спеціальних підрозділів, які реалізують програми з повернення мігрантів на батьківщину. Крім цього, необхідно увести посаду аташе у справах мігрантів при посольствах України. У багатьох країнах Азії з високим рівнем переказів при кожному посольстві є такі позиції.

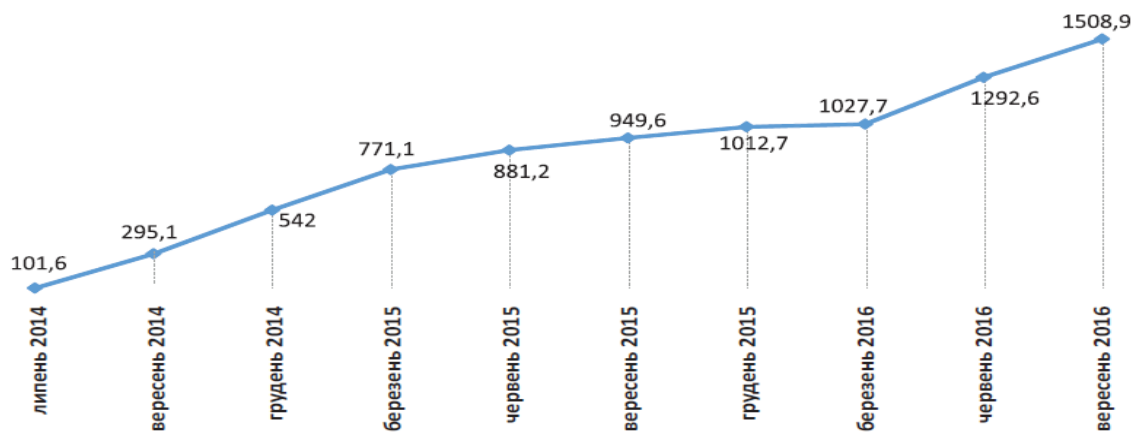
4. Створення профільних підрозділів у фінансово-банківських організаціях. У 30 країнах світу в найбільших банках створено спеціальні підрозділи з розробки послуг та залучення грошей мігрантів і діаспори. Крім банків, влада може залучити міжнародних донорів та асоціації діаспор. З іншого боку, Україна повинна стимулювати повернення українських емігрантів, але робити це необхідно запуском мотиваційних програм для збільшення їхніх грошових переказів на батьківщину. Тут найкращий досвід мають Ірландія, Ізраїль, Філіппіни, Індія. Реалізація вище запропонованих економічних та

організаційних заходів дозволить у найкоротший строк встановити контакт з українськими мігрантами, стимулювати їх повернення розвитком їхнього підприємництва на батьківщині. Крім того, впровадженням мотиваційних програм і проектів Україна зможе регулювати і контролювати так званий відплив мізків (brain drain), перетворювати його на циркуляцію мізків (brain circulation) і максимально використовувати знання діаспори (brain gain).

5. Законодавче оформлення міграційної політики та чітке визначення її цілей, інструментів та імплементація прийнятих політичних рішень та законодавчих норм, зокрема, реалізація цілей і завдань, визначених Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 р. [11] та виконання Плану заходів із її реалізації. Для цього доцільно посилити роль Міністерства соціальної політики України, яке має виконувати провідну роль у регулюванні трудової міграції, зокрема, підрозділу міністерства, на який покладено відповідні питання. Для забезпечення координації діяльності в міграційній сфері різних міністерств та відомств, місцевої влади варто створити при Уряді постійно діючу міжвідомчу комісію з питань міграційної політики держави, до складу якої залучити як працівників органів виконавчої влади, так і громадянського суспільства, зокрема мігрантських організацій, експертів [12].

Проблеми України щодо тимчасово переміщених (внутрішньо переміщених) осіб. Поряд з викликами, зумовленими міграційними процесами, значною проблемою України є внутрішньо переміщені особи.

Починаючи з 2014 р., після анексії Криму та початку військових дій на Донбасі, значною проблемою для України стало питання облаштування переселених біженців з цих регіонів, про що свідчать дані на рисунку 6 [8].

Джерело: Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території

Рис. 6. Оперативна інформація про переселення з Криму та непідконтрольних Уряду України територій Донбасу до інших регіонів, тис. осіб, 2014-2016 рр.[8]

Як зазначає В.П. Горбулін [13], перша хвиля внутрішньо переміщених осіб виникла навесні 2014 року внаслідок анексії Криму. Більшість переселенців залишили півострів з березня по серпень 2014 року. Переважно це були політично активні громадяни, журналісти, активісти релігійних громад, студенти, які прагнули продовжити навчання в українських вишах, а також особи, професійна діяльність яких була пов'язана із застосуванням українського законодавства або здійснювалася на основі українських ліцензій (юристи, нотаріуси, фармацевти, представники малого бізнесу). Основним мотивом переселення було небажання залишатися на окупованій території. Проте з початком антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей виникла нова, значно чисельніша група ВПО.

Якщо перші переселенці з Донбасу виходили переважно з політичних міркувань, не сприймаючи порядків самопроголошених республік, розгортання воєнних дій змусило тисячі людей рятувати своє життя. Згідно з першими даними з Донбасу, оприлюдненими в червні 2014 року, ВПО нараховувалося на той час трохи більше ніж 3 тис. осіб. Проте кожне загострення ситуації викликало нові масштабні переселення. Найінтенсивнішими вони були в липні-серпні та в жовтні 2014 року, а також січні-лютому 2015 року. Виїзди з району бойових дій відбувалися здебільшого спонтанно, з мінімальною кількістю особистих речей та коштів, часто з ризиком для життя.

За урядовою інформацією, станом на 23 жовтня 2015 року з тимчасово окупованої території та районів проведення АТО до інших регіонів України переміщено 973120 осіб, зокрема з Донецької, Луганської областей 951891 особу, з АР Крим і м. Севастополя 21229 осіб, поміж яких 162717 дітей та 476882 інвалідів та осіб похилого віку [13].

Дослідник цієї проблематики професор О.Г. Лавер наводить дані уряду України щодо динаміки чисельності українських ВПО з Донбасу, Криму та Севастополя [14]:

Таблиця 1

Динаміка чисельності внутрішньо переміщених осіб на Україні

Рік	27.06. 2014.	29.09. 2014.	10.11. 2014.	27.12. 2014.	18.04. 2015.	28.06. 2015.
Загальна чисельність	54.400	339.950	455.175	614.467	829.373	868.896
У тому числі з Криму та Севастополя	12.000	18.155	19.221	19.894	20.501	20.684
У %	22,06	5,34	4,22	3,24	2,47	2,38

Значна активізація розв'язання проблем ВПО має базуватися на ефективній співпраці держави з бізнесом та іншими зацікавленими сторонами, зокрема волонтерськими та благодійними організаціями, міжнародними донорами. Особливу увагу варто приділяти організаціям

самих ВПО, які стали впливовими членами громадянського суспільства, змогли налагодити активну взаємодію з владою.

Необхідними є консультавання з ними перед ухваленням будь-яких рішень стосовно переселенців. Водночас держава повинна координувати їхні зусилля, які могли би бути набагато результативнішими, якби централізовано спрямовувалися на досягнення визначених стратегічних цілей, – зазначалося в Посланні Президента України до Верховної Ради України у 2018 р. [12].

Список використаних джерел

1. Боротьба за мігрантів. Україні приготуватися. URL: https://dt.ua/internal/borotba-za-migrantiv-ukrayini-prigotuvatisya-289703_.html
2. Трудові мігранти з усього світу переказали рекордний обсяг грошей. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/trudovye-migranty-po-vsemu-miru-pereveli-rekordnyu-obem-deneg-1250238.html>
3. Герої нашої економіки. URL: https://dt.ua/internal/geroyi-nashoyi-ekonomiki-304373_.html
4. Кузнецы глобального ВВП в 2019-м и 2024 годах: ТОП-20 государств. URL: <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/kuznecy-globalnogo-vvp-v-2019-i-2024---top-20-gosudarstv.htm>
5. Гастарбайтери переказують в Україну майже 10 млрд дол. на рік. Ми вже обігнали Узбекистан? URL: <https://ua.112.ua/statji/hastarbaitery-perekazuiut-v-ukrainu-maizhe-10-mlrd-dol-za-rik-my-vzhe-obihnaly-uzbekystan-456356.html>
6. Мостова Ю., Рахманін С. Кровотеча. Чому українці покидають свою країну. URL: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
7. Населення України за 2017 рік. Демографічний щорічник. Державна служба статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_dy_2017.pdf
8. Міграція в Україні: факти і цифри (2016). http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
9. Україна вмирає: державі загрожує масштабна криза. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/ukraina-vimiraе-derzhavi-zagrozhue-masshtabna-kriza.htm>
10. Как изменилось количество жителей Украины по областям. URL: <https://kr.ua/life/621862-kak-uzmenylos-kolychestvo-zhytelei-ukrayny-po-oblastiam>
11. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

12. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К.: НІСД, 2018.

13. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.

14. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу у ХХ-ХХІ століттях (1900-2016 рр.) : монографія / вид. 2-е, допов. Ужгород: РІК-У, 2018. – 760 с. – С.614.

REFERENCES

1. Borot'ba za mihrantiv. Ukrayini pryhotuvatysya [Fighting for migrants. Ukraine to prepare]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/internal/borotba-za-migrantiv-ukrayini-prigotuvatisya-289703_.html [in Ukrainian].

2. Trudovi mihranty z us'oho svitu perekazaly rekordnyy obsyah hroshey [Migrant workers from around the world have delivered a record amount of money]. *ukr.segodnya.ua*. Retrieved from <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/trudovye-migranty-po-vsemu-miru-pereveli-rekordnyy-obem-deneg-1250238.html> [in Ukrainian].

3. Heroyi nashoyi ekonomiky [Heroes of our economy]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/internal/geroyi-nashoyi-ekonomiki-304373_.html [in Ukrainian].

4. Kuznetsy global'nogo VVP v 2019-m i 2024 godakh: TOP-20 gosudarstv [Blacksmiths of global GDP in 2019 and 2024: TOP-20 countries]. *www.2000.ua*. Retrieved from <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/kuznecy-globalnogo-vvp-v-2019-i-2024---top-20-gosudarstv.htm> [in Russian].

5. Hastarbaytery perekazuyut' v Ukrayinu mayzhe 10 mlrd dol. na rik. My vzhe obihnaly Uzbekystan? [Guest workers transfer almost \$ 10 billion to Ukraine for a year. Have we already overtaken Uzbekistan?]. *ua.112.ua*. Retrieved from <https://ua.112.ua/statji/hastarbaitery-perekazuiut-v-ukrainu-maizhe-10-mlrd-dol-za-rik-my-vzhe-obihnaly-uzbekystan-456356.html> [in Ukrainian].

6. Mostova, YU., & Rakhmanin, S. Krovotecha. Chomu ukrayintsi pokydayut' svoyu krayinu [Why Ukrainians are leaving their country]. Retrieved from <https://ua.112.ua/statji/hastarbaitery-perekazuiut-v-ukrainu-maizhe-10-mlrd-dol-za-rik-my-vzhe-obihnaly-uzbekystan-456356.html> [in Ukrainian].

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. Naselennya Ukrayiny za 2017 rik. Demohrafichnyy shchorichnyk. [Ukraine's population for 2017. Demographic Yearbook. State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_dy_2017.pdf [in Ukrainian].

8. Mihratsiya v Ukrayini: fakty i tsyfry (2016) [Migration in Ukraine: Facts and Figures (2016)]. *iom.org.ua*. Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

9. Ukrayina vymyraye: derzhavi zahrozhuye masshtabna kryza [Ukraine is dying out: a large-scale crisis threatens the country]. *www.obozrevatel.com*. Retrieved from <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/ukraina-vimirae-derzhavi-zagrozhue-masshtabna-kryza.htm> [in Ukrainian].
10. Kak izmenilos' kolichestvo zhyteley Ukrainy po oblastyam [How the number of residents of Ukraine in the regions has changed]. *kp.ua*. Retrieved from <https://kp.ua/life/621862-kak-yzmenylos-kolychestvo-zhytelei-ukrayny-po-oblastiam> [in Ukrainian].
11. Pro skhvalennya Stratehiyi derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrainy na period do 2025 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 lypnya 2017 r. № 482-r. [On Approval of the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the Period up to 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 12, 2017 No. 482-p.] [in Ukrainian].
12. *Analychna dopovid' do shchorichnoho Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshe Ukrainy v 2018 rotsi»* [Analytical Report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine “On Internal and External Situation of Ukraine in 2018”]. (2018). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
13. Horbulin, V.P. (2015). *Donbas i Krym: tsina povnennya* [Donbass and Crimea: return price]. O.S. Vlasyuk, E.M. Libanova, O.M. Lyashenko (Eds.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
14. Laver, O.H. (2018). *Viyny ta narodonaselelnya krayin svitu u XX-XXI stolittiyakh (1900-2016 rr.)* [Wars and Populations of the World in the XX-XXI Centuries (1900-2016)]. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].

УДК 331.5-05813+331.556

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).68-81

Петро Токар,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
економічної теорії, директор НДІ міграції і демографії ЕФ
ДВНЗ «Ужгородський національний університет,
почесний професор ЄНУ ім. Л.М.Гумільова (Казахстан)

УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В основі статті – тези доповіді, виголошеної на відкритті міжнародної наукової інтернет-конференції «Міграційна політика України в умовах глобалізації: досвід управління та ризику сьогодення», яка проходила в УжНУ 24 березня – 15 квітня ц.р. згідно з Переліком проведення наукових конференцій, сформованим МОН України на 2020 рік. Організаторами конференції виступили НН Інститут євроінтеграційних досліджень, НДІ міграції і демографії економічного факультету та факультет історії і міжнародних відносин УжНУ.

У статті здійснено попередній соціолого-політологічний аналіз міграційної ситуації в Україні, в тому числі у кризових умовах. Дається оцінка нормативно-правової бази управління міграційним процесом в Україні. Обґрунтовується вплив системної і ситуативної форм управління міграційним процесом на забезпечення стабільності і розвитку суспільства, необхідність нових підходів для вдосконалення існуючої стратегії державної міграційної політики України та її реалізації. Обґрунтовуються кроки щодо подальшого наукового дослідження цієї теми, пропозиції, які можуть доповнити існуючу систему та запропонувати нову концепцію державної міграційної політики, що дозволить доповнити Стратегію міграційної політики Кабінету Міністрів України та конкретний план дій до неї.

Ключові слова: міграція, управління, ринок праці, стратегія.

The article is based on the thesis of the report delivered at the opening of the international scientific Internet conference "Ukraine's migration policy in the context of globalization: management experience and current risks", which took place at Uzhhorod National University on March 24 - April 15 this year. according to the List of scientific conferences formed by the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020. The conference was organized by the NN Institute of European Integration Studies, the Research Institute of Migration and Demography of the Faculty of Economics and the Faculty of History and International Relations of Uzhhorod National University.

The article presents a preliminary sociological and political analysis of the migration situation in Ukraine, including in crisis conditions. An assessment of the regulatory framework for migration management in Ukraine is given. The influence of systemic and situational forms of migration management on the stability and development of society, the need for new approaches to improve the existing strategy of state migration policy of Ukraine and its implementation are substantiated. Steps for further research on this topic, proposals that can complement the existing system and propose a new concept of state migration policy, which will complement the Migration Policy Strategy of the Cabinet of Ministers of Ukraine and a specific action plan to it.

Keywords: migration, management, labor market, strategy.

Зазначена вище **Інтернет-конференція** була покликана проаналізувати міграційну ситуацію в Україні, нормативно-правове і науково-освітнє забезпечення управління міграційним процесом у державі в умовах глобалізації та прикордоння порівняно з ситуацією в окремих країнах Євросоюзу. **Мета статті** – за допомогою системного, порівняльного та соціолого-політологічного методів здійснити аналіз міграційної ситуації в Україні, а також стану нормативно-правового забезпечення управління міграційним процесом у державі. *Предметом дослідження* є стан та ефективність управління міграційним процесом в Україні, нормативно-правове та науково-освітнє забезпечення системи управління міграцією у нових умовах.

Актуальність і наукова новизна проблеми нормативно-правового і науково-освітнього забезпечення *управління міграційним процесом в Україні у нових умовах* полягає в тому, що цей надважливий феномен до теперішнього часу, за окремими винятками, у новій його якості, а також в окремих країнах пострадянського простору як об'єкт і предмет у такому контексті науково мало досліджений, суперечливий, а тому не має сучасного достатнього методологічного і теоретичного обґрунтування як з точки зору його ролі в окремих державах, так і в масштабах глобального світового інтеграційного процесу. У 21 столітті, особливо після світової кризи 2007-2009 рр., окупації Росією Криму і початку війни на сході України, глобальної міграційної кризи 2015-2019 рр. у Європі і світі ця проблема різко загострилася до рівня викликів і загроз національній безпеці, особливо в Україні, до непередбачуваних демографічних і суспільно-економічних наслідків для української і світової спільноти. Ця проблематика потребує нового теоретико-методологічного осмислення і нових наукових підходів аналізу і досліджень як в Україні, так і у світі.

Постановка проблеми. З нашої точки зору у сучасних умовах глобалізації світової економічної кризи та вірусної пандемії уже не за західним зразком, а зі своїми національними особливостями, доповнених

війнами і старими-новими конфліктами, проблема розширення географії і різкого збільшення мігрантів та біженців є загостреною і особливо актуальною, а такий її аспект, як врегулювання та управління міграційним процесом, для України набув неабиякої ваги.

Аналіз досліджень і публікацій. У 1960-70-ті роки західні науковці, як і їхні держави, в умовах дефіциту трудових ресурсів, що почався, і його наслідків у їхній зростаючій великими темпами економіці, приділили значну увагу дослідженню на той час відносно нового феномена міграції та демографічних викликів, які також стали помітними. На фоні середнього класу, який складався, формувався і забезпечував різке зростання економік західних країн, а разом з тим виступив у новій для себе ролі гаранта соціальної стабільності, демократії і свобод у країнах Європи та США, ринок праці почав відчувати дефіцит. Нині за низки відомих обставин, насамперед через навалу в країни ЄС і США біженців та мігрантів, яких для початку треба інтегрувати в суспільства, ця проблема на Заході досліджується ціленаправлено і більш системно, а власне тема розмитого середнього класу зникає навіть із риторики політиків. У той же час їхні напрацювання щодо теми міграції, яка негативно позначилася і на сутнісних характеристиках середнього класу і соціальної структури суспільств, суттєво понизила його потенційні можливості, стала провідною науковою і політичною проблемою. Між тим проблема імміграції й демографії в країнах пострадянського простору зайняла помітне наукове поле лише в окремих країнах, зокрема серед дослідників РФ, Казахстану й останнім часом завдяки активності насамперед науковців НІСД в Україні.

З огляду на це важливим є теоретичне узагальнення наявних підходів до оцінок ролі та значення проблеми імміграції і транснаціоналізму та ринку праці, системного її вивчення у вищих із застосуванням порівняльного аналізу на прикладі низки країн-сусідів та Євросоюзу в цілому і найперше – предметна й комплексна розробка нової концепції державної міграційної політики України та управління цим процесом у державі.

Останнім часом серед українських науковців посилилася активність щодо дослідження проблеми теорії і практики міграції. Прикладом такого нового осмислення є науковий підхід до вивчення проблеми міграції та міграційної політики в Україні, зокрема у науковців Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), а виданий ними збірник тез і матеріалів, підготовлений до науково-практичної конференції «Проблеми реалізації державної міграційної політики України» став помітним явищем [1]. Опубліковані у збірнику матеріали присвячені широкому спектру проблем у сфері міграції, зокрема регулюванню трудової міграції за кордон, удосконаленню законодавства про громадянство, інтеграції іммігрантів та запобіганню нелегальній міграції в Україну, розвитку міграційної статистики тощо. Заслужують на особливу увагу та практичне застосування

теоретичні і методологічні праці науковців НІСД, зокрема монографії і статті таких учених, як: Малиновська О.А. [2] і Жураківська Л.А. [3], Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ: Лібанова Е.М. [4], Позняк О.В. [5] і Гнатюк Т.О. [6], дослідниці у сфері міграції із Аналітичного центру CEDOS Фітисової А.В. [7] та інших. Помітні ґрунтовні в останнє 10-ліття наукові праці зарубіжних авторів, зокрема саме з проблеми управління міграцією: Томаса Файста (професора у сфері соціології Університету Білефельд, Німеччина), монографія «Глобус в русі. Закономірності міжнародної міграції: подібності та відмінності», нещодавно перекладений на словацьку мову Борисом Дівінскі (B.Divinský, незалежного дослідника міжнародної міграції, експерта Альянсу ООН за цивілізацію (UNAOC) на базі Institute of Ethnology and Social Anthropology Slovak Academy of Sciences, Bratislava) – книгу можна завантажити за посиланням <http://www.uet.sav.sk/?q=en/globe-motion-patterns-international-migration-similarities-and-differences>) та інших авторів (див. А.М. Адедиран, Кафедра соціології Російського університета дружбы народів. Ключевые вехи становления современной теории миграции в работах западных учёных XX в. Вестник РУДН, серия Социология, 2015, № 1).

Результати дослідження та різноплановий аналіз наукових джерел національних та зарубіжних фахівців дозволяє в тезах викласти попередні бачення та висновки щодо зазначеної проблеми.

Міграція – природний прояв мобільності людини, мотивований її прагненням до поліпшення умов існування, до більш повного і надійного задоволення своїх потреб. Міграція грає важливу роль у формуванні етнічного складу тієї чи іншої спільноти і навіть може визначати долю держав. У будь-якій країні світу соціально-економічна і політична обстановка у величезній мірі залежить від інтенсивності і спрямованості міграційних процесів, але значення має при цьому ефективність міграційної політики та управління міграційним процесом. В Україні склалася така ситуація, що без продуманої, зваженої і науково-обґрунтованої міграційної політики та ефективного управління нею стає дедалі складніше зберегти політичну, економічну і соціальну стабільність. Це уже відомо.

Україна інтегрувалася в глобальні процеси, у тому числі й міграційні, в умовах, коли міжнародні переміщення населення значно інтенсифікувалися. За різними оцінками, у світі близько 280 млн мігрантів, переважна частка з них – трудові. Україна стала однією із найбільш динамічних міграційних держав, країною, яка водночас і приймала, і віддавала населення, використовувалася мігрантами для транзиту. Водночас найбільш масовим та важливим для соціально-економічного та демографічного розвитку країни міграційним потоком був і залишається виїзд громадян за кордон із метою працевлаштування. В умовах перманентної економічної кризи та значного відставання України в рівнях

життя та оплати праці від інших держав Європи трудова міграція набула поширення як стратегія підвищення добробуту багатьох українських домогосподарств. Складність регулювання різнохарактерних та різноспрямованих міграційних потоків вимагала продуманої міграційної політики, впровадження надійних законодавчих та інституційних механізмів її реалізації. Це по перше, а по-друге – на цьому ґрунті тим часом уже давно назріла потреба запровадити чітку формулу управління процесом міграційної політики держави та її нормативного забезпечення, підготовки і удосконалення кваліфікації необхідних фахівців цієї сфери, налагодження у навчальних закладах системи МОН та галузевих структур системне вивчення проблем міграційної політики і народонаселення в Україні, міжнародної міграції, проблем імміграції і транснаціоналізму для магістрантів, докторантів, науковців, а на державному рівні – розроблення і запровадження національної політики управління міграцією. Така практика більшості країн ЄС.

На наше переконання, для цього мала би бути віднайдена науково обґрунтована, оприлюднена і підтримана інституціями громадянського суспільства загальноприйнятна і зрозуміла ідея міграційної політики в Україні, а на її засадах – розроблена нова концепція міграційної політики держави (сутнісне удосконалення існуючої). Таким підходам було у кого вчитися, їх напрацювали країни ЄС, а деякі їх уже мають і на пострадянському просторі (Казахстан, РФ) не лише теоретично, а й на рівні законодавства. В Україні концепція державної міграційної політики інституціонально поки що відсутня, як і система ефективного управління нею.

Перші спроби концептуально визначитися, яка міграційна політика потрібна державі, якими мають бути її цілі та напрями, датуються кінцем 1990-х років, коли в указах Президента України щодо засад соціальної політики згадувалися також і основні завдання держави у сфері міграції. Оскільки відповідно до Конституції України (стаття 92) питання міграційної політики мають регулюватися винятково законами, упродовж першого десятиліття 2000-х років було здійснено кілька спроб ухвалити в парламенті основні засади міграційної політики держави, проте жоден із законопроектів, що їх містив, упродовж років не був підтриманий. Така ситуація зумовила появу доволі невтішних висновків Ради безпеки і оборони України, яка кілька разів розглядала відповідні питання. В одному з рішень зазначалося, що міграційна політика держави залишається концептуально невизначеною, а її принципи, стратегічні завдання, поточні цілі, стандарти захисту прав людини відсутні. Так складалося, що виконавчі органи влади вслід за науковцями ініціювали розробку концепції міграційної політики та формування основних засад для забезпечення нормативно-правової і

законодавчої бази у цій важливій сфері, але не були взяті до уваги та реалізації.

Попри проблеми з реалізацією, розвиток законодавчої бази, посилення уваги до міграційних проблем дали змогу Україні активізувати міжнародну співпрацю у сфері міграції. У 2002 р. країна приєдналася до Женевської конвенції 1951 р. про статус біженців, у цьому ж році набула повноправного членства у Міжнародній організації з міграції, де раніше була спостерігачем. 18 червня 2007 р. між Україною та ЄС було підписано Угоду про спрощення оформлення віз та Угоду про реадмісію. Для забезпечення належного рівня транскордонної мобільності із західними сусідами України після їх вступу до ЄС і запровадження візового режиму було досягнуто домовленості про т. зв. малий прикордонний рух, тобто безвізовий в'їзд мешканців прикордоння на відстань 30–50 км на прикордонній території суміжних держав. Відповідні угоди Україна уклала з Угорщиною у 2007, Польщею та Словаччиною – у 2008 р. У 2007 р.є Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус трудящих мігрантів. Вона зобов'язує країни, які приєдналися до неї, надавати працівникам-мігрантам та членам їхніх сімей, які є громадянами держав, що є сторонами конвенції, і легально перебувають на їх території, трудові та соціальні права нарівні із власними громадянами. Активна діяльність з удосконалення управління міграційними процесами закономірно висунула потребу вироблення концептуального документа в цій сфері. Оскільки Конституція країни цього вимагала, передбачала регулювання міграції лише законами, у 2003 р. урядом було розроблено та подано до Верховної Ради України законопроект про основні засади державної міграційної політики. Водночас законопроект з таким самим предметом регулювання та аналогічною назвою було підготовлено народними депутатами України. Верховна Рада ухвалила його у першому читанні влітку 2004 р. Урядовий законопроект парламент зняв з розгляду. Проте при другому читанні навесні 2007 р. законопроект, поданий народними депутатами, було відхилено. Така ж доля спіткала і законопроекти щодо утворення державної міграційної служби.

За умов нездатності парламенту ухвалити рішення, спрямовані на удосконалення міграційної політики, вирішальним мотивом для її подальшого розвитку став зовнішній чинник. У листопаді 2010 р. Україні було надано План дій із лібералізації візового режиму, де численні позиції присвячувалися міграції. Зокрема на першому етапі виконання Плану було передбачено «схвалення Національної стратегії управління міграцією». На виконання цього пункту в травні 2011 р. було затверджено Концепцію державної міграційної політики України в спосіб видання Указу Президента що, вочевидь, диктувалося бажанням уникнути (враховуючи попередній досвід) тривалої і складної процедури проходження документа через парламент. Проте Концепція, яку отримала Україна, була лише формальним

виконанням вимог Плану дій і, на жаль, не свідчила про усвідомлення наслідків міграційних проблем владою та суспільством. На думку науковців, вона являла собою зведений план заходів різних міністерств і відомств, позбавлений стратегічного спрямування. Їй бракувало загальної ідеї, врахування особливостей міграційної ситуації й зумовлених нею викликів. Невизначеними залишалися цілі, яких держава планувала досягти засобами міграційної політики. Бракувало в Концепції і зв'язку міграційної політики з іншими сферами діяльності держави, зокрема з тими, які мають ключове значення для розвитку міграційних процесів, а саме: стратегіями соціально-економічного та демографічного розвитку. Замість того, щоби стати дороговказом для суспільства, Концепція в окремих випадках сприяла його дезорієнтації. Наприклад, у стратегічних напрямках реалізації міграційної політики йшлося про «створення сприятливих умов та механізмів для повернення в Україну громадян України, які постійно проживають на території інших держав». З цього випливало, що однозначно важлива теза про сприяння поверненню мігрантів не стосувалася ані працівників-мігрантів, оскільки вони перебувають у зарубіжних країнах тимчасово, ані «закордонних українців», тобто іноземців українського походження, які, хоча й живуть у зарубіжних країнах постійно, проте не є громадянами України.

Фахівці серйозно критикували Концепцію державної міграційної політики 2011 р., а через кілька років міграційні чинники у світі та в Україні суттєво змінилися. Унаслідок гібридної російської агресії проти України, спричинених нею масових внутрішніх переміщень населення, набуття чинності Угодою про асоціацію з Євросоюзом та переорієнтації вектора міграції українців у західному напрямі, значного посилення міграційного тиску на Європу тощо виникла нагальна потреба в осучасненні підходів до регулювання міграційних процесів.

Улітку 2017 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 р. [8], яка, порівняно з попередніми спробами концептуального осмислення міграційної політики держави, відзначається більш глибоким і комплексним підходом. Вона містить низку нових і прогресивних елементів, про які в попередніх політичних документах практично не йшлося. Зокрема, документом передбачається знизити адміністративні бар'єри для свободи пересування населення України, переглянути дозвільний характер оформлення документів для виїзду/залишення за кордоном. Висувається завдання зі сприяння реінтеграції українських мігрантів, які повертаються, розвитку співпраці з українською діаспорою та заохочення репатріації закордонних українців. Відповідно до потреб економічного та соціального розвитку держави в Стратегії передбачено залучення висококваліфікованих іноземних фахівців, створення умов для продовження терміну проживання іноземних студентів в Україні після завершення навчання. Окрему увагу

приділено інтеграції іммігрантів в українське суспільство як двостороннього процесу, у якому беруть участь і мігранти, і місцеве населення. Пропонується запровадити механізм та програми урегулювання статусу нелегальних мігрантів, які проживають у країні впродовж тривалого часу, мають сім'ю та роботу, не вчинили серйозних порушень закону, не можуть із гуманітарних міркувань бути видворені. Важливе місце в Стратегії приділено удосконаленню обліку, інформаційному та статистичному забезпеченню міграційної політики, а також удосконаленню координації діяльності різних відомств, що, безумовно, є позитивними зрушеннями в розробці документа.

Утім, на думку учасників згадуваної конференції НІСД, порівняно з глибоким змістовним наповненням Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р., План дій із її реалізації видається поверховим і слабо деталізованим, у ньому бракує конкретних заходів, здатних забезпечити досягнення задекларованих цілей. У зв'язку з цим група фахівців, представників державних органів, наукових установ, неурядових організацій тощо провела під час роботи Експертної ради з питань міграційної політики Національного інституту стратегічних досліджень дискусію навколо Плану заходів із реалізації Стратегії державної міграційної політики на період до 2025 р., що дала змогу виявити найбільш актуальні питання у відповідній сфері та сформулювати пропозиції щодо їх розв'язання. Напрацювання членів Експертної ради, так само як і інших відомих фахівців із міграційних питань, були представлені на цій же науково-практичній конференції «Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України», яка відбулася 19 грудня 2019 р. в Національному інституті стратегічних досліджень і на сьогодні стала найбільш знаковою подією вітчизняного наукового поля з проблеми міграційної політики України.

Висновок. На думку науковців, є два шляхи: - системне забезпечення програми міграційного процесу і, як результат, – трудовими ресурсами, і національна інтеграція мігрантів в український соціум на зразок країн ЄС (якщо навіть критично сприймати підхід західних країн стосовно економічної, культурної і соціальної інтеграції мігрантів, але він себе виправдав з урахуванням національних особливостей країн, які мають юридичну пріоритетність над загальними інституціями ЄС у сфері управління міграційними процесами. Німеччина, до прикладу, майже 20 років готувала закон про імміграцію, який був наприкінці 2019 р. схвалений); другий шлях – хаотичні міграційні переміщення, як це було в Україні дотепер, через кризи і соціальні проблеми життєдіяльності суспільства, а уряд навздогін схвалюватиме нормаакти.

Останнім часом органи влади змушені були предметно повернутися до проблеми міграції за різних обставин, головні з яких – це великі фінансові надходження до бюджету від трудових мігрантів. Схвалено низку

нормативних актів, які мали би посилити координацію зусиль і конкретизувати міграційну політику у нових умовах. Серед них рішення КМУ «Щодо удосконалення порядку працевлаштування іноземців в Україні», що тимчасово проживають на території України, не є їй постійними мешканцями та не користуються рівними з громадянами правами на соціальну допомогу (зокрема іноземні студенти, трудові мігранти, шукачі притулку), які можуть опинитися у складних життєвих обставинах, в ситуації соціального виключення, що загрожує виникненням соціальної та міжетнічної напруженості в суспільстві. Це має на меті сприяння адаптації іноземців, які проживають в Україні, до кризових умов, забезпечення належного використання їхнього трудового та інтелектуального потенціалу.

Крім того, в Уряді призначили відповідального за переговори з країнами, які захочуть запросити заробітчани. Однак зав'язувати вирішення цього процесу лише на рівні віцепрем'єра недостатньо (випадки заборони трудовим мігрантам на виліт чартером за кордон і т.п. порушують права громадян), оскільки дають можливість авторитарних рішень, корупції. Тут також потрібний системний підхід. Слушною є рекомендація І. Артьомова [10] стосовно створення міністерства міграції, участі диппредставництв України за кордоном та інших уповноважених осіб міністерств України, які нести відповідальність за законом. Ціль 6 Стратегії передбачає ефективно використовувати систему видачі віз та можливості консульських установ для управління міграцією, але залишається декларативною. Є така схожість і стосовно низки інших пунктів наших пропозицій, які, на кшталт означеної вище, не підкріплені механізмом реалізації. Так, за даними Світового банку, минулого року українські працівники перевели в Україну рекордні \$15,8 млрд – це 10,5% ВВП України. Уряд робить заяви, що створюватиме гідні умови праці в Україні, однак ті, хто хоче виїхати на сезонну роботу за кордон, матимуть таку можливість. 9 травня ц.р. під час робочої поїздки в Закарпаття Президент Володимир Зеленський заявив, що Україна не блокуватиме виїзд заробітчани за кордон, якщо країна, куди вони їдуть, надасть їм контракт на роботу хоча б на три місяці. Він додав, що «коли країна, яка зв'язується з нами по дипломатичних каналах, бере на себе зобов'язання забезпечити наших громадян житлом, медичною страховкою – ми можемо бути впевнені, що, якщо щось із нашим громадянином станеться, його не викинуть на вулицю». Президент повідомив, що наразі багато країн надіслали замовлення на рейси для українських робітників. Серед них – Німеччина, Італія, Фінляндія, Польща. «Хочете працювати за кордоном – будь ласка, рабства в Україні немає», – заявив Президент.

Роль міграцій як чинника соціально-економічного розвитку значно зростає в умовах депопуляції (стабільного перевищення чисельності померлих над кількістю народжених). Унаслідок вичерпання потенціалу демографічного зростання в Україні неминучим є подальше зменшення

загальної чисельності населення, передусім у працездатному віці. Отже, основні важелі впливу на демографічний розвиток лежать у царині міграцій населення. Однак ефективність дій державної політики у сфері інтеграції іммігрантів залишається незадовільною. Доступ мігрантів до працевлаштування, послуг освіти, медичного обслуговування, забезпечення житлом є обмеженим через наявність законодавчих неузгодженостей та дискримінаційних положень, необізнаність та низький рівень володіння мовою мігрантами, а також унаслідок дій інших гравців (роботодавців, працівників закладів охорони здоров'я тощо) та через об'єктивні причини (невідповідність якості послуг потребам мігрантів).

На думку учасників зазначеної вище конференції НІСД [3], [4], [5], [7] та доповнених нами пропозицій і рекомендацій, для підвищення ефективності імміграційної політики України в контексті реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року слід здійснити такі заходи:

- надати можливості іноземним студентам перебувати на території України протягом року після закінчення навчання; встановити пільгові умови для отримання цими особами дозволів на перебування та працевлаштування в разі готовності українського працедавця надати їм робоче місце відповідно до набутої спеціальності; дозволити та упорядкувати трудову діяльність іноземних студентів під час навчання;
- запровадити соціологічні та соціальні опитування становища іноземців;
- налагодити обмін інформацією між громадами, громадськими організаціями та урядовими структурами України, зокрема відомостями щодо чисельності та складу членів організацій мігрантів, проблем, з якими вони стикаються, допомоги, яку вони потребують;
- розробити та розповсюдити інформаційно-просвітницькі матеріали для ознайомлення іммігрантів із механізмами захисту від дискримінації національними мовами громад;
- створити умови для адаптації навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах для інтеграції мігрантів та біженців, що недостатньо володіють державною мовою, шляхом розробки та впровадження методики навчання іноземців та видання спеціалізованих підручників;
- розробити загальні програми для українських дітей із толерантності та поваги до різноманіття, у такі програми необхідно включати практичні завдання та ширше розглядати тему недискримінації та рівності для формування толерантного ставлення до мігрантів;
- сформуванню повноцінну систему інформування населення щодо необхідності здійснення активної імміграційної політики та щодо формування толерантності в суспільстві;

- налагодити обмін персоніфікованою інформацією між ДМС (відомості про шукачів міжнародного захисту, яким відмовлено в такому захисті в Україні, інших осіб, які втратили підстави для законного перебування в Україні) та АДПС (відомості про виїзд за межі країни цих осіб);
- опрацювати питання залучення мігрантів до України, зокрема шляхом розробки програм циркулярної міграції;
- визначити категорії мігрантів, на яких поширюється легалізація;
- відсутня демографічна статистика у розрізі з міграційним статусом: народжуваність, смертність, фартильність, зареєстровані шлюби, розлучення, статистика про іммігрантів за статтю, віковими групами та громадянство;
- статистика зміни міграційного статусу (українські мігранти у Німеччині, Польщі і та інших країнах).

На сьогодні політика інтеграції іммігрантів в українське суспільство перебуває на початковому етапі розроблення. У контексті реалізації названої Стратегії слід посилити цей напрям міграційної політики держави, вивчати міжнародний досвід залучення іноземних студентів на ринок праці та доцільність його використання в Україні, особливо це стосується вишів у прикордонних областях України. Наприклад, запроваджувати його в УжНУ, де кількість іноземних студентів перевищує кілька тисяч, і цей потік збільшуватиметься. Як показало соціологічне дослідження, 55% усіх зарубіжних студентів у Польщі – українці (див. <https://www.unn.com.ua/ru/news/1787671-doslidzhennya-55-usikh-inozemnikh-studentiv-u-polschi-ukrayintsi>), а місця тих українців, які виїхали, є вакантними.

Наприкінці окреслимо тему особливої ваги. В контексті викладеного вище в суспільстві неабияк актуалізувалася проблема соціально-економічних наслідків зовнішньої трудової міграції, яка особливо потребує удосконалення нормативно-правової бази і ґрунтовного всебічного дослідження та вирішення. В західних країнах за допомогою науковців ця проблема в усіх країнах за певної специфіки вирішується комплексно. Є впевненість, що потрібно на додаток до згадуваної Стратегії запропонувати ефективну і адаптовану до українських реалій систему. Крім того, в умовах зростання вагомості людського капіталу як основного чинника економічного розвитку вища освіта стає найважливішим засобом формування нової генерації висококваліфікованих кадрів. В Україні накопичені серйозні диспропорції, пов'язані з неузгодженістю змісту вищої освіти з потребами ринку праці, що зумовлює загострення низки проблем, таких, як: низький рівень економічної активності та високий рівень безробіття серед осіб з вищою освітою; структурні дисбаланси на ринку праці; невідповідність якості підготовки фахівців потребам роботодавців; деформалізація соціально-трудова відносин. Цікавими є результати дослідження Юрія

Чернецького про національний індекс економічної продуктивності України та інших держав пострадянської Європи тощо.

Міжнародна міграція є одним із найскладніших та найважливіших питань ХХІ століття, є здебільшого рухом по всьому світу (потік і обіг людей, товарів і інформації) з менш передбачуваними наслідками. Перехід до постіндустріальних та заснованих на знаннях суспільств є складним завданням і для соціальних вчених, які стикаються з проблемами не лише надійної класифікації міграційних рухів, а й поширенням нових форм мобільності та міграційних стратегій. Ситуативне використання коштів зовнішніх трудових мігрантів для покращення платіжного балансу, стабілізації української валюти, послаблення соціальної напруженості у суспільстві вже обертається проблемами, які у найближчому майбутньому можуть створити комплекс загроз національній безпеці. Володимир Зеленський, балотуючись у президенти, пообіцяв повернути всіх заробітчанин в Україну, забезпечивши їм гідний заробіток. Це складно здійснити, а тим більше в таких умовах без реалізації ідеї – турбота про Людину, яка має стати суттю нової Концепції міграційної політики. Потрібні системні дослідження наслідків зростання масштабів зовнішньої трудової міграції з України, її впливу на економіку держави та інших держав, а на цьому ґрунті – удосконалення міграційної політики України та управління нею.

Список використаних джерел:

1. Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / упоряд. О.А. Малиновська. – Київ : НІСД, 2019. – 108 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problems-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf>. /
2. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. К. : НІСД, 2018. 472 с.
3. Жураковська Л.А. Міжнародний досвід залучення іноземних студентів на ринок праці та доцільність його використання в Україні // Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / упоряд. О.А. Малиновська. Київ : НІСД, 2019. С. 68-73.
4. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. 2(33). С. 11–26.
5. Позняк О. В. Проблеми реалізації імміграційної політики України // Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / упоряд. О.А. Малиновська. Київ: НІСД, 2019. С. 63-68.
6. Гнатюк Т. Стратегія державної міграційної політики України: у фокусі – трудові мігранти // Там само: С. 15-21.

7. Фітісова А.В. Роль міграційної статистики для реалізації Стратегії державної міграційної політики України // Там само: С. 57-62.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності»: Указ Президента України від 20 липня 2007 р. 657.
9. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017р. №482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>
10. Артёмов І. Сучасні міграційно-демографічні виклики для України та шляхи їх мінімізації // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. – Вип.2. 2018. С. 20-32.
11. Чернецький Ю. Про національний індекс економічної продуктивності України та інших держав пострадянської Європи тощо (початок) // NEWSSKY.COM.UA: [Інтернет-журнал]. 2020 (2). – 24 квітня.

REFERENCES

1. Malynovs'ka, O. A. (Eds.). (2019). *Problemy realizatsiyi Stratehii derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrainy* [Problems of implementation of the Strategy of state migration policy of Ukraine]. Kyiv: NISD. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizatsii-strategii-derzhavnoi-migratsiynoi-politiki-ukraini.pdf>. / [in Ukrainian].
2. Malynovs'ka, O.A. (2018). *Mihratsiyna polityka: hlobal'nyy kontekst ta ukrains'ki realii* [Migration policy: global context and Ukrainian realities]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Zhurakovs'ka, L. A. (2019). Mizhnarodnyy dosvid zaluchennya inozemnykh studentiv na rynek pratsi ta dotsil'nist' yoho vykorystannya v Ukraini [International experience in attracting foreign students to the labor market and the feasibility of its use in Ukraine]. O. A. Malynovs'ka (Eds.). *Problemy realizatsii Stratehii derzhavnoi mihratsiynoyi polityky Ukrainy – Problems of implementation of the Strategy of State Migration Policy of Ukraine: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, (pp. 68-73). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Libanova, E. M. (2018). Zovnishni trudovi mihratsii ukraïntsiv: masshtaby, prychny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 2(33), 11–26 [in Ukrainian].
5. Poznyak, O. V. (2019). Problemy realizatsii immihratsiynoyi polityky Ukrainy [Problems of implementation of immigration policy of Ukraine]. O.A. Malynovs'ka (Eds.). *Problemy realizatsii Stratehii derzhavnoi mihratsiynoyi polityky Ukrainy – Problems of implementation of the Strategy of state migration*

policy of Ukraine: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, (pp. 63-68). Kyiv: NISD [in Ukrainian].

6. Hnatyuk, T. (n.d.). *Stratehiya derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny: u fokusi - trudovi mihranty [Strategy of state migration policy of Ukraine: labor migrants are in focus]*. Ibid: pp. 15-21 [in Ukrainian].

7. Fitisova, A.V. *Rol' mihratsiynoyi statystyky dlya realizatsiyi Stratehiyi derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny [The role of migration statistics for the implementation of the Strategy of State Migration Policy of Ukraine]*. Ibid: pp. 57-62 [in Ukrainian].

8. Pro rishennya Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 chervnya 2007 roku «Pro napryamy derzhavnoi mihratsiynoi polityky Ukrainy ta nevidkladni zakhody shchodo pidvyshchennya ii efektyvnosti» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of June 15, 2007 "On the directions of the state migration policy of Ukraine and urgent measures to increase its efficiency"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20 lypnya 2007 r. 657 – Decree of the President of Ukraine of July 20, 2007 657* [in Ukrainian].

9. *Pro skhvalennya Stratehii derzhavnoi mihratsiynoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 lypnya 2017r. №482-r [On approval of the Strategy of the state migration policy of Ukraine for the period up to 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 12, 2017. №482-r.]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> [in Ukrainian].

10. Artiymov, I. (2018). Suchasni mihratsiyno-demohrafichni vyklyky dlya Ukrayiny ta shlyakhy yikh minimizatsiyi [Modern migration and demographic challenges for Ukraine and ways to minimize them]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist' – Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times*, 2, 20-32 [in Ukrainian].

11. Chernets'kyu, YU. (2020). *Pro natsional'nyy indeks ekonomichnoyi produktyvnosti Ukrayiny ta inshykh derzhav postradyans'koyi Yevropy toshcho (pochatok) [On the national index of economic productivity of Ukraine and other post-Soviet European countries, etc. (beginning)]*. Retrieved from <http://newssky.com.ua> [in Ukrainian].

УДК 327(477+498)+341.222:656.072.5
DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).82-94

Михайло Шелемба,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій

Марта Шелемба,
кандидат політичних наук, викладач кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)

УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИЙ КОРДОН: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИКИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено ефективність функціонування пунктів пропуску автомобільного пасажирського транспорту на українсько-румунському кордоні Солотвино, Тячівський р-н, поблизу смт Солотвино) та Дякове (Виноградівський р-н, поряд із с. Неветленфолу), рівня інфраструктури прикордонних територій. Аналіз показав, що два вказаних пункти пропуску мають схожі проблеми щодо: ефективності роботи митної, прикордонної служби (професійність кадрів, інформаційно-комунікаційне забезпечення, взаємодія двох державних служб); рівня інфраструктурного забезпечення; тривалості перетину кордону (особливо щодо пункту пропуску Солотвино). Додатково визначено проблемні аспекти облаштування прикордонних територій України, розташованих поблизу двох зазначених пунктів пропуску. Для вирішення цих проблем подано низку пропозицій, що пов'язані з визначенням перспектив усунення черг на кордонах (відкриття нового пункту пропуску в м. Тячів з відновленням мосту в рамках українсько-румунського проєкту, створення системи електронних черг), покращення інфраструктури пунктів пропуску та прикордонних територій, рівня професійності, інформаційно-комунікаційного забезпечення тощо.

Ключові слова: автомобільний пасажирський транспорт, кордон, інфраструктура, облаштування, інформаційно-комунікаційне забезпечення.

The statistical, comparative, systematic method was used to carry out this assessment. The article examines the state of efficiency of functioning of the points of crossing of road passenger transport at the Ukrainian-Romanian border (Solotvyno (Tyachivsky district, near Solotvyno township) and Dyakovo (Vinogradovsky district, near Nevetlenfolu village), infrastructure level (quality of the road surface, development of hospitality establishments, food). The analysis has shown that the two points of omission have similar problems with regard to:

the efficiency of the customs, border services (professionalism of personnel, information and communication support, interaction of two public services); the level of infrastructure provision of the checkpoint; the length of the border crossing (especially regarding the Solotvino checkpoint). The problematic aspects of the arrangement of the border areas of Ukraine, located near the two specified points of intersection, which distinguish the quality of roads and other problematic territorial problems, are further identified. To solve the identified problems, a number of proposals related to the formulation of prospects for: elimination of border crossings (opening of a new crossing point in Tjachev with the reconstruction of the bridge within the framework of the Ukrainian-Romanian project, creation of a system of electronic queues) were identified; improvement of the infrastructure of checkpoints (involvement of local business environment representatives) and border areas (development of hospitality establishments, catering, improvement of their work quality); level of professionalism of customs and border guards, information and communication support of these services; improvement of the border area (road reconstruction) and more.

Keywords: road passenger transport, border, infrastructure, equipment, information and communication support, roads, intersection.

Постановка проблеми. Удосконалення та створення інфраструктури пунктів пропуску на державному кордоні, високий рівень організації прикордонних, митних служб є передумовами посилення контактної функції держави, пов'язаної з покращенням міждержавної взаємодії, збільшенням туристичних потоків. Україна завдяки вигідному геополітичному розташуванню може стати одним з найбільш важливих транс'європейських коридорів через збільшення навантаження пропускної спроможності. Це, в свою чергу, дасть поштовх інвестиційному розвитку, збільшенню рівня зайнятості населення територій, розташованих поблизу пунктів пропуску через державні кордони. Вирішення зазначеного питання обумовлено необхідністю визначення та подолання ключових проблем, які здійснюють гальмуючий вплив на ефективність функціонування системи пропуску. Оптимізація ефективності організації автомобільних пасажирських пунктів пропуску на українсько-румунському кордоні є одним із завдань удосконалення пропускної та інфраструктурної системи перетину державного кордону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання науково-методичного обґрунтування проблематики дослідження та покращення системи інфраструктурного забезпечення вивчались О. Попроцькою [8], Є. Єрфан, М. Король [2], напрямки територіального облаштування пунктів пропуску українсько-румунського кордону розглядалися Н. Каблак, М. Ничвид, Р. Мойш-Шиман, У. Гурчумелією [3], аспекти технологічних основ та проблем перетину державного кордону вивчали Н. Папіш [6], К. Ковалевич [4], засади функціонального забезпечення організації пунктів пропуску розкрито в праці А.

Пасічник, А. Дем'янцевої, О. Клен [7], основні характеристики стану пунктів пропуску (в тому числі на українсько-румунському кордоні) представлені в незалежному моніторинговому звіті громадської організації «Європа без бар'єрів» [1] тощо. Хоча за вказаним напрямом існують наукові та аналітичні напрацювання, існує потреба розроблення нових ґрунтовних висновків та пропозицій щодо вирішення існуючих проблем функціонування пунктів пропуску автомобільного пасажирського транспорту на українсько-румунському кордоні, покращення інфраструктури територій.

Мета статті – систематизація основних характеристик стану, проблем ефективності функціонування пунктів пропуску автомобільного пасажирського транспорту на українсько-румунському кордоні, рівня інфраструктури прикордонних територій, формулювання перспектив розвитку. Для досягнення мети сформульовано такі завдання: 1) аналіз ефективності функціонування пунктів пропуску (якості та швидкості роботи митної, прикордонної служб, параметри інфраструктурного забезпечення пунктів пропуску та облаштування прикордонних територій) із застосуванням даних офіційної статистики та незалежного моніторингу, порівняння двох джерел інформації, визначення ключових проблем; 2) формулювання ґрунтовних пропозицій щодо можливостей (перспектив) розвитку, визначених за результатами аналізу.

Результати дослідження. Ефективна організація облаштування прикордонних територій, якісна інфраструктура, рівень роботи митних, прикордонних служб на пунктах пропуску через державний кордон забезпечує інфраструктурну основу зовнішньоекономічної взаємодії держави. Всі вказані складові повинні розвиватись відповідно до умов, структури, масштабів пропускового потенціалу пунктів перетину державного кордону. Успішність розвитку роботи пунктів пропуску, ґрунтовність оптимізаційних шляхів, визначених для подолання проблемних аспектів функціонування, залежать від вибору об'єктивного методичного, наукового забезпечення. Аналіз за визначеним напрямом передбачено здійснювати із застосуванням: 1) статистичного методу, пов'язаного із операціоналізацією статистичними даними щодо основних показників стану техніко-організаційного розвитку перетину пунктів пропуску; 2) методу порівняльного аналізу, що передбачає порівняння основних параметрів стану функціонування зазначених пунктів, визначених за даними офіційної статистики та незалежного аналізу; 3) методу системного підходу, націленого на комплексне визначення проблем та напрямів їх вирішення.

Здійснено оцінку окресленої проблематики відповідно до визначеної методичної схеми дослідження на прикладі двох функціонуючих в Закарпатській області пунктів перетину українсько-румунського кордону за допомогою автомобільного пасажирського транспорту, зокрема: Солотвино

(Тячівський р-н, поблизу смт Солотвино) та Дякове (Виноградівський р-н, поряд із с. Неветленфолу) [5; 9; 10].

Пункт пропуску Солотвино, який знаходиться на відстані 250 м від українсько-румунського державного кордону, має певні особливості та характеристики, які визначають його стан та основні проблеми.

Керуючись джерелами офіційної статистики [5; 9; 10], визначено основні організаційно-технічні характеристики ефективності функціонування пунктів пропуску Солотвино та Дякове за станом на 31.12.2019 р., сформульовані відповідно до відомостей офіційних джерел державної статистики (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні організаційно-технічні характеристики функціонування пунктів пропуску Солотвино та Дякове станом на 31.12.2019 р., визначені за даними офіційної державної статистики

Показники	Характеристики та особливості	
	Пункт пропуску Солотвино	Пункт пропуску Дякове
1. Технічні можливості щодо пропускної спроможності	Не більше 1500 легкових автомобілів на добу (з максимальною вагою автомобіля до 3,5 т, з максимальною кількістю пасажирів, яка передбачає і місце водія, не більше 9 осіб), не більше 3000 подорожуючих осіб на добу	Не більше 1000 легкових автомобілів на добу, не більше 1000 подорожуючих осіб на добу, не більше 50 пасажирських автобусів на добу
2. Структура подорожуючих	Іноземні громадяни (52,8%), українські громадяни (47,2%)	Іноземні громадяни (75,1%), українські громадяни (24,9%)
3. Ефективність роботи митної, прикордонної служби на державному кордоні	Якість інформаційного забезпечення, комунікація, професіоналізм, підготовка кадрів, узгодженість співпраці державної прикордонної та митної служби. Ефективність нормальна	
4. Інфраструктура пункту пропуску	Визначено існування інфраструктурних об'єктів без деталізації, характеристик, інтерактивного орієнтиру їх розміщення	
5. Середня тривалість перетину українсько-румунського кордону, годин	Немає регулярної інформації, існують нерегулярні повідомлення щодо вибору більш зручних днів для перетину кордону (із визначенням автомобільного навантаження на добу)	

Встановлено, що на офіційному рівні аналізовані пункти пропуску характеризуються такими особливостями, зокрема:

1) на пункті пропуску Солотвино задекларовані технічні можливості щодо пропускної спроможності (не більше 1500 легкових автомобілів на добу) та чисельності подорожуючих (не більше 3000 осіб). На пункті пропуску Дякове визначено добову пропускну спроможність для 1000 легкових автомобілів, 1000 подорожуючих, 50 пасажирських автобусів. Відповідно констатуємо, що пункт пропуску Солотвино має більшу пропускну спроможність;

2) основний склад подорожуючих, що перетинають державний кордон на пункті пропуску Солотвино, представлений приблизно рівною часткою іноземців та українців (52,8 і 47,2% відповідно), на пункті пропуску Дякове – 75,1% іноземних громадян, 24,9 українців;

3) стан ефективності роботи митної, прикордонної служби на державному кордоні на двох пунктах пропуску (декларується прийнятний рівень якості інформаційно-комунікаційного забезпечення служб, рівень професіоналізму, підготовки, узгодженість взаємодії митників та прикордонників) характеризуються як нормальний;

4) визначення існуючої інфраструктури без ідентифікації її стану на обох пунктах пропуску. Відповідно до інформації, представленої державними органами, на цих пунктах існує інфраструктурне забезпечення, але державна митна, прикордонна служба не подають вичерпних інтерактивних карт об'єктів. Зазначене є свідченням низького рівня розвитку інфраструктури;

5) відсутність чіткого моніторингу середньої тривалості перетину українсько-румунського кордону. На сайтах державних служб немає інформації стосовно цього, що свідчить про те, що дані не відслідковуються на регулярній основі, немає орієнтури на покращення комунікації з пасажирами.

Проаналізуємо основні організаційно-технічні характеристики стану ефективності функціонування пункту пропуску Солотвино та Дякове станом на 31.12.2019 р., визначені за даними незалежного опитування подорожуючих (таблиця 2). Зазначене опитування було здійснено в період 31.10.2019 р. по 31.12.2019 р., в електронній формі було проведено анкетування 500 осіб (250 іноземців, 250 українців). Для проведення аналізу визначено низку оціночних показників, а саме: 0,71-1 – високий рівень, 0,55-0,7 – нормальний рівень, 0,3-0,5 – низький рівень, 0-0,29 – дуже низький рівень.

Відповідно до результатів незалежного опитування встановлено, що:

1) професійність, рівень взаємодії з подорожуючими у кадрового складу державної митної, прикордонної служб пункту пропуску Солотвино характеризуються як нормальні (середній оціночний рівень 0,6). Аналогічні параметри щодо пункту пропуску Дякове також знаходяться на середньому рівні (0,55), але є дещо нижчий.

Таблиця 2

Основні організаційно-технічні характеристики функціонування пунктів пропуску Солотвино та Дякове станом на 31.12.2019 р., визначені за даними незалежного опитування подорожуючих

Показники	Характеристики та особливості	
	Солотвино	Дякове
1. Ефективність роботи митної, прикордонної служби на державному кордоні, в т.ч.:	0,6	0,6
1.1. Професійність, ввічливість, коректна поведінка кадрів митної, прикордонної служби, в т.ч.:	0,6	0,55
- на думку іноземців	0,6	0,5
- на думку громадян України	0,6	0,6
1.2. Якість комунікаційно-інформаційного забезпечення, швидкість роботи митної, прикордонної служби, в т.ч.:	0,625	0,65
з точки зору іноземців	0,65	0,6
з точки зору українців, в тому числі:	0,6	0,7
з точки зору мешканців Виноградівського р-ну (для пункту Дякове)		0,75
з точки зору громадян України з інших територій (для пункту Дякове)		0,65
1.3. Стан взаємодії між митною та прикордонною службою, в т.ч.:	0,575	0,6
з точки зору іноземців	0,55	0,55
з точки зору українців, в тому числі:	0,6	0,65
з точки зору мешканців Виноградівського р-ну (для пункту Дякове)		0,7
з точки зору громадян України з інших територій (для пункту Дякове)		0,65
2. Інфраструктурне забезпечення пункту пропуску, в т.ч.:	0,585	0,3
з точки зору іноземців	0,56	0,25
з точки зору українців	0,61	0,35
з точки зору мешканців Виноградівського р-ну (для пункту Дякове)		0,35
з точки зору громадян України з інших територій (для пункту Дякове)		0,35
3. Середня тривалість перетину українсько-румунського кордону, годин	1 година (середній рівень).	0,5 години (не дуже велика тривалість перетину)
4. Корупція з боку митної, прикордонної служби, в т.ч.:	0,3	0
з точки зору іноземців	0,3	0
з точки зору українців, в тому числі:	0,3	0

Зазначене свідчить, що хоча вказані оціночні параметри є прийнятними, відсутні високі оцінки роботи митників, прикордонників, що демонструє відсутність цільових завдань кадрового складу обох пунктів пропуску на загальнодержавний орієнтир щодо залучення туристичних потоків в Україну, професійність та якість обслуговування на кордоні не демонструє високих результатів реформування в цих сферах;

2) рівень якості комунікаційно-інформаційного забезпечення, швидкість роботи митної, прикордонної служби є середнім на пункті пропуску Солотвино (значення на рівні 0,625), що уповільнює фактичну тривалість перетину кордону, яка, за твердженням респондентів, становить близько години. Стосовно проблеми прискорення цієї процедури опитувані пропонують відкрити нові пункти пропуску (близько 60% респондентів) та покращити стан комунікаційно-інформаційного забезпечення державної митної, прикордонної служб, рівень їх взаємодії (40% осіб). Відносно пункту пропуску Дякове відмічається також середній рівень цього показника, який є вище середнього (на рівні 0,65). Мешканці Виноградівського р-ну характеризують ці показники як високі, що пояснюється, на наш погляд, суб'єктивним особистісним фактором;

3) стан взаємодії між митною та прикордонною службою на обох пунктах пропуску визначено як середній, що свідчить про необхідність удосконалення співпраці, потребу усунення впливу людського фактору, переходу на технічні засади вирішення спірних питань;

4) рівень інфраструктурного забезпечення пункту пропуску Солотвино оцінено як нормальний (середній рівень). Відповідно до опитування респондентів, незважаючи на відсутність об'єктів додаткового облаштування (закладів або автоматів швидкого харчування, зон Wi-fi), рівень інфраструктури цього пункту пропуску є прийнятним. Щодо пункту пропуску Дякове зафіксовано низький рівень інфраструктури у відповідях українських громадян, і дуже низький – з точки зору іноземців;

5) рівень корупції на пункті пропуску Солотвино з боку митної, прикордонної служби оцінено як низький (на рівні 0,3), і відсутній у пункті пропуску Дякове.

Здійснено вивчення умов облаштування прикордонних територій України, розташованих поблизу двох вказаних пунктів пропуску з огляду на характеристики доступності, привабливості для подорожуючих, рівня сформованості інфраструктури. В ході опитування вказаних вище категорій подорожуючих встановлено такі характеристики та особливості стану розвитку за цим напрямом.

Визначено, що однією з найбільш актуальних проблем прикордонних територій двох пунктів пропуску виступає якість доріг. Відповідно до результатів опитування, дороги в селищі Солотвино мають дуже поганий стан, заходи із відновлення дорожнього покриття передбачають

використання технології ямкового ремонту, які є неефективними. Вказаний стан доріг у Солотвині загрожує безпеці подорожуючих, впливає на погіршення безпеки туристів та виступає вагомим елементом загроз, які погіршують ріст туристичних потоків в Україну через досліджуваний пункт пропуску. Проблема неякісного дорожнього покриття обумовлена національним підпорядкуванням автошляху, який проходить через Солотвино (знаходиться на автошляху Н09), залежністю від субвенцій з державного бюджету на розвиток округу, до складу якого входить селище. Схожа проблема низької якості дороги характерна для прикордонної території пункту пропуску Дякове (дорога М-26 «КПП «Вилок» – Вилок – Неветлентфолу – КПП «Дякове» загальною протяжністю 18,9 км, що проходить через Пийтерфолво, належить до категорії міжнародних автомобільних доріг державного значення). За твердженням респондентів, проблеми відсутності якісного ремонту дороги – відсутність фінансування з боку держави. Відповідно причини низької якості доріг на цих прикордонних територіях обох пунктів пропуску пов'язані з їх підпорядкуванням державі, а не місцевим радам, відсутністю регулярних субвенцій з державного бюджету на вирішення зазначеного пункту витрат.

Інші проблеми прикордонних територій автомобільних пунктів пропуску українсько-румунського державного кордону стосуються Солотвино. А саме – проблема безпеки туристів пов'язана з відсутністю укріплення дамби р. Тиса. Респонденти відмічають, що вказаний аспект обумовлює ризики туристичної привабливості території, впливає на відмову від відвідування іноземцями селища, його об'єктів інфраструктури (озера Кунігунда, яке має високий рівень солоності води, вищий, аніж у Мертвому морі, лікувальних соляних печер). Додатковою проблемою виступає інфраструктура гостинності та закладів харчування, зокрема рівень цін на послуги та продукцію цих сфер не відповідає їх якості, що не дає змоги розвивати туризм, у тому числі ріст іноземних туристичних потоків.

В ході дослідження наукових праць, аналітичних робіт сформульовано перелік пропозицій щодо перспектив покращення організаційно-технічних характеристик стану функціонування зазначених пунктів пропуску, а саме:

По-перше, актуальним напрямом щодо вирішення проблеми скорочення черг автомобільного транспорту на українсько-румунському кордоні, підвищення якості та розвитку інфраструктури є відкриття нового пункту пропуску. Зазначений захід може бути здійснений у рамках започаткованих раніше двосторонніх українсько-румунських зусиль стосовно відновлення мосту в місті Тячів (зазнав руйнації в 1944 р.), створення пункту пропуску на кордоні в межах зазначеного об'єкта. Будівництво мосту може бути реалізоване із застосуванням державно-приватного партнерства, оскільки його відновлення вигідне не тільки державі, але і бізнес-

середовищу. Для вирішення проблеми усунення автомобільних черг новий автомобільний пасажирський пункт пропуску пропонується забезпечити системою електронних черг. Як свідчить білоруський досвід [4], цей захід дає змогу суттєво скоротити черги, тривалість перетину кордону, створити додаткове джерело надходжень у місцевий бюджет (якщо система буде платною). Створення нового пункту пропуску сприятиме збільшенню туристичних потоків територією Закарпатської області, росту надходжень від туризму, збільшенню робочих місць тощо.

По-друге, важливим аспектом удосконалення організаційно-технічних характеристик стану ефективності функціонування зазначених пунктів пропуску є покращення їх інфраструктури, інтерактивне інформування стосовно їх об'єктів. Для створення відповідної інфраструктури можливе залучення приватного сектору, що дасть змогу підвищити рівень ВВП територій, збільшити рівень зайнятості та добробуту місцевого населення. Також будуть збільшені бюджетні надходження від росту обсягів підприємництва, яке забезпечить роботу інфраструктури пунктів пропуску (зони відпочинку, санітарні приміщення, заклади та автомати швидкого харчування тощо).

По-третє, потребує вирішення питання ремонту дорожнього покриття прикордонних територій обох пунктів пропуску, яке може бути розв'язано за умов активізації діяльності органів місцевої та державної влади щодо узгодження проєктів будівництва доріг, їх реалізації.

По-четверте, необхідним є покращення інформаційно-комунікаційного забезпечення пунктів пропуску, підвищення рівня професійності кадрів (відвідування курсів, тренінгів, програм з обміну досвідом). Зазначене сприятиме підвищенню іміджу митної, прикордонної служби України в світі, впливатиме на вибір цих пунктів пропуску для туристів, що подорожують територією Європи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведено вивчення стану функціонування пунктів пропуску автомобільного пасажирського транспорту на українсько-румунському кордоні Солотвино Тячівський р-н, поблизу смт Солотвино та Дякове (Виноградівський р-н, поряд із с. Неветленфолу), рівня інфраструктури прикордонних територій. Для здійснення зазначеної оцінки використано статистичний, порівняльний метод, метод системного підходу. Аналіз показав, що два вказаних пункти пропуску мають схожі проблеми щодо: ефективності роботи митної, прикордонної служби (професійність кадрів, інформаційно-комунікаційне забезпечення, взаємодія двох державних служб); рівня інфраструктурного забезпечення пункту пропуску; тривалості перетину кордону (особливо щодо пункту пропуску Солотвино). Додатково визначено проблемні аспекти облаштування прикордонних територій України, розташованих поблизу двох вказаних пунктів пропуску, в складі яких виокремлено рівень якості доріг, інші територіальні проблеми. Для вирішення цих проблем розроблено низку

пропозицій, що пов'язані із визначенням перспектив усунення черг на кордонах (відкриття нового пункту пропуску в м. Тячів з відновленням мосту в рамках українсько-румунського проєкту, створення системи електронних черг), покращення інфраструктури пунктів пропуску та прикордонних територій, рівня професійності, інформаційно-комунікаційного забезпечення тощо. Перспективи подальших досліджень за вказаною проблематикою можуть бути зосереджені в контексті вивчення питань обґрунтування інформаційно-технічного забезпечення роботи пунктів пропуску, організаційно-економічної розробки інфраструктури тощо.

Список використаних джерел

1. Анатомія українського кордону. Незалежний моніторинговий звіт 2018 року. Дата оновлення: 20.04.2020. URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/PRINT_Anatomiya-kordonu.pdf (дата звернення: 20.04.2020).
2. Єрфан Є.А., Король М.Ю. Сучасний стан розвитку прикордонної інфраструктури України з країнами ЄС // Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. № 1(7). С. 22-28.
3. Каблак Н.І., Ничвид М.Р., Мойш-Шиман Р., Гурчумелія У. До питання територіального планування транскордонної території Україна-Румунія // Містобудування та територіальне планування. 2018. № 67. С. 584-590.
4. Ковалевич К. Зона очікування - інструмент скорочення очередей на границе и повышения безопасности в пограничной зоне. Дата оновлення: 20.04.2020. URL: <https://rep.bntu.by/handle/data/60914> (дата звернення: 20.04.2020).
5. Коли зручніше перетинати українсько-румунський кордон? Дата оновлення: 20.04.2020. URL: <http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-391068.html> (дата звернення: 20.04.2020).
6. Папіш Н. Роль технічного складника у функціонуванні українсько-польського державного кордону // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2013. № 10. С. 10-50.
7. Пасічник А.М., Дем'янцева О.С., Клен О.М. Системний аналіз функціональних характеристик та методика розрахунку пріоритетності пунктів пропуску для реконструкції та модернізації // Вісник Академії митної служби України. 2012. № 2(48). С. 5-10.
8. Попроцька О.С. Шляхи вдосконалення автомобільних пунктів пропуску митного кордону України у контексті економічної безпеки // Культура народів Причорномор'я. 2013. № 254. С. 129-134.

9. Пункти пропуску на кордоні з Румунією. Дата оновлення: 20.04.2020. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/NA-KORDONI-Z-RUMUNIYU-2018/> (дата звернення: 20.04.2020).

10. Ерфан Є. А., Король М. Ю. Сучасний стан розвитку прикордонної інфраструктури України з країнами ЄС // Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. № 1(7). С. 22-28

11. Функціонування пунктів пропуску на українсько-румунському кордоні. Дата оновлення: 20.04.2020. URL: <http://zakzez.com/%d0%bf%d1%83%d0%bd%d0%ba%d1%82%d0%b8-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b5%d1%82%d0%b8%d0%bd%d1%83-%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%b4%d0%be%d0%bd%d1%83/diyuchimizhнародni-punkti-propusku/1-funkcionuvannya-punktiv-propusku-na-ukra%d1%97nsko-rumunskomu-kordoni/> (дата звернення: 20.04.2020).

REFERENCES

1. *Anatomiia ukrainskoho kordonu. Nezaleznyi monitorynhovyi zvit 2018 roku [Anatomy of the Ukrainian border. Independent Monitoring Report 2018]*. Retrieved from: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/PRINT_Anatomiya-kordonu.pdf [in Ukrainian].

2. *Funktsionuvannya punktiv propusku na ukrainsko-rumunskomu kordoni [Functioning of checkpoints on the Ukrainian-Romanian border]*. Retrieved from <http://zakzez.com/%d0%bf%d1%83%d0%bd%d0%ba%d1%82%d0%b8-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b5%d1%82%d0%b8%d0%bd%d1%83-%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%b4%d0%be%d0%bd%d1%83/diyuchimizhнародni-punkti-propusku/1-funkcionuvannya-punktiv-propusku-na-ukra%d1%97nsko-rumunskomu-kordoni/> [in Ukrainian].

3. Kablak, N.I., Nychvyd, M.R., Moish-Shyman, R., & Hurchumeliia, U. (2018). Do pytannia terytorialnoho planuvannya transkordonnoi terytorii Ukraina-Rumuniia [On the issue of territorial planning of Ukraine-Romania cross-border territory]. *Mistobuduvannya ta terytorialne planuvannya – Urban planning and spatial planning*, 67, 584-590 [in Ukrainian].

4. *Koly zruchnishe peretynaty ukrainsko-rumunskyi kordon? [When is it more convenient to cross the Ukrainian-Romanian border?]*. Retrieved from <http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-391068.html> [in Ukrainian].

5. Kovalevich, K. *Zona ozhidaniya - instrument sokrascheniya ocheredey na granitse i povyisheniya bezopasnosti v pogranichnoy zone [Waiting area - a tool to reduce queues at the border and improve security in the border zone]*. Retrieved from <https://rep.bntu.by/handle/data/60914> [in Belarusian].

6. Papish, N. (2013). Rol tekhnichnoho skladnyka u funktsionuvanni

ukrainsko-polskoho derzhavnoho kordonu [The role of the technical component in the functioning of the Ukrainian-Polish state border]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky - Lesya Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin*, 6, 10-50 [in Ukrainian].

7. Pasichnyk, A.M., Demiantseva, O.S., & Klen, O.M. (2012). Systemnyi analiz funktsionalnykh kharakterystyk ta metodyka rozrakhunku priorytetnosti punktiv propusku dlia rekonstruktsii ta modernizatsii [System analysis of functional characteristics and method of calculation of priority of checkpoints for reconstruction and modernization]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy - Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine*, 2(48), 5-10 [in Ukrainian].

8. Poprotska, O.S. (2013). Shliakhy vdoskonalennia avtomobilnykh punktiv propusku mytnoho kordonu Ukrainy u konteksti ekonomichnoi bezpeky [Ways to improve the car border crossing points of Ukraine in the context of economic security]. *Kultura narodov Prichernomor'ia – Black Sea Cultures and Peoples*, 254, 129-134 [in Ukrainian].

9. *Punkty propusku na kordoni z Rumuniiu* [Check points at the border with Romania]. Retrieved from <https://dpsu.gov.ua/ua/NA-KORDONI-Z-RUMUNIYU-2018/> [in Ukrainian].

10. Erfan, Ye.A., & Korol, M.Iu. (2017). Suchasnyi stan rozvytku prykordonnoi infrastruktury Ukrainy z krainamy YeS [The current state of development of the border infrastructure of Ukraine with the EU countries]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Mukachevo State University*, 1(7), 22-28 [in Ukrainian].

11. *Funktsionuvannya punktiv propusku na ukrayins'ko-rumunskomu kordoni* [Operation of checkpoints on the Ukrainian-Romanian border]. 20.04.2020. Retrieved from <http://zakzez.com/%d0%bf%d1%83%d0%bd%d0%ba%d1%82%d0%b8-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b5%d1%82%d0%b8%d0%bd%d1%83-%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%b4%d0%be%d0%bd%d1%83/diyuchimizhnarodni-punkti-propusku/1-funkcionuvannya-punktiv-propusku-na-ukra%d1%97nsko-rumunskomu-kordoni/> [in Ukrainian].

УДК 94/314.15

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).94-106

Олександр Лавер,

*кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри інформатики
та фізико-математичних дисциплін*

Василь Лавер,

*кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри
інформаційних управляючих систем та технологій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)*

ВІЙНИ І ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ НА АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА КОНТИНЕНТАЛЬНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ (2017 – 2020 рр.)

У публікації вивчаються людські втрати країн Американського континенту у війнах, військових конфліктах, у результаті масових заворушень та від політичного тероризму. Під втратами населення від політичного тероризму розуміються втрати у результаті терору диктаторських режимів та терористичних атак, які мають політичне або етнічне підґрунтя. Досліджуються міграційні процеси на Американському континенті як наслідок воєн та військових конфліктів, які проходили у країнах за досліджуваній період часу. Проблематика статті є актуальною також з огляду на те, що велика кількість статистичної інформації розпорошена по різноманітних Інтернет – ресурсах і потребує детального аналізу та систематизації.

Ключові слова: *країни Американського континенту, нижня, середня та верхня оцінки людських втрат, військові втрати, політичний тероризм, міграційні процеси.*

In this paper we study the human losses of the American continent in wars, military conflicts, riots, and political terrorism. By population losses from political terrorism we mean the loss of a population as a result of the terror of dictatorial regimes, and terrorist attacks which have a political or ethnic basis. The mentioned types of human losses were studied for the period 2001 - 2020. The losses of the countries of the American continent for the period 2001 - 2016 had been analyzed in previous publications. Therefore, the proposed article extends the results of our previous research for the period 2017 - 2020. At the same time, we study the migration processes on the American continent, which

were caused wars and military conflicts that took place in the continent over the studied period of time. The issues explored in the publication are also relevant, because a large amount of statistical information is scattered across various Internet resources and needs detailed analysis and systematization.

The purpose of the publication is to study human losses for the period 2017 - 2020, and to summarize the estimate numbers of the population losses of the continent for the period 2001 - 2020.

The aims of the publication are:

1. Clarification of American continent population losses in wars, conflicts, and other types of political violence for the period 2001 - 2016;
2. Establishment of population losses in the Americas in wars, conflicts, and other types of political violence during 2017-2020;
3. Study of migration processes on the American continent as a result of political disturbances that have taken place in the states of the continent.

A lot of attention is given to the migration policies of US and Canadian governments. The relevant conclusions are substantiated by statistical data. The results obtained in the proposed publication can be refined by further research.

Keywords: countries of the American continent, lower, middle and upper estimates of human losses, military losses, political terrorism, migration processes.

Метою публікації є дослідження людських втрат за період 2017 – 2020 рр., а також виведення узагальнюючих цифр втрат населення країн континенту за період 2001 – 2020 рр.

Завданням публікації є :

1. Уточнення втрат населення країн Американського континенту у війнах, конфліктах та інших видах політичного насильства за період 2001 – 2016 рр.
2. Встановлення втрат населення країн Американського континенту у війнах, конфліктах, та інших видах політичного насильства упродовж 2017 – 2020 рр.
3. Дослідження міграційних процесів на Американському континенті як наслідок політичних збурень, які мали на ньому місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж ХХ століття вказані види людських втрат на Американському континенті були детально проаналізовані у монографіях [1] і [2]. Втрати населення країн континенту упродовж 2001 – 2016 рр. вивчалися у монографії [3]. Згідно з одержаними результатами, за вказаний проміжок часу жертвами воєн, військових конфліктів та терористичних атак на Американському континенті стало 32.524 – 32.615 – 32.684 чоловік, причому військові втрати становили 19.110 загиблих, у тому числі жертвами терактів стали 3.064 – 3.112 – 3.138 чоловік, а військові втрати становили 60 загиблих [3, с.678].

Перш ніж перейти до аналізу втрат населення країн континенту за 2017 – 2020 рр., відмітимо суттєву особливість, яка відрізняє країни цього континенту від інших країн світу. Це – рівень злочинності, що зашкалює. Ось деякі факти з цього приводу.

Станом на середину 2018 року на держави **Латинської Америки** припадало 8% населення земної кулі, проте 38% усіх вбивств у світі [4]. За часовий проміжок 2000 – 2017 рр. у державах Латинської Америки та у країнах Карибського басейну загалом було вбито 2,5 млн. чоловік, і це у той час, коли під час широкомасштабних воєн у Сирії, в Іраку та в Афганістані разом загинуло 900.000 чоловік, та ще 243.000 чоловік стали жертвами терористичних атак в усьому світі [4]–[5].

Не кращою є ситуація і у **Сполучених Штатах Америки**. Реальністю тут стали чисельні жертви в результаті величезної кількості стрілянин у американських населених пунктах. Під масовим убивством у США розуміють випадок, коли у результаті збройного злочину гине більше 4 осіб [6]. Так от, тільки у 2019 році у США було зафіксоване 41 масове вбивство [6], [7]. Отже, число жертв злочинного насильства, та боротьби держав континенту проти місцевих злочинних угруповань обчислюється мільйонами загиблих. Проте об'єктом нашого дослідження буде вивчення втрат населення континенту у результаті воєн та військових конфліктів, у результаті різного роду демонстрацій та протестів, а також терористичних атак, які мають політичне або етнічне підґрунтя.

Виклад основного матеріалу. Країни Латинської Америки.

На основі аналізу відкритих джерел, як вітчизняних, так і зарубіжних, втрати населення країн регіону, за нашими підрахунками, були такими.

У **Венесуелі** за період 2017 – 2019 рр. під час сутичок і маніфестацій загинуло 177 – 241 – 282 чоловіки, у тому числі військові втрати становили 27 загиблих. Окрім названих втрат, за досліджуваний проміжок часу народ Венесуели поніс великі втрати від терористичної діяльності «ескадронів смерті». Кількість жертв «ескадронів смерті» у Венесуелі за 2017 – 2019 рр. можемо оцінити у межах 1.600 – 6.856 – 9.000 загиблих. Разом втрати народу Венесуели за вказаний період часу можемо оцінити в межах 1.777 – 7.097 – 9.282 загиблі. Військові втрати – 27 чоловік.

Стан фактичної громадянської війни, у якій перебувала Венесуела за досліджуваний період часу, призвів до «дев'ятого валу» біженців з цієї країни. На початок 2018 року налічувалося усього 2.642.557 біженців з Венесуели [8, с.149], а вже наступного року кількість біженців становила 3,4 млн. – 4 млн. чоловік [8, с.149]. У прикордонних конфліктах 2017 – 2018 рр. між латиноамериканськими державами загинуло 10 військовослужбовців.

Громадянська війна в **Колумбії**, з перервами, триває з 1946 року. Тільки з 1964 року і по 2016 рік, згідно з [9], у Колумбії загинуло

260 тис. чоловік, 45 тис. зникли безвісти, нараховувалося 7 млн. ВПО, причому упродовж 2001- 2016 рр. загинуло 28 тис. чоловік, а військові втрати становили 19 тис. чоловік, або 67,86% всіх втрат [3,с.678]. У листопаді 2016 року уряд Колумбії підписав угоду про припинення вогню з найбільшою організацією повстанців FARK, проте, незважаючи на цю угоду, бойові дії продовжуються далі [9]. Загалом за період 2017 – 2019 рр. під час громадянської війни в Колумбії загинуло 1.568 – 1.838 – 1.868 чоловік. Військові втрати становили 1.247 загиблих.

Стан перманентної громадянської війни в Колумбії спровокував, у свою чергу, негативні міграційні процеси. Так, у 2018 році в країні нараховувалося 7.671.124 внутрішньопереміщені особи [10]. Стосовно кількості біженців, то згідно з даними 2012 року, у Венесуелі нараховувалося 203.563 біженці з Колумбії, у Панамі – 15.723, в Коста – Ріці – 10.305, і в Канаді – 17.563 колумбійські біженці [1, с.505].

За досліджуваній період 2017 – 2019 рр. число жертв політичного насильства в інших державах Південної Америки обчислювалось у межах 93 – 95 – 98 загиблих. Військові втрати складали 25 чоловік. Число втрат у країнах Центральної Америки, Карибського басейну та у Мексиці становило 842 – 1.261 – 1.380 загиблих, військові втрати – 110 чоловік.

Північна Америка. Якщо вести мову про людські втрати **Сполучених Штатів Америки**, то в першу чергу слід сказати про війни, які велися США у ХХІ столітті. Згідно з даними джерела [11], з вересня 2001 року і на кінець 2018 року загинуло 6.967 американських військових, та ще 52.802 військові були поранені. З числа загальних втрат (числа убитих і поранених) близько 62% втрат, а це 36.885 чоловік, припадало на Ірак, а 38% (22.824 чоловік) – на Афганістан. 383 американських військових загинули у військових операціях збройних сил США в інших місцях нашої планети – в Африці, на Близькому Сході і т. д. Не слід при цьому забувати ще й військових – контрактників. Згідно з даними цього ж джерела, за вказаний період часу у бойових діях загинуло 3.411 контрактників, ще 38.953 були поранені або травмовані [11]. Ця категорія втрат (військових і контрактників) буде нами врахована у війнах по тих країнах та регіонах земної кулі, у яких брали участь американські війська.

Стосовно жертв терористичних актів, то на території **США і Канади** ми фіксуємо тільки тих, хто загинув у терактах з політичним, релігійним або етнічним підґрунтям. За період 2017 – 2020 рр. у США з цих причин загинув 51 чоловік, а у Канаді – 19. Разом – 70 чоловік, включаючи двох загиблих терористів.

Зведемо одержані дані у результуючу таблицю (табл. 1).

Таблиця 1

**Втрати населення країн Американського континенту
у війнах та від політичного тероризму у 2001 – 2020 рр.**

Роки конфлікту	Види протистояння	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
2001-2016	Війни, масові протести	29.460	29.503	29.546	19.050
2001-2016	Терористичні дії	3.064	3.112	3.138	60
Загалом	2001 – 2016 рр.	32.524	32.615	32.684	19.110
2017-2020	Війни, масові протести	2.164	2.944	3.114	1.422
2017-2020	Терористичні дії	2.214	7.470	9.614	2
Загалом	2017-2020 рр.	4.378	10.414	12.728	1.424
Загалом	2001-2020 рр.	36.902	43.092	45.412	20.534

Із наведеної таблиці випливає, що середня оцінка втрат населення країн Американського континенту становить 43.092 загиблих, причому у війнах, конфліктах та у результаті масових маніфестацій загинуло 32.447 чоловік, що склало 75,41% від середньої цифри втрат, а жертви масового терору та терористичних атак становили 10.582 загиблі, або 24,59% від середньої цифри втрат. Військові втрати при цьому склали 20.534 чоловік, або 47,72% від середнього числа втрат.

Міграційні процеси на континенті.

Стан перманентної війни у багатьох державах Американського континенту у свою чергу активізував міграційні процеси, які, виходячи з вищенаведеного матеріалу, мали однозначний напрям: з Півдня на Північ, до омріяного Ельдорадо – до Сполучених Штатів Америки, і далі – до Канади. Можемо виділити кілька груп біженців та мігрантів на континенті:

1. Біженці та мігранти з районів бойових дій. З огляду на вищесказане, це в першу чергу громадяни з Колумбії, останнім часом – з Венесуели.

2. Екологічні біженці з латиноамериканських країн. Наприклад у Гаїті, у результаті катастрофічного землетрусу 2010 року, у 660 таборах для внутрішньо переміщених осіб проживало у жахливих умовах 591 тис. чоловік [1, с.505], звідки вони намагалися втекти або до сусідньої Домініканської республіки, або човнами добратися до США, на півострів

Флорида. Багато біженців указаних двох категорій проживає у країнах Центральної Америки, і вони готові у будь-яку мить «зірватися» з насиджених місць у пошуках кращого життя.

3. Економічні мігранти, у першу чергу з Мексики, Центральної Америки та країн Азії, які прагнуть покращити умови свого життя шляхом переїзду до США або Канади.

Міграційні процеси на Американському континенті упродовж 2001 – 2016 рр. були описані нами у монографії [1, с.505-513]. За період 2017 – 2018 рр. окремі питання міграційних процесів на континенті досліджено нами у публікації [8]. Поширимо одержані результати на 2019 – 2020 рр.

Одразу зауважимо, що хоча США – це країна емігрантів та їх нащадків, проте на початок 2020 року, якщо прийняти кількість населення США за 100%, 80% населення були власне уродженцями США, а мігранти та біженці становили 20%, або в абсолютних цифрах 45 млн. чоловік [16]. Із останньої цифри 76% проживали у США на законних підставах, з них 45% мали американське громадянство, 27% – постійний вид на проживання, а решта 5 чи 6% – тимчасовий [12]. Решта 25% – це нелегали, які становили 3,3% населення країни [12]. Стосовно походження нелегальних мігрантів, то цікава інформація міститься у джерелі [13]. Згідно з даними переписів населення у США з 1990 і по 2017 роки, найбільше число нелегалів було зафіксовано у 2007 році – 12,2 млн. чоловік, або 4% населення країни. У 2017 році їх було менше – 10,5 млн. чоловік, або 3,2% населення США [13]. У 2007 році мексиканці становили 6,9 млн. нелегалів, або 57% їх загального числа, а у 2017 році – 4,9 млн., тобто менше 50% їх загальної кількості. Решту нелегалів становили в основному вихідці з країн Центральної Америки, менше – з країн Азії [13]. Нелегали – це 4,6% робочої сили США, причому по штатах країни вони розміщалися досить нерівномірно: 57% їх числа припадало усього на 6 американських штатів, у першу чергу на Каліфорнію, Техас і на Флориду [13]. Але, у зв'язку з інтенсифікацією та автоматизацією виробництва, економіка США перестала потребувати велику кількість мігрантів у якості дешевої і низькокваліфікованої робочої сили, і мігранти, образно кажучи, перетворилися уже у ХХ столітті із вічного «пального» американської економіки на її тягар, а у ХХІ столітті – на непосильну ношу. Це ж саме стосується і біженців з латиноамериканських країн, значна частина яких практично не має ніякої кваліфікації і сидить на «соціалці», що створює додаткове напруження для фінансової системи держави. Через призму зазначеного варто подивитися на конкретні дії адміністрації чинного президента США Дональда Трампа.

1. Американський уряд прийняв рішення про депортацію на батьківщину 260 тис. сальвадорців, 57 тис. гондурасців, 45 тис. гаїтян та 2,5 тис. нікарагуанців, які довгий час перебували у країні у статусі біженців від воєн та стихійних лих [8, с.147].

2. Великі кошти – 8,6 млрд. доларів – були направлені на добудову прикордонної загороджувальної стіни завдовжки 722 милі на кордоні з Мексикою [14]. Це, між іншим, дозволило у 2019 році нейтралізувати спробу так званого «каравану мігрантів», який складався в основному з вихідців з держав Центральної Америки, прорватися на територію США «явочним порядком» і закріпитися там, щоб претендувати потім на «місце під сонцем». Нагадаємо, що у квітні 2019 року вздовж американо-мексиканського кордону стояли: 75 тис. біженців та мігрантів з боку Мексики та 5 тис. військових збройних сил США та Національної гвардії – з боку США [8, с.149]. Спроби прориву кордону мігрантами були блоковані, а адміністрація Д.Трампа, у свою чергу «натиснувши» на уряди Мексики та центральноамериканських країн, спонукала повернути своїх громадян додому.

3. Постійне зменшення квот на прийом біженців. Дійсно, за останні роки квоти біженців, яких будуть приймати США, постійно зменшуються: у 2017 фінансовому році ця квота становила 110 тис. чоловік, у 2018 – 45 тис., у 2017 – 30 тис., а у 2020 році – 18 тис. чоловік [15], [16]. Додамо, що квота вказує тільки верхню межу прийому біженців, а насправді їхня кількість може бути меншою. Так, у 2018 році при квоті у 45 тис. біженців США реально прийняли 22.900 біженців [17]. Дата 11 січня 2020 року у США запам'ятається надовго. Саме у цей день штат Техас оголосив себе першим штатом у державі, який відмовився від прийому біженців [20].

4. Можливо, з урахуванням негативного досвіду країн Європейського Союзу при прийомі біженців, США надають перевагу біженцям – християнам. Так, за період з 1 жовтня 2018 року і до 31 березня 2019 року до США прибуло 12.151 біженець, з них 81% – біженці-християни, 15% – біженці-мусульмани [18]. Ще раніше уряд США категорично відмовився приймати біженців з багатьох мусульманських країн Близького і Середнього Сходу, а вказаний відсоток біженців-мусульман – це біженці-рохінджа з М'янми (колишня Бірма), які у себе на батьківщині були піддані геноциду та депортації.

5. Новим моментом у 2019 фінансовому році США (з 1.10.2018 і до 30.09.2019 року) стала присутність 4.451 біженця з України, що становило 15% загального числа біженців [19]. Для порівняння: українські біженці у США у 2016 році становили тільки 3% загального числа біженців, зате у 2019 році – 15% їх числа, причому кількість біженців-українців була у 4 рази вищою, ніж кількість біженців-афганців, у 8 разів вищою, ніж сирійців, в 12 разів більшою, ніж суданців, та у 19 разів вищою, ніж у біженців-сомалійців [19].

6. Починаючи з 2020 року, уряд США повів жорстку боротьбу проти так званого «пологового туризму», коли жінки з інших країн спеціально приїжджали до США народжувати дітей, аби їхні діти за фактом народження, могли отримати громадянство США. Таких випадків раніше було до 33 тис.

на рік, і в основному до США з цією метою приїжджали жінки з Китаю, Росії та Нігерії [21].

7. Адміністрація президента Д. Трампа підняла «планку вимог» до тих отримувачів грін-карт, які мали великі надії на державну допомогу. У відповідному зверненні Білого дому мовилося, що «нові члени нашого суспільства мають бути фінансово самостійними» [22]. Ця заява була пов'язана з тим, що мігранти з низьким рівнем доходу можуть стати тягарем для платників податків США, а тому уряд країни не бажає брати на себе ніяких зайвих фінансових зобов'язань.

З аналізу наведених вище пунктів 1 – 7 випливає, що політика уряду США в області міграційних процесів є жорстко прагматичною. Багатим, високоерудованим та висококваліфікованим мігрантам тут дуже раді, і, навпаки, бідним, некваліфікованим мігрантам, а також любителям жити на різного роду соціальні пільги тут ставиться жорстка перепона. Стосовно віросповідання, то перевага останнім часом надається мігрантам – християнам, а також представникам інших конфесій, які піддаються гонінням і приниженням у себе на батьківщині.

Вказані антиіміграційні заходи адміністрації президента США Д.Трампа несподіваним чином вплинули на міграційні процеси у сусідній Канаді.

Згідно з джерелом [23], станом на 1 липня 2019 року населення **Канади** становило 37.589.262 чоловіки, що було на 531.497 чоловік більше, аніж станом на 1 липня 2018 року. Згідно з цитованим нами джерелом, населення Канади зростає швидше, аніж населення Великобританії або США. У першу чергу це досягається за рахунок прийому мігрантів та великої кількості людей, які мають тимчасовий вид на проживання. Так, у Канаді нараховувалося понад 527 тис. іноземних студентів та понад 300 тис. робітників – іноземців. За вказаний вище період часу Канада прийняла 313.580 іммігрантів, решту – 217.917 чоловік – забезпечив природний приріст населення [23]. До речі, коефіцієнт природного приросту у Канаді становить 1,42 [23]. Додамо, що у 2000-х роках у країні намітилася тенденція до скорочення народжуваності, і, як наслідок, до зменшення природного приросту. Проте завдяки зусиллям уряду Канади, шляхом залучення мігрантів, цю негативну тенденцію вдалося подолати [23].

Канада приймає також біженців з інших країн. Так, у 2018 році країна прийняла 29 тис. біженців, у той час як США – 22.900 біженців [18]. Канада задовольняє далеко не всі клопотання біженців про надання притулку. Наприклад, у 2017 році позитивні відповіді про надання притулку були надані 94% біженців з Туреччини, 88% – з Сирії, 46% – з Нігерії, але тільки 10% клопотань біженців з Гаїті одержали позитивні відповіді [24].

Антиіміграційні дії уряду США мали наслідком те, що мігранти з країн Центральної Америки, яких намагалися депортувати додому, масово

побігли до Канади. Зауважимо, що мігранти перетинали американо – канадський кордон незаконно. Оскільки при переході через офіційні КПП їх би негайно депортували назад у США, то мігранти переходили до Канади лісовими стежками [25]. Про темпи міграції нелегалів з території США до Канади можна скласти уявлення з таких статистичних даних. Якщо у 2016 році американо – канадський кордон перетнуло 2.464 нелегали, то у 2017 році – 20.593 чоловіки, а на початок лютого 2020 року заяви на отримання притулку в Канаді вже подали 50.635 нелегалів [26].

Оброблення заяв від нелегалів вимагає від державних служб Канади багато часу і грошей. Так, з 2017 року на кінець червня 2019 року було оброблено тільки 33% усіх клопотань, які надійшли від мігрантів [25]. На 6.885 клопотань було дано позитивні відповіді, а 5.650 клопотань було відхилено [29]. Але оскільки, згідно з законодавством Канади, можна оскаржувати відхилені клопотання, то з указаної цифри негативних відповідей поступило 4.700 оскаржень [25]. У результаті за вказаний період часу вдалося депортувати додому тільки 866 нелегальних мігрантів [25]. Тільки за період з квітня 2017 року і до березня 2018 року на виявлення, розміщення, та оформлення документів нелегалів зі США було витрачено \$255 млн. [27]. Цілком можливо, що в майбутньому Канаду може очікувати криза біженців, на зразок кризи, яку пережила Німеччина у 2015 році. Але чи це буде в дійсності, покаже лише час.

Висновки. Як впливає з наведених результатів, середня оцінка втрат населення країн Американського континенту за період 2001 – 2020 рр. становить 43.092 загиблі, причому у війнах, конфліктах та у результаті масових маніфестацій загинуло 32.447 чоловік, що становило 75,41% від середньої цифри втрат, а жертви масового терору та терористичних атак становили 10.582 загиблі, або 24,59% від середньої цифри втрат. Військові втрати при цьому склали 47,72% від середньої цифри втрат. Указані війни та конфлікти на Американському континенті стимулювали масовий міграційний рух на північ – до Канади і США. Це, у свою чергу, створило великі проблеми для урядів цих двох країн, які найближчим часом потрібно буде оперативно вирішувати.

Список використаних джерел:

1. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження. Наукова монографія. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. 304 с.
2. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в ХХ веке: справочник. М.: Русская панорама, 2004. 175 с.

3. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу у XX – XXI століттях (1900 – 2016рр.): монографія. Вид. 2-е, допов. Ужгород: РІК – У, 2018. 760 с.
4. В гостях у смерти. 7.05.2018. URL:<https://lenta.ru/2018/05/07/>
5. Четверть всех убийств в мире приходится на четыре страны. 11.10.2018. URL: <https://www.zakonia.ru/analytics>
6. Кількість масових убивств у США досягла рекорду в 2019 році //Українська правда. 29.12.2019.
7. Самые массовые убийства XX века. 4.10.2017. URL: <https://www.trust.ua/news/147092>
8. Лавер О.Г., Матяшовська Б.О., Шумило Н.Я. Проблема біженців та нелегальних мігрантів у світлі новітньої статистики //Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Вип. 2(41). Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. С.143-155.
9. Бай Евгений. Почему колумбийские повстанцы вновь взяли за оружие //Независимая газета. 2.09.2019.
10. Colombia – UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/colombia/>
11. За 17 лет в войнах погибли не менее 10 тысяч военных и контрактников США. 10.06.2019. URL: <https://eodaily.com/ru/news/>
12. Украина среди лидеров по числу беженцев в США.1.02.2020. URL: <https://m.anticor.com.ua/articles/>
13. Нелегальная иммиграция в США. Инфографика. 16.03.2020. URL: <https://aif.ru/politics/world/>
14. Трамп планирует потратить еще 8,6 млрд. долларов на стену – Reuters. 11.03.2019. URL: <https://m.zn.ua/WORLD/>
15. Трамп издал указ... 28.09.2019. URL:<https://rtvi.com/news/>
16. США снизят квоту на прием беженцев... 18.09.2019. URL: <https://lb.ua/world/2018/09/18/>
17. Canada resettled more refugees than any other country // BBC. 19.06.2019.
18. Количество беженцев, прибывающих в США, продолжает снижаться. 2.04.2019. URL: <https://www.golos-americi.ru/>
19. Украина попала в ТОП – 3 по количеству беженцев в США.– 1.02.2020. URL:<https://tk.media/news/>
20. Техас первым в США отказался от приема беженцем. 11 января // Демоскоп Weekly. 2020. №843–844. 20 января – 2 февраля.
21. США захотели покончить с «родильным туризмом». 20 января //Демоскоп Weekly. 2020. №843–844. 20 января – 2 февраля.
22. В США вступают в силу новые правила по выдаче грин – карт. 23 февраля // Демоскоп Weekly. 2020. №849–850. 2 – 15 февраля.
23. Численность населения Канады достигла 37,5 миллионов. 1.10.2019. URL: <https://newscanadaimmigration.com>

24. «Хуже Трамба» – Канада дискриминирует беженцев с Гаити. 23.11.2017. URL: <https://regnum.ru/society/>
25. За 2 года Канада выслала лишь 2% прибывших нелегальных мигрантов. 29.06.2019. URL: <https://news.knopka.ca/read>
26. В Канаде может увеличиться поток нелегалов из США [online]. 4.02.2020. URL: <https://news.knopka.ca/read>
27. Канада потратила на нелегальных иммигрантов из США уже \$255 млн. [online]. 29.11.2018. URL: <https://tass.ru/>

REFERENCES

1. Laver, O.G. (2002). *Vijni ta narodonaselennja kraїн svitu v HH stolitti. Statistichne doslidzhennja. [Wars and Population in the Twentieth Century. Statistical study.]* Uzhhorod: Gosprozrahunkovij redakcijnno – vidavnicij viddil upravlinnja u spravah presi ta infomacii [in Ukrainian].
2. Erlihman, V.V. (2004). *Poteri narodonaselenija v XX veke. Spravochnik. [Population losses in the twentieth century. Reference guide].* Moscow: Russkaja panorama [in Russian].
3. Laver, O.G. (2018). *Vijni ta narodonaselennja kraїн svitu u XX – XXI stolittjah (1900 – 2016rr.) [Wars and Populations of the World in the XX – XXI Centuries (1900 – 2016)].* Uzhhorod: RIK – U [in Ukrainian].
4. *V gostjah u smerti [Visiting Death].* (7.05.2018). Retrieved from <https://lenta.ru/2018/05/07/> [in Russian].
5. Chetvert' vseh ubijstv v mire prihoditsja na chetyre strany [A quarter of all homicides in the world account for four countries]. (11.10.2018). Retrieved from <https://www.zakonia.ru/analytics> [in Russian].
6. Kil'kist' masovih ubivstv u SShA dosjagla rekordu v 2019 roci [The number of mass murders in the US reached a record in 2019]. *Ukrainska Pravda – Ukrainian Pravda.* (29.12.2019) [in Ukrainian].
7. *Samye massovye ubijstva XX veka. [Massacres of the twentieth century with the biggest death toll].* (4.10.2017). Retrieved from <https://www.trust.ua/news/147092> [in Russian].
8. Laver, O.G., Matjashovs'ka, B.O., & Shumylo, N.Ja. (2019). Problema bizhenciv ta nelegal'nih migrantiv u svitli novitn'oï statistiki [The problem of refugees and illegal migrants in the light of recent statistics]. *Naukovij visnik Uzhhorods'kogo universitetu. Serija ISTORIJA – Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History, 2(41), 143-155* [in Ukrainian].
9. Baj, Evgenij (2019). Pochemu kolumbijskie povstancy vnov' vzjalis' za oruzhie [Why Colombian rebels took up arms again]. *Nezavisimaja gazeta – Independent newspaper* [in Russian].
10. Colombia – UNHSR. Retrieved from <https://www.unhcr.org/colombia/> [in English].

11. *Za 17 let v vojnah pogibli ne menee 10 tysjach voennyh i kontraktnikov SShA [In 17 years, at least 10 thousand US military and contract soldiers died in wars]*. (10.06.2019). Retrieved from <https://eadaaily.com/ru/news/> [in Russian].
12. *Ukraina sredi liderov po chislu bezhencev v SShA. [Ukraine is among the leaders in the number of refugees in the United States]*. (1.02.2020). Retrieved from <https://m.anticor.com.ua/articles/> [in Russian].
13. *Nelegal'naja immigracija v SShA. Infografika [Illegal immigration to the United States. Infographics]*. (16.03.2020). Retrieved from <https://aif.ru/politics/world/> [in Russian].
14. *Tramp planiruet potratit' eshhe 8,6 mlrd. dollarov na stenu [Trump plans to spend another 8.6 billion dollars on the wall]*. *Reuters*, 11.03.2019. Retrieved from <https://m.zn.ua/WORLD/> [in Russian].
15. *Tramp izdal ukaz... [Trump issued a decree]*. (28.09.2019). Retrieved from <https://rtvi.com/news/> [in Russian].
16. *SShA snizjat kvotu na priem bezhencev... [The United States will reduce the quota for refugees]*. (18.09.2019). Retrieved from <https://lb.ua/world/2018/09/18/> [in Russian].
17. *Canada resettled more refugees than any other country.* (19.06.2019). *BBC* [in English].
18. *Kolichestvo bezhencev, pribyvajushhih v SShA prodolzhaet snizhat'sja. [The number of refugees arriving in the United States continues to decline]*. (2.04.2019). Retrieved from <https://www.golos-americi.ru/> [in Russian].
19. *Ukraina popala v TOP – 3 po kolichestvu bezhencev v SShA. [Ukraine is in the top 3 by the number of refugees in the United States]*. 1.02.2020. Retrieved from <https://tk.media/news/> [in Russian].
20. *Texas pervym v SShA otkazalsja ot priema bezhencev. [Texas was the first in the United States to refuse refugee admission]*. (2020). *Demoskop Weekly* 843 – 844 [in Russian].
21. *SShA zahoteli pokonchit' s «rodil'nym turizmom». [The United States wants to end maternity tourism]*. (2020). *Demoskop Weekly*, 843 – 844 [in Russian].
22. *V SShA vstupajut v silu novye pravila po vydache grin – kart. [New rules on issuing green cards come into force in the USA]*. (2020). *Demoskop Weekly*, 849 – 850 [in Russian].
23. *Chislennost' naselenija Kanady dostigla 37,5 millionov [The population of Canada has reached 37.5 million]*. (1.10.2019). Retrieved from <https://newscanadaimmigration.com> [in Russian].
24. *«Huzhe Trampa» - Kanada diskriminiruet bezhencev s Gaiti. [“Worse than Trump” - Canada discriminates against refugees from Haiti]*. (23.11.2017). Retrieved from <https://regnum.ru/society/> [in Russian].

25. *Za 2 goda Kanada vyslala lish' 2% pribyvshih nelegal'nyh migrantov. [Over 2 years, Canada sent off only 2% of illegal migrants who arrived].* (29.06.2019). Retrieved from <https://news.knopka.ca/read> [in Russian].

26. *V Kanade mozhet uvelichit'sja potok nelegalov iz SShA [In Canada, the flow of illegal immigrants from the United States may increase].* (4.02.2020). Retrieved from <https://news.knopka.ca/read> [in Russian].

27. *Kanada potratila na nelegal'nyh immigrantov iz SShA uzhe \$255 mln. [Canada has already spent \$ 255 million on illegal US immigrants].* (29.11.2018). Retrieved from <https://tass.ru/> [in Russian].

УДК 316.334.

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).107-117

Наталія Варга,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В ЗАКАРПАТТІ (НА ОСНОВІ ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ)

Статтю присвячено дослідженню та аналізу міграційних настроїв студентів. «Фасадність» демократи, загальна неефективність економіки, зниження рівня культури й освіти в суспільстві, корупція, кримінальний капіталізм, «олігархічна» концепція управління – все це стає виштовхуючими факторами (push-factors), які зумовлюють міграційні настрої чи від'їзд молоді з вищою і постуніверситетською освітою. Виходячи із результатів дослідження, зазначимо, що траєкторія професійних планів респондентів спрямована у напрямі зовнішньої трудової міграції, що негативно позначиться на економічному розвитку регіонів у зв'язку з втратою перспективного трудового ресурсу.

Ключові слова: студенти, еміграційні настрої, міграція, працевлаштування

The article is devoted to the research and analysis of the migratory moods of students of higher education institutions during studies as an important factor of their life prospects. In recent years, Central and Eastern Europe has been experiencing particularly acute problem of labor migration processes that are going in one direction. Young working population is leaving the country and is not coming back. It should be noted that such a vector of economic migration is always directed from the periphery towards the center, and from developing to more economically developed countries.

At present, there is an intensification of migration processes in the world, and these processes increasingly involve the population with high level of human capital (people with university and post-university education). In the scientific literature, this process is referred to as "elite migration" and implies mass migration of highly skilled professionals, which is associated with an increase in the role of multinational corporations and, consequently, a decrease in the role of the national economy in the global economy.

Countries that are interested in "brain gain" and know their economic cost are pursuing an active and purposeful migration policy to attract highly qualified specialists from developing countries.

The purpose of the article is to carry of the migratory moods of higher education institutions in Central and Eastern Europe as an important factor of their life prospects. Because of the special political, social and economic situation in Ukraine caused by the conflicts in the Eastern regions of the country and the economic crisis the study puts more emphasis on Ukraine.

According to expert estimates, migration of individuals with high level of social capital is determined not only by social and economic problems that are characteristic of countries in a transitional economy, but also by political and sometimes cultural factors. Often, the migration of the social elite is a response to the systemic crisis that these countries are experiencing in the process of democratic formation. Facade democratic regime, the general inefficiency of the economy, the decline in the level of culture and education in society, as well as the lack of clear prospects, all become push-factors that determine the departure of such individuals.

We characterized the migratory moods in the context of possible emigration, identified and compared the prerequisites and motives of the students' paid and volunteer work, as well as found the connection between the students' field of study and their type of work. Based on the results of the research, we can state that the respondents' professional plans are directed towards external labor migration, which will negatively affect the economic development of the regions due to the loss of promising workforce.

Keywords: *students, migratory moods, emigration, migration, employment.*

Враховуючи особливості географічного розташування Закарпатської області (область межує з чотирма європейськими країнами: Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею), економічну ситуацію та надлишковість у межах області незайнятих трудових ресурсів, можна визначити, що одним із вагомих важелів регулювання місцевого ринку праці Закарпаття є міжнародна трудова міграція населення. Припущеннями є, що війна з Російською Федерацією, переселення великої кількості громадян із Донбасу в інші області України, ознаки етнополітичної нестабільності, велика кількість жителів, які володіють подвійним громадянством (угорським зокрема), зниження життєвого рівня українців, отже, очікувана хвиля трудової і – додаймо – освітньої міграції у країни ЄС, сприятимуть зростанню міграційних потоків з території регіону. Тим більше, що немає підстав стверджувати про припинення діяльності каналів нелегальної міграції громадян азійських країн, що проходять через територію Закарпатської області. В останні роки питання трудової міграції із Закарпаття набуває ознак національної небезпеки. Скасування безвізового режиму з рядом країн

Європейського Союзу привело до масової, прихованої трудової міграції українців [1, 2].

Запорукою розвитку і добробуту будь-якої країни є високий рівень людського капіталу (молодь з вищою і постуніверситетською освітою). У статті ми проаналізували чинники життєвих перспектив – міграційні настрої та тимчасову зайнятість студентів під час навчального процесу, які мають вагомий вплив на те, чи залишиться завтра досвідчена молодь вдома, чи покине свою країну назавжди, що стане причиною зниження рівня життя і потенційних можливостей для розвитку.

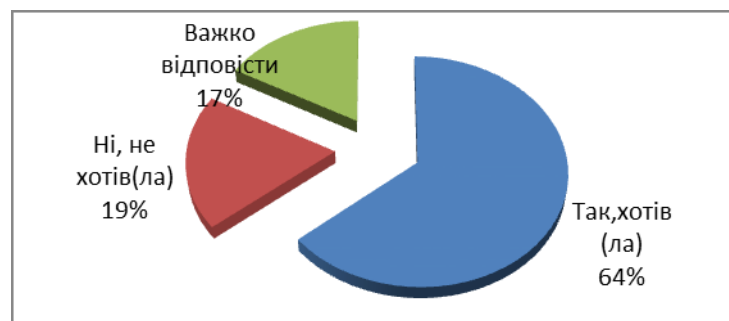
Мета – визначити напрями трудової міграції в Закарпатті на основі опитування студентів.

Для детального вивчення причин, обставин, що спонукають молодих людей до виїзду за кордон, було проведено опитування студентської думки, оскільки саме молоде покоління зараз стоїть на шляху до побудови власного, стабільного життя. З'ясовували наміри щодо міграції молодого населення України за кордон. Загалом було опитано близько 300 студентів Ужгородського національного університету, 54% осіб жіночої статі та 46% р – чоловічої. Це студенти 2–3 курсів різних факультетів.

Загалом дані засвідчили, що соціально-економічна ситуація в країні дедалі загострюється. Це особливо відчутно в економічній площині, бо більшість проблем, з якими щодня стикаються громадяни України, не вирішена, тож їх життя повсякчас погіршується. Аналіз відповідей респондентів показав, що в країні склалася напружена ситуація щодо стабільності та забезпеченості. Абсолютна більшість опитаних висловила своє позитивне ставлення до виїзду за кордон.

Діаграма 1

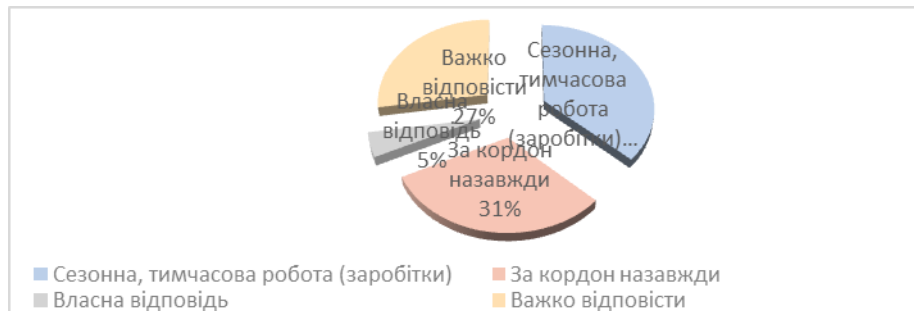
Ставлення студентів до виїзду за кордон

Переважна частина опитуваних прагне виїхати за кордон (64%), лише 19% хотіли б залишитися на рідних теренах та 17% респондентів вагалися. Як бачимо, більшість опитаних мають велике бажання виїхати за кордон через власні, переважно матеріальні потреби, тому дуже маленький відсоток все ж таки бажає залишитись в країні.

Діаграма 2

Класифікація видів трудової міграції

Отже, можна зробити висновок, що більшість студентів вважають, що причинами збільшення емігрантів в найближчий час є нестабільність в Україні, високий рівень безробіття та безперспективність.

Наші студенти прагнуть виїжджати за кордон на роботу та навчання через нестабільний і несприятливий соціально-економічний клімат в Україні.

Основними факторами, що впливають на відтік людських ресурсів є: нестабільність в країні, відсутність перспектив та неврегульована політика. Наприклад, вища в 5–10 разів заробітна плата в інших країнах приваблює низькокваліфіковану робочу силу.

Таблиця 1

**Розподіл відповідей на запитання:
«Скажи, Ти особисто хочеш виїхати з країни?»
(% до числа опитаних)**

Так, хотів (ла)	63,6
Ні, не хотів (ла)	19,0
Важко відповісти	16,8

Таблиця 2

**Розподіл відповідей на запитання:
«Якщо плануєш виїжджати за кордон, то це буде.....»
(% до числа опитаних)**

Сезонна, тимчасова робота (заробітки)	36,8
За кордон назавжди	31,0
Власна відповідь	4,7
Важко відповісти	27,5

Близько 56,2% отримують освіту, вивчають мову, а в майбутньому все ж таки планують виїжджати за кордон. Цей ризик еміграції готового спеціаліста, який буде працювати на користь іншої держави, може привести до песимістичних наслідків.

Таблиця 3

**Розподіл відповідей на запитання:
«Що Ти робиш для того, щоб виїхати за кордон»?**
(% до числа опитаних)

Заробляю, накопичую гроші	13,6
Отримую освіту, вивчаю мову	56,2
Відновлюю зв'язки з родичами, знаходжу друзів, знайомих за кордоном	7,2
Оформляю документи	13,2
Інше	2,3
Важко відповісти	7,5

Відповіді студентів на запитання «Чому Ти думаєш, що в найближчий час кількість людей, що назавжди виїдуть за кордон, буде збільшуватися?», можна узагальнити так: 35% вважають, що збільшення емігрантів в найближчий час пов'язане з нестабільністю в країні, відсутністю перспектив та нерегульованою політикою. Частка тих, хто вважає, що збільшення емігрантів пов'язана з низьким рівнем життя, бідністю, безробіттям та інфляцією, становить 32%. Проте 23% студентів, вважають, що за кордоном життя краще і є більше можливостей для самореалізації. Частка тих, хто вважає, що з'явилося більше можливостей виїхати, побачити нове життя, становить 9%. Частка студентів, які не змогли відповісти на це запитання, становить 1%.

Таблиця 4

**Розподіл відповідей на запитання:
«Чому в майбутньому Ти хочеш залишити рідну місцевість»?**
(% до числа опитаних)

Немає роботи	31,5
Немає перспектив на майбутнє	62,4
Немає можливості професійного розвитку	28,8
Немає можливості особистісного розвитку	14,8
Погана атмосфера	4,8

Немає розваг, нудьга	7,7
Низькі заробітки	54,4
Панує провінційність	5,2
Недостатньо шансів на належний рівень життя	33,9
Так робить багато знайомих	4,4
Інше	0,3

Серед напрямів еміграції переважає західний, причому країни близького зарубіжжя (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща) та країни Західної Європи (Франція, Великобританія, Німеччина, Іспанія), де є можливість легалізації свого статусу.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання:

«Якщо плануєш виїжджати, то в які країни саме»? (% до числа опитаних)

Країни Східної Європи (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща)	36,7
Країни Західної Європи (Франція, Великобританія, Німеччина, Іспанія)	29,7
Країни СНД (Росія, Білорусь, Молдова)	2,8
Країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія)	0,3
Країни далекого зарубіжжя (Південна/Північна Америка, Австралія, Канада)	13,8
Важко відповісти	83,2

Головними стимулами до еміграції є матеріальні фактори, а саме: пошук заробітків (77,2%), самореалізація та краще життя (60,0%), соціальна несправедливість у країні (корупція, нестабільність).

Таблиця 6

Розподіл відповідей на запитання:

«Як Ти вважаєш, чому сьогодні люди виїжджають за кордон на довгий термін?»

(% до числа опитаних)

Соціальна несправедливість в країні (корупція, нестабільність)	49,5
В пошуках роботи, заробітків	77,2
Побачити світ, інших людей, культури	29,8

Для освіти, підвищення кваліфікації	23,7
Для самореалізації, кращого життя	60,0
Важко відповісти	3,4

Серед найпоширеніших видів економічної діяльності трудових мігрантів, на думку опитаних студентів, є низькокваліфікована робота, яка може і не вимагати наявності освіти, будівництво (79,9%), промисловість: завод, фабрика (54,6%), робота домашньої прислуги (52,9%). В той же час за спеціальністю, яку здобувають, планують працювати лише 17,8%.

Таблиця 7

Види економічної діяльності трудових мігрантів
(% до числа опитаних)

Будівництво	79,7
Робота домашньої прислуги	52,9
Оптова й роздрібна торгівля	14,2
Сільське господарство	27,4
Промисловість (завод, фабрика)	54,6
Робота за спеціальністю, яку здобуваєш	17,8
Інше	0,3
Важко відповісти	7,3

Знову ж таки, серед можливостей трудової міграції переважає матеріальний фактор, а саме: забезпечення добробуту своєї сім'ї – 81,8% та підвищення кваліфікації працівників, переймати досвід інших країн – 42,5%. Аналізуючи перспективи трудових переміщень населення, висновки невтішні. Якщо серед молодих людей переважають еміграційні орієнтації, то це приводить до втрати найбільш економічного та соціально-активного прошарку населення. В майбутньому це приведе до значної депопуляції населення, старіння нації.

Таблиця 8

**Розподіл відповідей на запитання:
«На Твою думку, трудова міграція дає можливість...»
(% до числа опитаних)**

Забезпечити добробут своєї сім'ї	81,8
Зменшити напруженість на ринку праці, подолання безробіття	21,2
Сприяти валютним надходженням від трудових мігрантів, що інвестуються в економіку країни	20,0
Підвищувати кваліфікацію працівників, переймати досвід інших країн	42,5
Здійснювати тимчасову міграцію як альтернативу виїзду на постійне місце проживання	37,8
Не дає ніяких можливостей	6,8

Матеріальне збагачення в той же час приводить до ризиків для трудових мігрантів, серед яких переважають незнання мови в країні перебування – 71,3%, нелегальний і неофіційний статус трудового мігранта – 63,6%, негідні умови праці, недоплата – 45,4, незнання законів в країні перебування – 42,9%. Деякі дослідники взагалі говорять про використання трудових мігрантів як рабсили. Ризики втрати здоров'я, працездатності, а деколи і життя переважають над матеріальною мотивацією у більшості трудових мігрантів.

Таблиця 9

**Основні небезпеки або загрози, з якими може стикнутися мігрант
(% до числа опитаних)**

Важко знайти роботу	45,4
Незнання мови в країні перебування	71,3
Торгівля людьми, негідні умови праці, проживання, недоплата з/п	45,4
Незнання законів у країні перебування	42,9
Оформлення легального перебування і працевлаштування	63,6
Інше	0,9

Проаналізувавши отримані відповіді, можна зробити висновок, що більшість студентів нашого університету вважає, що в основному від'їжджають за кордон ті, в кого є можливість (27 %). Другою категорією людей, які найчастіше емігрують за кордон, є ті, в кого за кордоном родичі,

друзі, зв'язки (18%). На третій позиції серед людей, які найчастіше покидають країну, студенти виділили людей певних професій (вчені, творчі люди, спеціалісти), їхня частка становить 17%. Проте серед людей, які покидають країну, є бідні, розчаровані і ті, хто не може самореалізуватись в Україні (16 %). Студенти вважають, що 13 % людей, які виїжджають з України, становлять розумні, освічені, талановиті інтелігентні люди. Серед тих, хто найменше емігрує, студенти виділили, категорію багатих людей, тих, хто має гроші, їхня частка становить 9%. Причиною таких невтішних результатів є економічна нестабільність в Україні, низький рівень життя та соціальна незахищеність громадян.

Таблиця 10

Основні категорії людей, залучених до трудової міграції
(% до числа опитаних)

Багаті люди, у кого є гроші	21,4
Люди певних професій (вчені, творчі люди, спеціалісти)	40,4
Розумні, освічені, талановиті, інтелігенція	32,1
Бідні, розчаровані, хто не може самореалізуватись в Україні	38,8
Різні, в кого є можливість	64,5
В кого є родичі, знайомі, зв'язки	41,9
Інше	25,0

Головними причинами, еміграції за кордон є саме нестабільність в країні, нерегульована політика в державі – 79,6% та низький рівень життя, бідність, інфляція, безробіття – 72,8%.

Таблиця 11

Розподіл відповідей на запитання: «Чому кількість людей, що назавжди їдуть за кордон, буде збільшуватись?»
(% до числа опитаних)

Через нестабільність у країні, нерегульовану політику	79,6
За кордоном життя краще, більше можливості самореалізації	53,4
Через низький рівень життя, бідність, безробіття, інфляцію	72,8
З'явилося більше можливостей виїхати, побачити інше життя	20,4
Важко відповісти	5,0

Можна зробити висновок, що міграція серед студентів, з одного боку, – це досить позитивно, але в той же час настрої серед опитаних студентів досить песимістичні. Якщо молоді люди, навчаючись в університеті, все ж не пов'язують своє майбутнє з цією країною, то варто приймати ці тенденції до уваги.

Запорукою розвитку і добробуту будь-якої країни є високий рівень людського капіталу (молодь з вищою і постуніверситетською освітою). У статті ми проаналізували чинники життєвих перспектив – міграційні настрої та тимчасову зайнятість студентів під час навчального процесу, які мають вагомий вплив на те, чи залишиться завтра досвідчена молодь вдома, чи покине свою країну назавжди, що стане причиною зниження рівня життя і потенційних можливостей для розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бурдельный, Е. (2011). Современное состояние трансграничных международных миграций: *Moldoscopie (Проблемы политического анализа)*, nr.3 (LIX), 2011. Кишинев: USM, С. 115–128.
2. Baranyi Bela. (2005). *A Spreading Europe: New Challenges to Hungarian-Ukrainian Cross-border Cooperation. Eurointegration Challenges in Hungarian-Ukrainian economic relations*. Budapest.
3. Андерсон, А.В. (2013). Шмыткова. Типологизация приграничных регионов украины на основе евроинтеграционного признака с особым акцентом на украинско-венгерское пограничье. *Вестник ТГУ*, Т.18, Вып.2
4. Либанова Э., Позняк А. (2012). Формирование потоков трудовых миграций в приграничных регионах Украины. *Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина. Сб. научных трудов.*, К. – С. 124 – 144.
5. Хаджімануел, Т., Малиновська, О., Мошняга, В., Шахотко, Л. (2007). *Огляд трудової міграції в Україні, Молдові, Білорусії. Міжнародна організація з міграції.*, К., Представництво МОМ в Україні. – С. 10.

REFERENCES

1. Burdel'nyy, Ye. (2011). *Sovremennoye sostoyaniye transgranichnykh mezhdunarodnykh migratsiy [The Current State of Cross-border International Migration]. Moldoscopie (Problemy politicheskogo analiza) – Moldoscopie (Problems of Political Analysis)*, 3(LIX), 115–128. Kishinev: USM [in Russian].
2. Baranyi, B. (2005). *A Spreading Europe: New Challenges to Hungarian-Ukrainian Cross-border Cooperation. Eurointegration Challenges in Hungarian-Ukrainian economic relations*. Budapest [in English].
3. Anderson, A.V. (2013). Shmytkova. *Tipologizatsiya prigranichnykh regionov ukrainy na osnove yevrointegratsionnogo priznaka s osobym aktsentom na ukrainsko-vengerskoye pogranich'ye*[Shmytkova. Typologization of the border

regions of Ukraine on the basis of the European integration criterion with special emphasis on the Ukrainian-Hungarian borderland]. *Vestnik TGU – Bulletin of TSU, (Vols.18), 2* [in Russian].

4. Libanova, E., Poznyak, A. (2012). Formirovaniye potokov trudovykh migratsiy v prigranichnykh regionakh Ukrainy [The formation of labor migration flows in the border regions of Ukraine]. *Migratsiya i pogranichnyy rezhim: Belarus', Moldova, Rossiya i Ukraina – Migration and border regime: Belarus, Moldova, Russia and Ukraine, 124–144* [in Russian].

5. Khadzhimanuel, T., Malynovs'ka, O., Moshnyaha, V., & Shakhotko, L. (2007). *Ohlyad trudovoyi mihratsiyi v Ukrayini, Moldovi, Bilorusiyi [Review of labor migration in Ukraine, Moldova, Belarus]*. Kyiv, Predstavnytstvo MOM v Ukrayini – IOM Representation in Ukraine, p.10 [in Ukrainian].

УДК 331.556.4

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).118-129

*Ганна Цімболинець,
асистент кафедри міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Статтю присвячено аналізу соціально-економічних аспектів міграційної політики країн Європейського Союзу. Розглянуто основні нормативно-правові документи, які регулюють міграційні питання на рівні ЄС, а також здійснено короткий екскурс щодо міграційних процесів, які відбувалися в Європі протягом 1950-х-2008 рр. Визначено основні передумови та потреби в проведенні політики по залученню трудових мігрантів, однією з яких є визнана на рівні ЄС демографічна криза, яка негативно впливатиме на подальший соціально-економічний розвиток Європейського Співтовариства. Здійснено аналіз законодавчих та економіко-організаційних заходів найбільших країн-реципієнтів трудових мігрантів в ЄС – Польщі та Німеччини.

Ключові слова: *міграційна політика, Європейський Союз, демографічна криза, Польща, Німеччина.*

This article "Socio-economic Aspects of European Union Migration Policy" is devoted to exploring the features, prerequisites and socio-economic factors that encourage developed EU countries to implement measures to attract third-country migrants. For this purpose, a brief overview of the geography of migration processes that took place in Europe from the time of the formation of the European Union to the time of its full functioning was carried out. Following the final formation of the Union in 1992, basic legal acts were adopted that outlined the general rules and procedures for migration, but each country resolves the main issues related to the economic aspects of migration. In 2015, one of the most important issues that will affect the future development of the EU was raised, namely the demographic crisis that affected almost all countries, and the importance of which began to be discussed at a high political level. Through numerous studies of the population and labor markets, it has emerged that the rate of natural increase of population in Europe is extremely low, and because of the increase in life expectancy of Europeans, the retirement age may exceed the economically active population in the near future, which will put a heavy strain on the pension, tax and social systems. The largest recipients of migrant workers in

the EU Poland and Germany have long been aware of the need to respond to the growing demographic crisis and implement appropriate policies. Poland has undertaken a range of measures to minimize bureaucratic and permitting procedures for the employment of foreigners, and has introduced numerous economic incentives and benefits for migrants studying and working in Poland. As a result, millions of migrants support the Polish economy and the competitiveness of Polish businesses in European markets, and the contribution of migrants to GDP growth is highlighted by the country's leading economic institutions. Germany is pursuing a slightly different policy, but the adoption of the new migration law has proved that the country is already suffering from a shortage of manpower. Major forecasts from leading scientific institutions in the labor market indicate that Germany needs 200-400 thousand migrants annually to support economic growth. Although the analysis of the law shows that only skilled workers can obtain a work permit, but the situation may change in the near future, as the policy is prudent and gradually giving access to markets. General scientific methods were used in the article: analysis, synthesis, induction, deduction, statistical analysis.

Keywords: *migration policy, European Union, demographic crisis, Poland, Germany.*

Постановка проблеми. Зростаюча демографічна криза та брак трудових ресурсів у розвинених країнах ставлять під питання можливості майбутнього економічного розвитку та створюють ряд проблем на ринках праці, що потребують термінового реагування. Мігранти як основне джерело поповнення людського капіталу вже давно стали невід'ємною частиною суспільства цих держав, але економіки динамічно розвиваються, потреба в нових працівниках зростає майже щорічно. Тому основним питанням, яке стоїть сьогодні – це правильне та виважене регулювання міграційних процесів, що дасть можливість уникнути в майбутньому негативних наслідків для соціально-економічного розвитку країн та зберегти їх високу конкурентоспроможність на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості міграційної політики Європейського Союзу стали предметом вивчення українських науковців, таких, як К. Ніколаєць, О. Малиновська, О. Лаба, Т. Нагорняк, О.Пачос., А. Гайдуцький. Сучасні тенденції міграції до країн ЄС досліджуються як українськими інформаційними виданнями Укрінформу, Кореспондент.net, Політична критика, Мінфін, Український інститут майбутнього, так і провідними європейськими науковими установами, політиками та економістами.

Мета статті. Основною метою статті є аналіз соціально-економічних аспектів проведення міграційної політики розвиненими країнами ЄС,

визначення основних передумов, факторів та процесів, які спонукають залучати нові потоки трудових мігрантів.

Результати дослідження. Перетворення європейських країн з донорів мігрантів на реципієнтів відбулось на початку 1960-х років в північно-західній частині та протягом 1980-х років в південній частині. Міграційний перехід в Центральній Європі (в таких країнах, як Чеська Республіка, Польща, Угорщина) почав відбуватися лише на початку XXI століття.

На початку 1960-х років у західноєвропейських країнах спостерігалось значне економічне піднесення, створення нових виробничих потужностей та розвиток всіх галузей економіки спричинило нестачу робочої сили в цих країнах. Для того, щоб заповнити робочі місця, країни почали залучати трудових мігрантів з Південної Європи, кількість яких на той час становила приблизно 7-10 млн. чоловік. З часом коло країн-донорів робочої сили збільшувалось, і вже в 1970-х роках у регіоні працювало багато вихідців з Північної Африки та Близького Сходу, а також більш віддалених колишніх колоній. Внаслідок деколонізації, завдяки репатріації до Європи повернулось ще близько 7 млн. чоловік – європейців, вихідців з метрополій та їх нащадків. Всі заходи щодо залучення мігрантів здійснювалися в рамках цілеспрямованої політики.

Нафтова криза 1973-1974 рр. зменшила потребу в робочій силі, тому правила імміграції стали більш жорсткішими, а також були запроваджені програми по поверненню трудових мігрантів додому. Але це не зменшило кількість мігрантів, а тільки змінило природу їх перебування, короткострокова сезонна міграція переросла в довгострокову з перевезенням сімей мігрантів до країн Європи та збільшенням населення за рахунок великого природного приросту (в сім'ях мігрантів зазвичай народжувалося більше дітей). Змінився і склад міграції, вихідці з Південної Європи почали повертатися додому, адже в їх країнах почалося бурхливе економічне зростання, натомість міграція з неєвропейських країн залишалася інтенсивною.

Поступово змінювалась і географія розміщення мігрантів в Європі, передусім через те, що країни Північно-Західної Європи почали уводити жорсткіші правила імміграції, великі потоки мігрантів із Східної Європи (Польщі, Чехії, колишньої Югославії) прямували до Південної Європи, яка на той час відчувала дефіцит робочої сили, а завдяки потужним традиційним зв'язкам до Великої Британії все ще прямували мігранти з Індії та Пакистану, до Франції – з Алжиру, а до Бельгії з Конго.

Міграційні процеси 2000-х років характеризуються внутрішньою міграцією між країнами ЄС, адже в 2004 році після чергового розширення ЄС велика кількість населення Литви, Латвії, Словаччини та Польщі переїхала до країн Західної Європи. Світова криза 2008-2009 років спричинила уповільнення міграційних процесів, але це перш за все стосувалось

внутрішніх міграційних процесів, міграція з третіх країн скоротилась ненабагато.

Оптимізація міграційних процесів набула надзвичайно важливого значення для соціально-економічного розвитку будь-якої країни світу. На сьогодні міграційні потоки до країн Європейського Союзу залишаються стабільно високими, старіння населення, нестача робочої сили та низький рівень природного приросту населення зумовили Європейський Союз та країни-члени проводити сприятливу міграційну політику по залученню мігрантів з третіх країн, які приїжджають з метою працевлаштування, навчання, возз'єднання сімей, тобто всіх мігрантів, які потенційно можуть працювати на благо економіки, платити податки, вносити свій вклад в процвітання та розвиток європейських економік.

Співробітництво країн-членів ЄС щодо питань регулювання міграції почалося з 1985 року, коли була підписана перша Шенгенська угода, яка втратила на сьогодні чинність, та друга Шенгенська угода 1990 р., Дублінська конвенція 1990 р, Маастрихтський договір 1992 р., Амстердамський договір 1997 р., Лісабонський договір 2009 р. та ін. Основні нормативно-правові акти, які встановлюють основні правила перебування громадян третіх країн на території ЄС, було прийнято на наднаціональному рівні Європейською Комісією, Радою ЄС та Європейським Парламентом: Директива Ради 2003/109/ЄС від 25 листопада стосовно правового статусу громадян третіх країн, які тривалий час (не менше 5 років) безперервно проживали на території країн – членів; Директива Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 р. про право на сімейне возз'єднання; Директива ЄС 2016/801 Європейського парламенту та Ради від 11 травня 2016 р. «Про умови в'їзду та перебування громадян третіх країн з метою проведення наукових досліджень, навчання, волонтерства, обмін учнями або участі в освітніх проектах, au pairing»; Директива 2014/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 26 лютого 2014 року «Про умови в'їзду та перебування громадян третіх країн з метою працевлаштування на сезонних роботах»; Директива 2014/66/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 травня «Про умови в'їзду та перебування громадян третіх країн в рамках внутрішньокорпоративних трансфертів» та ін.

Ці нормативно-правові акти визначають основні засади міграційної політики на рівні ЄС, але кожна держава має право самостійно здійснювати регулювання економічної міграції відповідно до своїх потреб та можливостей.

Численні проблеми, що пов'язані із старінням та зменшенням економічно активного населення, є характерними для всіх країн-членів, адже згідно з дослідженнями впливових європейських науково-дослідних установ, і Європейської Комісії зокрема, чисельність європейського населення буде зменшуватися великими темпами і до 2050 року ЄС потребуватиме 50

мільйонів мігрантів. Так звана «демографічна бомба сповільненої дії» матиме значний вплив на навантаження на соціальне забезпечення, на ринки праці, на податкову систему, на рівномірність розвитку окремих регіонів, адже збільшиться кількість осіб, яких потрібно буде забезпечувати за рахунок державних коштів, а кількість платників податків зменшиться. До того ж, це може негативно вплинути на інвестиційні потоки та створення нових виробничих потужностей, оскільки буде катастрофічно бракувати робочої сили.

Питання старіння європейського населення активно почали обговорюватися в 2015 році під час кризи біженців, багато європейських політиків наголошувало на необхідності залучення мігрантів для того, щоб підтримувати європейську систему соціального забезпечення. Цього ж року Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун, виступаючи в Брюсселі, зазначив, що для того, щоб заповнити дефіцит робочої сили та зберегти позитивну економічну динаміку, Європі просто необхідні мігранти. Прем'єр-міністр Іспанії Жозеп Борель у 2018 році також наголошував на тому, що ЄС необхідні мігранти, якщо він не хоче перетворитися на «континент старих», а нещодавно президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн призначила віцепрезидента з питань демократії та демографії, який повинен проводити публічні обговорення про старіння європейського населення та чи може це в майбутньому позбавити громадян ЄС соціального забезпечення та інфраструктури. Трьохрічне дослідження Єврокомісії стосовно демографічного майбутнього ЄС показало, що мігранти не створять значного впливу на старіння європейської нації, адже новоприбулі громадяни теж з часом старіють, тому середній вік в Європі продовжуватиме зростати. Тобто залучення мігрантів матиме позитивний вплив тільки в короткостроковій перспективі та стабілізуючий вплив у довгостроковій. Але не спростовується і твердження, що без мігрантів ситуація на ринку праці може стати критичною.

За останні кілька років у розвинених європейських країнах можна спостерігати виважену та раціональну міграційну політику, яка сприяла залученню мігрантів з третіх країн. Найбільшими реципієнтами трудових мігрантів в Європі є Польща, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія та Швеція, які щорічно видають сотні тисяч дозволів на перебування в країнах за різними напрямками та причинами. Розглянемо міграційну політику Польщі та Німеччини, їх особливості, передумови та основні наслідки.

Так, Польща відчуває дуже гостру потребу в трудових ресурсах через те, що після приєднання до ЄС велика кількість працездатного населення виїхала до країн Західної та Північно-Західної Європи, а та частина, яка залишилась, не може забезпечити всі економічні потужності робочою силою. До того ж у Польщі, як і в більшості країн-членів, спостерігається загальна

тенденція старіння населення. За даними Європейської Комісії до 2060 року населення країни зменшиться до 5 мільйонів, до того ж вік кожного третього поляка становитиме 65 років і більше, тому до 2025 року країна потребуватиме ще 1,5 мільйона мігрантів.

Порівняно з іншими країнами ЄС Польща має досить ліберальне міграційне законодавство та відносно легкий доступ на ринки праці. Для того, щоб отримати робочу візу, достатньо подати в посольство декларацію про працевлаштування від роботодавця, після чого мігрант може працювати в країні протягом 6 місяців. До того ж, наприклад українці, мають право приїхати до Польщі по біометричному паспорту і шукати роботу на місці. Сегменти ринку, які найбільше потребують працівників, це: промислова переробка, будівництво, адміністративні послуги та підтримка діяльності, транспорт і логістика.

Середні заробітні плати в Польщі є поки нижчими, ніж у країнах Західної Європи, але набагато вищими, ніж у країнах, що розвиваються, та коливаються від 1500 до 3500 польських злотих, що еквівалентно 324,73 та 757 євро відповідно.

Нині в Польщі перебувають мільйони мігрантів, з яких велику кількість (приблизно від 1,5-2 мільйонів осіб) становлять громадяни України через географічну близькість, спорідненість мов та культур. Дослідження економістів Центрального банку Польщі, а також Вищої школи торгівлі стверджують, що українські мігранти роблять великий внесок у зростання ВВП країни – в 2015 році -0,3 %, в 2016 році -0,6%, в 2017 році – 0,7%, а в 2018 році -0,3%.

Зазвичай міграцію до Польщі розглядали як трудову міграцію зрілих чоловіків, які виїжджали на досить короткі терміни, щоб заробити достатню кількість грошей. Але за кілька останніх років ситуація докорінно змінилась, адже більшу частину мігрантів становить молодь віком від 21 до 30 років, а також від 30 до 40 років. Можливо певних заохоченням для молоді стала норма, яка передбачає зміну сплати податків на доходи фізичних осіб віком до 26 років, які мають дохід 85 тисяч злотих на рік.

Змінюється й тривалість міграції, дедалі частіше сезонна трудова міграція переростає в постійну. Це можна простежити на прикладі українських мігрантів, для обрахування яких польські експерти використовували мобільні додатки. У ході дослідження було виявлено, що 1,5 мільйона осіб у Польщі завантажили на свій смартфон російськомовні чи україномовні мобільні додатки, а у 2019 році 12% українських жінок завантажили додатки для планування сім'ї. В свою чергу, Посольство України в Польщі надало інформацію, що у 2019 році ним було видано майже 3000 довідок про народження громадян України в Польщі. За підрахунками місцевих експертів, у 2019 році українці витратили в Польщі 2 мільярда злотих, що на 1 мільярд більше, ніж у 2018 році. Ці дані свідчать

про те, що дедалі більше українців приймають рішення залишатися там надовго, тобто відбувається вже не просто трудова міграція, а справжня асиміляція українців у польське суспільство.

Для отримання таких результатів уряд Польщі доклав значних зусиль та провів виважену міграційну політику, зокрема:

- Було спрощено процедуру отримання громадянства. До 2012 року право надання громадянства належало винятково президенту, а від 2012 це право перейшло до представника місцевого уряду – воєводи. До того ж, отримати громадянство може іноземець, який на підставі дозволу на перебування проживає в Польщі протягом 3 років, має стабільний дохід та житло (до прикладу, для того, щоб отримати громадянство Швейцарії, необхідно проживати в країні мінімум 10 років, а останні 3 роки проживати в конкретному населеному пункті), також у Польщі жодним нормативно-правовим актом не заборонено подвійне громадянство.

- Впроваджено закон про карту поляка, що став одним із стратегічних кроків по залученню мігрантів із СНД та Балтії. Громадяни цих країн, які мають польське коріння чи підтвердження членства в товариствах польських національних меншин протягом 3 років, мають право отримати карту поляка. Цей документ надає значні привілеї, а саме можливість перебування на території Польщі без дозволу на роботу, можливість легального працевлаштування, ведення бізнесу, безкоштовного медичного страхування, до того ж власник картки може отримати громадянство, проживавши в країні всього 1 рік.

- Законом передбачено спрощений порядок щодо возз'єднання сімей, а також відкрито пенсійну систему накопичення, завдяки якій іноземці можуть робити пенсійні накопичення.

- Проведено масштабні рекламні кампанії по залученню іноземних студентів. Іноземні студенти є чудовим джерелом поповнення людського капіталу країни. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х польські університети розгорнули масштабні рекруторські кампанії та запропонували іноземним студентам багато привілеїв, таких, як легке оформлення документів, можливість працювати під час навчання, стипендіальні програми. Як показали численні опитування студентів, більшість з них не планує повертатися в країну походження, а збирається залишатися і будувати професійну кар'єру в Польщі. Це дає підставу вважати, що саме іноземні студенти в майбутньому становитимуть велику частку інтелектуального та висококваліфікованого людського капіталу Польщі.

Зазначені та багато інших заходів стимулювали численні потоки трудових мігрантів до Польщі, які надалі охоче інтегруються і залишаються там або на довгий період часу, або назавжди, створюючи сім'ї, народжуючи дітей та започатковуючи власний бізнес.

ФРН завжди була надзвичайно привабливою країною для мігрантів та студентів, адже у вищих безкоштовне навчання, а умови праці та заробітні плати одні з найвищих в Європі. Ця країна не стала винятком, тут, як і в більшості європейських країн, спостерігається справжня демографічна криза. Рівень народжуваності стабільно падає протягом довгого періоду часу, а потужна німецька економіка потребує дедалі більше кваліфікованих кадрів. Цей факт змушує навіть консервативних політиків переглядати свою позицію стосовно мігрантів.

На необхідності залучення трудових мігрантів наголосила канцлер Німеччини Ангела Меркель у своєму офіційному зверненні до громадян, в якому зазначила, що бізнес не може бути успішним без достатньої кількості кваліфікованих кадрів, а до уряду неодноразово звертались представники великих підприємств з проблемою нестачі працівників. Як зазначає канцлер, стратегія німецького уряду включатиме такі складові: використання наявних внутрішніх трудових ресурсів, підвищення їх кваліфікації, залучення працівників з інших країн ЄС та залучення працівників з третіх країн.

Дефіцит робочої сили на сьогодні оцінюють в 1,2 мільйона, адже за даними Інституту дослідження ринку праці та професій в Німеччині сьогодні існує близько 1 мільйона незаповнених вакансій, а на нестачу трудових ресурсів скаржаться близько 40 % всіх німецьких підприємств. Рівень безробіття в 2019 році становив 5,3%, а зайнятість становила 45 мільйонів осіб, що є відповідно найнижчим та найвищим показниками з 1990 року.

Найбільший дефіцит відчувається в таких галузях, як: інформатика, математика, природничі науки і техніка, ремісництво, будівництво, медицина, догляд за хворими та людьми похилого віку, готельний та ресторанний бізнес, вантажні перевезення.

Наукові установи ФРН у сфері ринків праці та міграції активно проводять наукові та аналітичні дослідження, в яких визначають потребу в мігрантах та поповненні трудових ресурсів на ринках праці. Так, науковці з Інституту досліджень ринку праці в Нюрнберзі виступають з прогнозами, що через 20 років кожен 3-й житель ФРН матиме іммігрантське походження, а в мегаполісах ця цифра досягне 70%. Німеччина потребує від 200 до 400 тисяч мігрантів щорічно, щоб підтримувати економіку, тому вже до 2030 року 35-40% населення країни буде мігрантами або матиме міграційне походження. Дослідники Фонду Бертельманна оприлюднили свої прогнози, в яких розраховано, що до 2060 року ФРН потребуватиме 260 тисяч додаткових працівників щорічно. Очікується, що близько 114 тисяч працівників приїжджатимуть з країн-членів ЄС, а ще 146 тисяч будуть вихідцями з інших країн.

Для відповіді на наростаючі виклики німецька влада прийняла «революційний» закон, який значно спростив доступ на ринок праці. За оцінками міністра економіки Петера Альтмаєра він принесе значні

економічні вигоди, а саме – підвищення показників економічного зростання на 0,5-1% та підвищення конкурентоспроможності Німеччини на світовій арені.

Новоприйнятий закон про імміграцію кваліфікованої робочої сили, який вступив в чинність 01 березня 2020 року, фактично відкриває ринок не тільки для висококваліфікованих працівників, а й для осіб з професійною освітою, яка визнана у ФРН. Від попереднього закону його відрізняє ряд положень. По-перше, спростовується положення про імміграцію висококваліфікованих працівників, які входять до списку «дефіцитних спеціальностей», по-друге, скасовується перевірка пріоритету громадян ЄС, яка полягала в тому, що німецьке підприємство, яке мало намір взяти на роботу іноземного працівника, мало пройти перевірку Федеральної служби працевлаштування ФРН та довести, що на це робоче місце нема відповідних претендентів ні в Німеччині, ні в іншій країні ЄС.

В законі також прописані норми, які передбачають вимоги до мігранта, який хоче мати роботу в країні, а саме:

1. Мігрант повинен визнати свою кваліфікацію. Кваліфікованим працівником визнається громадянин третьої країни, який володіє кваліфікованою професійною освітою, отриманою в Німеччині, або іноземною професійною кваліфікацією, яка рівнозначна німецькій, німецьким, визнаним іноземним або іншим дипломом, який рівнозначний німецькому. Процедура визнання кваліфікації досить складна та бюрократизована, і залежно від професії може проводитись або на федеральному рівні, або на рівні земель. Підтверджувати кваліфікацію не потрібно тільки спеціалістам ІТ-технологій, які мають досвід роботи не менше 3 років, а запропонована їм зарплата становить не менше 4020 євро.

2. Мігрант може приїхати до Німеччини з метою пошуку роботи. Після вступу в дію нового закону для того, щоб працевлаштуватись в Німеччині, не обов'язково наперед укласти контракт з роботодавцем. Тепер трудовим мігрантам надається право перебувати протягом 6 місяців у країні та шукати роботу, але для цього необхідно підтвердити знання німецької мови на рівні B2 та можливість забезпечити своє перебування в країні на рівні 823 євро на місяць, оскільки німецький уряд не надає пошукачам роботи соціальних виплат.

Хоча німецька влада й прийняла довгоочікуваний закон, який значно спрощує бюрократичні процедури, але він все таки не виправдав очікування ні потенційних мігрантів, ні роботодавців. Процедура визнання диплома залишається досить складною та заплутаною, вимога знання німецької мови на рівні B2 є також свого роду перешкодою, адже дуже мало потенційних мігрантів знають чи готові вивчити за короткий термін таку важку мову. Окрім того, потрібно підготувати багато документів, різних довідок,

перекладених та завірених нотаріусом чи апостилем, а це займає багато часу та витрат.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Демографічна криза розвинених країн світу ставить під питання майбутній економічний розвиток цих держав. Відсутність достатньої кількості людського капіталу може створити реальну загрозу, тому ці країни вже активно працюють над цим питанням та проводять виважену і систематичну міграційну політику.

Після вступу до ЄС Польщу залишила велика кількість працездатного населення, що мігрувала до країн Північно-Західної Європи, а зараз вона потребує все більше і більше мігрантів, адже економіка динамічно розвивається, і без мігрантів стане неможливим освоєння нових інвестицій. Тому на державному рівні було проведено численні заходи, прийнято багато законодавчих актів, які зробили польський ринок праці одним із найдоступніших в Європі. Поступово змінюється і природа міграції, дедалі більше працівників розглядають Польщу не просто як країну для сезонного заробітку, а як місце свого довгострокового, а часто і кінцевого проживання.

Німеччина, яка на сьогоднішній день також відчуває гостру нестачу трудових ресурсів, проводить дещо іншу політику. Вона спрощує бюрократичні процедури, але, по-суті, її ринки ще залишаються доступними тільки для кваліфікованих працівників, які змогли довести свою професійну кваліфікацію. Тобто проводиться так званий відбір кращих із кращих, для яких пропонують гідні умови праці та одні з найвищих заробітних плат в ЄС. Польський уряд висловлює побоювання, що велика частина мігрантів переїде до Німеччини, але на сьогодні ми можемо стверджувати, що в найближчому майбутньому ці обсяги будуть невеликими. Перспективи подальших досліджень включатимуть розгляд та аналіз основних потенційних донорів мігрантів для ЄС, визначення особливостей та можливостей цих країн в експорті трудових ресурсів.

Список використаних джерел

1. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. К : НІСД, 2018. 472 с.
2. Пак Н.А. Міграційна політика Європейського Союзу: проблеми і перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017, №6. С.54-57.
3. Ніколаєць К. Трудова міграція до країн Європейського Союзу: фактори та наслідки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 5. С.101-115.
4. Європа приречена постаріти, але наслідків вона може й не відчути. *Foreign Policy*. URL: <https://www.unian.ua/world/10847246-foreign->

policy-uevropra-prirechena-postariti-ale-naslidkiv-vona-mozhe-y-ne-vidchuti.html. (дата звернення: 10.04.2020).

5. Як Польща бореться за українських трудових мігрантів. *Український інститут майбутнього*. URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/24039-yak-polsha-boretsia-za-ukrainskych-trudovych-migrantiv>. (дата звернення: 10.04.2020).

6. Нагорняк Т. Л., Пачос Ю. В. Міграція українців до Польщі як наслідок державної політики. *Політичні інститути та процеси*. 2018, №3. С.27-35.

7. Українців ласкаво просять до Польщі. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2884960-ukrainsciv-laskavo-prosat-do-polsi.html> (дата звернення: 24.04.2020).

8. Поляки оцінили внесок українських мігрантів у ВВП країни. *Мінфін*. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2019/11/03/39587173/> (дата звернення: 24.04.2020).

9. Ларіна М. Чи поїдуть українські робітники до Німеччини навесні 2020? *Політична критика*. URL: <https://politkrytyka.org/2019/10/25/chy-roйдut-ukrayinski-robotnyky-do-nimechchynu-navesni-2020/> (дата звернення: 25.04.2020).

10. Як Німеччина заохочує трудових мігрантів. *Кореспондент.net*. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4173262-yak-nimechchyna-zaokhochuie-trudovukh-migrantiv> (дата звернення: 26.04.2020).

11. «Новий міграційний закон»: Німеччина відкриває двері для робочих мігрантів. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2605082-novij-migracijnij-zakon-nimeccina-vidkrivae-dveri-dla-robocih-migrantiv.html> (дата звернення: 26.04.2020).

REFERENCES

1. Malynovska, O.A. (2018) *Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii* [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'* – *National Institute for Strategic Studies*, 272 [in Ukrainian].

2. Pak, N.A. (2017) *Mihratsiina Polityka Yevropeiskoho Soiuzu: problemy i perspektyvy* [European Union Migration Policy: Challenges and Prospects]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina*. – *Bulletin of the Kharkiv National University named after V.N. Karazin*, 6, 54-57 [in Ukrainian].

3. Nikolaiets, K. (2018) *Trudova mihratsiia do krain Yevropeiskoho Soiuzu: faktory ta naslidky* [Labor migration to EU countries: factors and consequences]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo* – *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 5, 101-115 [in Ukrainian].

4. *Ievropa pryrechena postarity, ale naslidkiv vona mozhe y ne vidchuty* [Europe is doomed to age, but it may not feel the consequences]. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://www.unian.ua/world/10847246-foreign-policy-yevropa-pyrechena-postariti-ale-naslidkiv-vona-mozhe-y-ne-vidchuti.html>. (date of access 10.04.2020) [in Ukrainian].
5. Yak Polshcha boretsia za ukrainskykh trudovykh mihrantiv [How Poland fights for Ukrainian labor migrants]. *Ukrainian Institute of the Future*. Retrieved from <https://www.uifuture.org/publications/news/24039-yak-polsha-boretsia-za-ukrainskykh-trudovykh-migrantiv> (date of access 25.07.2018) [in Ukrainian].
6. Nahorniak, T. L., & Pachos, Yu. V. (2018). Mihratsiia ukrainsiv do Polshchi yak naslidok derzhavnoi polityky [Migration of Ukrainians to Poland as a Consequence of State Policy]. *Politychni instytuty ta protsesy – Political institutions and processes*, 3, 27-35 [in Ukrainian].
7. Ukrainsiv laskavo prosiat do Polshchi [Ukrainians are welcome to Poland]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2019/11/03/39587173/> (date of access 24.04.2020) [in Ukrainian].
8. Poliaky otsinyly vnesok ukrainskykh mihrantiv u VVP krainy [Poles have estimated the contribution of Ukrainian migrants to the country's GDP] *Minfin*. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2019/11/03/39587173/> (date of access 24.04.2020) [in Ukrainian].
9. Larina M. Chy poidut ukrainski robitnyky do Nimechchyny navesni 2020? [Will Ukrainian workers travel to Germany in spring 2020? *Political criticism*. Retrieved from <https://politkrytyka.org/2019/10/25/chy-poyidut-ukrayinski-robitnyky-do-nimechchyny-navesni-2020/> (date of access 25.04.2020) [in Ukrainian].
10. Iak Nimechchyna zaokhochuie trudovykh mihrantiv [How Germany encourages migrant workers]. *correspondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/world/4173262-yak-nimechchyna-zaokhochuie-trudovykh-mihrantiv> (date of access 26.04.2020) [in Ukrainian].
11. «Novyi Mihratsiyni zakon»: Nimechchyna vidkryvaie dveri dlia robochykh mihrantiv [New Migration Law: Germany opens the door for migrant workers]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2605082-novij-migracijnij-zakon-nimeccina-vidkrivae-dveri-dla-robocih-migrantiv.html> (date of access 26.04.2020) [in Ukrainian].

УДК 327+327.82(4-6ЄС):316.32
DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).130-138

Жанар Медеубаева,
кандидат исторических наук, и.о. профессора
ЕНУ им. Л.Н. Гумилева,
координатор проекта «Кафедра Жан Моне
«Европейская дипломатия»»
(г. Нур-Султан, Казахстан)

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ ЕС И ИХ АКТИВНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ МИРОВОГО ПОРЯДКА

Стаття присвячена аналізу стану дипломатичних інститутів ЄС, їх політики в умовах радикальних змін в міжнародному середовищі. Трансформація світового порядку в сторону багатополярності ускладнила міжнародну обстановку, зробивши її менш сприятливою для Європейського Союзу. Автор констатує, що в умовах появи нових потенційних центрів, які змінюють координати світової економіки і політики, ЄС змушений переглянути основи своєї міжнародної поведінки. Поки відповіддю ЄС є тверда прихильність мультилатералізму, тобто багатосторонності.

Автор обґрунтовує думку, що Євросоюз, долаючи застій, безладдя на шляху свого розвитку, залишиться наріжним каменем формування поліцентричного порядку, оплотом демократії і миру.

Ключові слова: ЄС, дипломатичні інститути, світовий порядок, глобалізація.

The article is devoted to the analysis of the state of diplomatic institutions of the EU, their policies in the face of radical changes in the international environment. The transformation of the world order towards multipolarity has complicated the international environment, making it less favorable for the European Union. With the emergence of new potential centers that change the coordinates of the global economy and politics, the EU is forced to revise the foundations of its international behavior. So far, the EU's response to the upcoming, but so far vague configuration of the polycentric world is a firm commitment to multilateralism. But it was precisely the crisis of multilateralism at the global level that affected the EU itself, limiting its ability to deepen and expand integration.

The events of the second decade of the 21st century posed the most complex tasks for the EU: the migration crisis, which has fallen as a result of tectonic events in the Middle East, fell on Europe, which did not recover from a systemic crisis. Disappointed in the traditional systemic parties, voters turned their attention to the Eurosceptics and populists of the right and left flanks. The impact

of new trends and regional and world politics on the European Union is reflected in the 2016 “Global EU Strategy on Foreign and Security Policy”.

First of all, the changes touched upon such a burning issue for the EU as enlargement. In October 2019, France, the Netherlands and Denmark blocked the start of EU accession negotiations for Albania and Northern Macedonia. On February 2, 2020, the European Commission approved a new “methodology” for negotiating EU accession. It can be assumed that the issue of considering the adoption of new member states into the EU ranks far away. Also, revision of the entry criteria with a shift in emphasis on the state of democratic institutions and the rule of law will close the EU’s doors for new candidates for a long time.

The emerging multipolarity poses the EU, its institutions and foreign policy, the difficult task of building an adequate policy in relation, primarily, to China. The EU’s complex interaction with China is developing against the backdrop of unstable relations between Brussels and Washington. Misunderstandings and dissonance, friction between the EU and the United States are pouring into concrete actions on the part of the European Union aimed at limiting the destructive influence of its transatlantic ally on the world economy.

The author draws attention to the fact that the analysis of the speech of the President of the European Commission, Ursula von der Leyen, suggests thoughts of impending changes in the EU.

Keywords: EU, diplomatic institutions, world order, globalization.

Статья посвящена анализу состояния дипломатических институтов ЕС, их политики в условиях радикальных изменений в международной среде. Трансформация мирового порядка в сторону многополярности усложнила международную обстановку, сделав ее менее благоприятной для Европейского Союза. Автор констатирует, что в условиях появления новых потенциальных центров, меняющих координаты мировой экономики и политики, ЕС вынужден пересмотреть основы своего международного поведения. Пока ответом ЕС является твердая приверженность мультилатерализму, то есть многосторонности.

Автор обосновывает уверенность, что Евросоюз, преодолевая застой, замешательство на пути своего развития, останется краеугольным камнем формирующегося полицентричного порядка, оплотом демократии и мира.

Ключевые слова: ЕС, дипломатические институты, мировой порядок, глобализация.

Сегодня мировая политика, сфера межгосударственных отношений претерпевают кардинальные изменения, обусловленные турбулентным характером современного постмеждународного порядка. Новый виток геополитического напряжения, конфликты и экономические войны накладывают отпечаток на поведение и политику актеров. Неопределенность

и непредсказуемость событий и трендов на мировой арене усложняют задачу следования прежним стратегическим курсам и моделированию новых взаимовыгодных отношений. Как и другие игроки, Евросоюз подстраивается под перемены, имеющие место на глобальном, региональном и национальном уровнях.

Трансформация мирового порядка в сторону многополярности усложнила международную среду, сделав ее менее благоприятной для Европейского Союза. В условиях появления новых потенциальных центров, меняющих координаты мировой экономики и политики, ЕС вынужден пересмотреть основы своего международного поведения. Президент Франции Э. Макрон в августе 2019 года заявил: «Мы, вероятно, переживаем конец западной гегемонии над миром. Мы привыкли к международному порядку, который с XVIII века основывался на западной гегемонии: сначала, вероятно на французской, по вдохновению Просвещения; несомненно, британской в XIX веке благодаря промышленной революции и в достаточной мере – на американской в XX веке благодаря двум крупным конфликтам, а также экономическому и политическому господству этой державы. Все меняется». «Лидеры ЕС обеспокоены ростом того, что они называют многополярностью, видя в этом опасность дальнейшего углубления внутренних противоречий и расколов в Европейском Союзе и снижения его международной роли» [1]. Пока ответом ЕС на наступающую, но пока расплывчатую конфигурацию полицентричного мира является твердая приверженность мультилатерализму, то есть многосторонности. Но события последних лет говорят о кризисе мультилатерализма, когда ведущая держава мира осуществляет курс на методичное разрушение прежней системы многосторонних связей. С ростом новых держав, прежде всего Китая, предпочтительней стали двусторонние отношения, и это становится трендом в межгосударственных отношениях наперекор всем достижениям в формировании многосторонних объединений глобального и регионального масштабов. Кризис мультилатерализма в целом отразился на самом ЕС, ограничивая его возможности к углублению и расширению интеграции.

Успехи евроинтеграции во всех сферах и аспектах привели к позитивному восприятию идеи расширения в первой декаде 21-века. К тому же, она находилась в логике продвижения экономических интересов ЕС на постсоветском пространстве, что привело к формированию новых стратегических подходов ЕС на внешнем контуре. Поэтому в 2004 г. и в 2007 г. Евросоюз пережил самое масштабное расширение в своей истории, включив в свой состав Болгарию, Венгрию, Кипр, Латвию, Литву, Мальту, Польшу, Румынию, Словакию, Словению, Чехию, Эстонию. В 2013 г. он принял в свои ряды Хорватию. Теперь период стремительного расширения Евросоюза в конце прошлого и в начале нового века остался позади.

События второй декады 21-века поставили перед ЕС сложнейшие задачи: на Европу, неоправившуюся от системного кризиса, навалился миграционный кризис как результат тектонических событий на Ближнем Востоке. По данным пограничного агентства ЕС «Фронтекс» за 2011–2015 годы число нелегальных переходов границ ЕС увеличилось почти в 13 раз (с 141 030 до 1 822 260 случаев). А только за 2015 год в страны ЕС прибыло более 1 млн. человек [2]. Все это стало абсолютной неожиданностью для ЕС, который был вынужден принимать меры. Часть мигрантов ЕС принял к себе, часть оказалась заперта на греческих островах Эгейского моря и в Турции, которая получила рычаг для влияния, если не шантажа в отношении Брюсселя. Проблема непрекращающегося потока беженцев из зон конфликтов, боевых действий заметно изменила европейский контекст на всех уровнях и направлениях. Самое главное, она затронула концептуальные вещи: усилился евроскептицизм, пополнились ряды правых популистов. Сами страны-участницы разделились на два лагеря: традиционные члены, поддерживающие миграционную политику Брюсселя, и новые члены, выступившие резко против приема беженцев из Ближнего Востока и Африки. Под давлением стран Восточной Европы ЕС скорректировал основные пункты своей миграционной политики. Ослабло влияние франко-германского тандема: его оппонентами при принятии решений часто выступали как Великобритания с Польшей, так и другие страны «вышеградской четверки». Обострилось противостояние крупных и малых государств-членов ЕС. Разочаровавшись в традиционных системных партиях, избиратели обратили свое внимание на евроскептиков и популистов правого и левого флангов. Усилились позиции правых евроскептиков в Восточной Европе, таких, как Виктор Орбан в Венгрии и Анджей Дуда в Польше.

Влияние новых трендов в региональной и мировой политике на Европейский Союз нашло отражение в Глобальной стратегии ЕС по внешней политике и политике безопасности от 2016 года. В своем предисловии Федерика Могерини, Верховный представитель Европейского Союза по иностранным делам и политике безопасности, так обрисовала сложившуюся ситуацию: «Цель и даже само существование нашего Союза ставятся под сомнение. И, тем не менее, нашим гражданам и всему миру, как никогда ранее, необходим сильный Европейский Союз. Весь наш регион стал менее стабильным, менее защищенным. Кризисы внутри границ нашего Союза и за его пределами имеют непосредственное влияние на жизни наших граждан. В это непростое время сильный Союз — это такой Союз, который мыслит стратегически, имеет общее видение и действует сообща. Это особенно актуально после референдума в Великобритании. Нам всерьез придется переосмыслить то, как функционирует наш Союз, но мы прекрасно понимаем, ради чего работаем. Мы знаем, каковы наши принципы, наши интересы и наши приоритеты. Сейчас не время для сомнений: нашему Союзу необходима Стратегия. Нам требуется общее видение и единый подход» [3].

Новая Глобальная стратегия по сравнению со Стратегией 2003 года по-новому расставила акценты. «Евросоюз пересматривает основы прежней внешней политики и политики безопасности в сторону более жесткого прагматизма, когда во главу угла ставятся не высокие принципы, а национальные интересы. Стратегия выделяет и главный общий интерес для всех стран-членов ЕС, будь то евроскептики или еврооптимисты, – безопасность собственного пространства и собственных граждан». При этом наиболее чувствительные сферы, в частности внешнюю политику и оборону, государства-члены ЕС предпочли оставить в национальном ведении. Именно поэтому ЕС не всегда способен трансформировать свой экономический и политический потенциал в единогласное решение [4].

Перемены, прежде всего, коснулись такого животрепещущего вопроса для ЕС, как расширение. В 2019 году лидеры стран ЕС задумались о пересмотре политики евроинтеграции. Когда в октябре Франция, Нидерланды и Дания заблокировали начало переговоров о вступлении в ЕС Албании и Северной Македонии, в Париже заявили о необходимости фундаментальной реформы процесса вступления. А 2 февраля 2020 года Европейская Комиссия одобрила новую «методологию» ведения переговоров по вступлению в ЕС. Официально «новая методология» нацелена на то, чтобы «сделать процесс расширения более заслуживающим доверия, предсказуемым и динамичным, а также обеспечить более сильное политическое руководство». На самом деле в подобной «мягкой» и «щадящей» для публики форме центральные органы ЕС представили отказ от текущего расширения Евросоюза за счет государств т. н. «Западных Балкан». Евросоюз решил упростить принятие в свой состав новых стран-членов, но жестче требовать от них проведения реформ. Еврокомиссия обещала, что переговоры с кандидатами на вступление будут идти быстрее и эффективнее. До сих пор процесс расширения занимал от 5 до 10 лет. В него включались переговоры по 35 юридическим и политическим критериям для вступления в ЕС. Только когда эти «главы» будут согласованы и закрыты, страна сможет стать полноправным членом. Но теперь дополнительное внимание будет уделяться верховенству права и функционированию демократических институтов. Кроме того, достигнутый на пути к членству прогресс может быть аннулирован или «обращен вспять», если страна-кандидат отступит от реформ [5]. Тем самым, можно предположить, что вопрос рассмотрения принятия новых стран-участниц в ряды ЕС отодвинут на далекую перспективу. Также пересмотр критериев вступления с перестановкой акцентов на состояние демократических институтов и верховенства права надолго закроет двери ЕС для новоявленных кандидатов.

Формирующаяся многополярность ставит перед ЕС, его институтами и внешней политикой сложную задачу выстраивания адекватной политики в отношении, в первую очередь, Китая. В 2016 году ЕС принял новую

стратегию в отношении Китая, рассчитанную на пять лет. Она предполагает постоянный переговорный процесс с этой страной в разных форматах: ежегодного саммита ЕС – Китай на высшем уровне, который координирует все взаимодействия; экономического и торгового диалога на министерском уровне; совместного торгового комитета и других. Одним из инструментов реализации этой задачи служит инициированный Китаем формат «16+». Он основан на двусторонних соглашениях Китая с 16 странами, из которых 11 — государства — члены ЕС, остальные — балканские государства (Албания, Болгария, Босния и Герцеговина, Венгрия, Латвия, Литва, Македония, Польша, Румыния, Сербия, Словакия, Словения, Хорватия, Черногория, Чехия, Эстония). Китай полностью контролирует данный формат, что настораживает Брюссель, который осознает, что ЕС не имеет возможности масштабно присутствовать в Азии, и в основном делает ставку на развитие сотрудничества в области прав человека и безопасности.

Сложное взаимодействие ЕС с Китаем развивается на фоне нестабильных отношений между Брюсселем и Вашингтоном. Сегодня Брюссель при определении своего внешнеполитического курса обращает внимание на то, что, во-первых, США более не придерживаются правил глобального либерального рынка. Во-вторых, США постоянно наращивают санкционное давление на разные страны, втягивая своих партнеров в санкционную войну. Президент США приступил к реализации плана по сокращению расходов США на поддержание обороноспособности союзников. Это предполагает увеличение взносов из бюджетов стран — участниц НАТО до 2% от их ВВП, что, однако, выполняют не все страны Альянса. ЕС непосредственно сталкивается с США в рамках так называемой налоговой войны. Неслучайно министр финансов Франции назвал США «экономическим полицейским» и призвал отказаться от принципов вассалитета европейских государств по отношению к США [6].

Непонимание и диссонанс, трения между ЕС и США выливаются в конкретные действия со стороны Евросоюза, направленные на ограничение деструктивного влияния своего трансатлантического союзника на мировую экономику. В Еврокомиссии одобрили идею создать особый механизм по разрешению споров во Всемирной торговой организации, работа которого будет игнорировать США. На полях Всемирного экономического форума в Давосе в январе 2020 года ЕС принял решение договориться с 16 странами о создании временных механизмов для разрешения споров в ВТО без США. Как известно, США блокирует назначение судей в Апелляционный орган ВТО, оставляя страны-участницы организации без платформы для решения своих торговых споров. Поэтому ЕС пошел на такой шаг, чтобы торговые споры можно было решать без давления со стороны США. Также канцлер Германии Ангела Меркель выступила в защиту системы многосторонних отношений с трибуны этого форума.

Европа должна приложить дополнительные усилия, чтобы адаптироваться к многополярному мировому порядку. «Это потребует пересмотра формата отношений Брюсселя и Вашингтона, отмечается в обзоре вызовов для Евросоюза до 2030 года, подготовленном под эгидой Европейской системы стратегии и политического анализа (ESPAS), представленном Европейскому Парламенту в начале февраля текущего года. ЕС столкнется с двумя новыми вызовами, полагают эксперты. Во-первых, Евросоюзу придется заполнить вакуум в сфере безопасности в Европе в случае сворачивания поддержки со стороны США. Во-вторых, если ЕС намерен сохранить трансатлантическое сотрудничество, ему предстоит более активно помогать США увеличивать свое влияние в Азии. Чтобы справиться с этими задачами, ЕС потребуются укрепить боеспособность и более активно участвовать в конфликтах за рубежом, отмечают авторы доклада» [7].

Общественность ЕС наталкивает центральные институты на более релевантные и активные меры по преодолению кризисных явлений. О росте политической активности населения свидетельствуют итоги выборов в Европейский Парламент в 2019 году. Активность избирательного корпуса зашкаливала за 50 %, что нетипично для выборов в Европейский Парламент, причем большую заинтересованность в результатах выбора показали жители традиционных стран-участниц ЕС. «Европейцев, безусловно, волновали и проблемы безработицы, прежде всего в южноевропейских регионах, и нестыковки ранее определенного ЕС бюджетного дефицита с реалиями ряда стран — членов ЕС, и энергетические проблемы и вопросы изменения климата. Вполне естественно, не могли остаться без внимания и возросшая террористическая угроза, и рост преступности, повсеместные коррупционные скандалы. Все это требовало незамедлительных решений как на национальном, так и на общеевропейском уровне. Здесь свое слово должен был сказать Европейский Парламент, от которого требовалось дать сигнал национальным политическим элитам» [8].

Речь председателя Европейской Комиссии Урсулы фон дер Ляйен при вступлении на должность содержала ряд небезынтересных аспектов с точки зрения обеспечения глобальной роли ЕС в текущих условиях. В своем выступлении она подчеркнула превалирующее значение обеспечения интересов самого ЕС. *«Мир нуждается в нашем лидерстве»*. Она обратила внимание на то, что в сегодняшнем мире слишком много государств разговаривают на языке конфронтации и с позиций однополярного мира. Фон дер Ляйен считает, что ЕС должен быть лидирующим игроком на международной арене, главными характеристиками которого будут ответственность, миролюбивость и продвижение позитивных изменений. Поставлена глобальная цель – *«показать партнерам по ООН, что они могут полагаться на нас как на лидера многополярного мира»*. Фон дер Ляйен убеждена, что ЕС *«должен быть надежным и верным партнером для государств Востока, Запада, Юга и*

Севера». ЕС может формировать более качественный и улучшенный мировой порядок. Также большой интерес вызывает констатация того, что Европейская Комиссия намерена укреплять партнерство с Европейским Парламентом в процессе принятия решений, что навевает мысль о склонности нового руководства ЕК к внутриинституциональным переменам. Кульминацией речи председателя стало предложение глубокой реформы Евросоюза вплоть до пересмотра основополагающего Договора, магистральных направлений деятельности, институциональных преобразований, если на то будет воля Европейского парламента и европейского общества [9].

Несмотря на ряд кризисов, переживаемых Европой, демократический и интеграционный проект, предложенный и культивируемый в ЕС, сохраняет свою привлекательность – как для ближнего окружения Европы, так и для более отдаленных стран. Хотелось бы надеяться, что Евросоюз, преодолевая застой, замешательство на своем пути развития, останется краеугольным камнем формирующегося полицентричного порядка, оплотом демократии и мира.

Список использованных источников:

1. Выступление Э.Макрона на совещании французских послов. URL: <http://sg-sofia.com.ua/makron-mi-svidetili-konza-zapadnoj-gigemonii>
2. Тимофеев П.П. Будущее Евросоюза в XXI веке. URL: http://www.ng.ru/stsenarii/2019-10-21/13_7707_future.html
3. Глобальная стратегия ЕС по внешней политике и политике безопасности. URL: https://eeas.europa.eu/ru/eu-information-russian/7822/globalnaya-strategiya-evropeyskogo-soyuza-po-vneshney-politike-i-politike-bezopasnosti_ru
4. Стрежнева М. Внешняя политика ЕС: сложности и перспективы. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/vneshnyaya-politika-es-slozhnosti-i-perspektivy/>
5. Правила расширения ЕС. URL: <https://ru.euronews.com/2020/02/05/eu-enlargement-plans>
6. Торговая война Евросоюза и США: на чью сторону перейдет Прибалтика. URL: https://baltnews.ee/ekonomika_online_novosti/20200202/1018307267/tTorgovaya-voyna-Evrosoyuza-i-SShA-na-chyu-storonu-pereydet-Pribaltika.html
7. Европа вступает в многоузловый мир. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper/2019/04/09/5cab14959a7947b6bf1ab6ab>
8. Швейцер В.Я. Выборы в Европарламент: подведение итогов. Европейская аналитика 2019 / Федеральное гос. бюджетное учреждение науки Ин-т Европы Российской акад. наук; отв. ред. К.Н. Гусев. – М.: ИЕ РАН; СПб.: Нестор-История, 2019. – с. 9.
9. Кондратьева Н.Б. Выборы председателя Еврокомиссии: итоги и перспективы. Европейская аналитика 2019. Федеральное гос. Бюджетное

учреждение науки. Ин-т Европы Российской акад. наук; отв. ред. К. Н. Гусев. М.: ИЕ РАН; СПб.: Нестор-История, 2019. С. 9.

REFERENCES

1. Vystupleniye E.Makrona na soveshchanii frantsuzkikh poslov [*Speech by E. Macron at a meeting of French ambassadors*]. Retrieved from //<http://sg-sofia.com.ua/makron-mi-svidetili-konza-zapadnoj-gigemonii> [in Russian].
2. Timofeyev, P.P. Budushcheye Yevrosoyuza v XXI veke [*The future of the European Union in the 21st century*]. Retrieved from //http://www.ng.ru/stsenarii/2019-10-21/13_7707_future.html [in Russian].
3. Global'naya strategiya YES po vneshney politike i politike bezopasnosti [*EU Global Strategy on Foreign and Security Policy*]. Retrieved from https://eeas.europa.eu/ru/eu-information-russian/7822/globalnaya-strategiya-evropeyskogo-soyuza-po-vneshney-politike-i-politike-bezopasnosti_ru [in Russian].
4. Strezhneva, M. Vneshnyaya politika YES: slozhnosti i pespektivy [*Foreign policy of the EU: difficulties and prospects*]. Retrieved from <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/vneshnyaya-politika-es-slozhnosti-i-perspektivy/> [in Russian].
5. Pravila rasshireniya YEEs [*EU enlargement rules*]. *euronews.com*. Retrieved from // <https://ru.euronews.com/2020/02/05/eu-enlargement-plans> [in Russian].
6. Torgovaya voyna Yevrosoyuza i SSHA: na ch'yu storonu pereydet Pribaltika [*The trade war of the European Union and the United States: which side the Baltic countries will take*]. Retrieved from //https://baltnews.ee/ekonomika_online_novosti/20200202/1018307267/Torgovaya-voyna-Evrosoyuza-i-SShA-na-chyu-storonu-pereydet-Pribaltika.html [in Russian].
7. Yevropa vstupayet v mnogouzlovyy mir [*Europe is entering a multinodal world*]. Retrieved from // <https://www.rbc.ru/newspaper/2019/04/09/5cab14959a7947b6bf1a6cab> [in Russian].
8. Shchveytser, V. YA. (2019). Vybory v Yevroparlement: podvedeniye itogov. [Elections to the European Parliament: summarizing]. *Yevropeyskaya analitika 2019 – European analytics 2019*. М.: IYe РАН; SPb.: Nestor-Istoriya. S. 9 [in Russian].
9. Kondrat'yeva, N.B. (2019). Vybory predsedatelya Yevrokomissii: itogi i prespektivy [Election of the President of the European Commission: results and prospects]. *Yevropeyskaya analitika 2019 – European analytics 2019*. Federal'noye gos. Byudzhethnoye uchrezhdeniye nauki. In-t Yevropy Rossiyskoy akad. nauk; отв. ред. К. Н. Гусев. М.: IYe РАН; SPb.: Nestor-Istoriya, S. 9 [in Russian].

УДК 378.4(430)

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).139-150

Ігор Тодоров,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)

ІНТЕГРУЮЧА РОЛЬ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ЖАНА МОНЕ У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ СПІЛЬНОТИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕНТ

У статті розкрито історію становлення та сучасного стану реалізації освітніх програм Жана Монне в Україні. Визначено їхню сутність, окреслено участь України в програмах Жана Монне з 2001 року до сьогодні, акцентовано увагу на створенні Центру досконалості Монне в Донецькому державному університеті управління. Європейські демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх понад двохсот років. Процес ствердження демократичних цінностей не був прямим і однозначним. Прихильність західного світу саме цим спільним цінностям забезпечили руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. Жорсткі виклики спільним демократичним цінностям поставили перед вільним світом першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську агресивну політику. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором, можлива винятково шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей, і реалізація програм Жана Монне в Україні є в цьому важливим чинником.

Ключові слова: Програма Жана Монне, демократичні цінності, Центр досконалості, соціальна політика ЄС, європейські студії, євроінтеграційні процеси.

The Jean Monnet Program was launched in 1990 to promote the European idea. The article describes the history of its formation and the current state of Jean Monnet educational programs in Ukraine. The essence of the Jean Monnet programs is defined, the participation of Ukraine in the Jean Monnet programs from 2001 to the present is outlined. The attention is focused on the creation of the Jean Monnet Center of Excellence in Donetsk State University of Management. European democratic values are the result of humanity's long path to self-respect.

Their institutional consolidation has underpinned the comprehensive gains of human civilization over the last two hundred years. The process of asserting democratic values was not straightforward. The Western world's commitment to these common values ensured the destruction of totalitarian regimes, at least in Europe, at the end of the twentieth century. Fierce challenges to common democratic values have made the free world face the foremost question of adequately responding to impudent Russian aggressive policies. The prospect of stopping the Russian invasion and the future victory over the aggressor is possible only through the consolidation of the West on the basis of shared liberal-democratic values, and the implementation of Jean Monnet's programs in Ukraine is an important factor thereof.

Keywords: *Jean Monnet Program, democratic values, Center of Excellence, EU social policy, European Studies, Euro integration processes.*

Актуальність дослідження визначається конституційним закріпленням європейської інтеграції України та новим етапом імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Окремі аспекти проблеми були предметом наукових студій багатьох науковців. Зокрема можна назвати таких вчених, як І.Артёмов [1], О.Головко-Гавришева [2], Н.Діденко [3], І.Ліман [4], Р.Петров [5], І.Сікорська [6], О.Червякова [7] та інших. Вагомі дослідницькі здобутки зробили дві українські неурядові громадські організації – Українська асоціація європейських студій та Українська асоціація викладачів та дослідників європейської інтеграції. Втім, поглиблення європейської інтеграції України на тлі російської агресії та посилення російських впливів на ЄС потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є висвітлення історії становлення та сучасного етапу освітніх програм Жана Моне в Україні. Реалізація визначеної мети відбувалася шляхом вирішення таких завдань: визначення сутності програм Жана Моне, окреслення участі України в програмах Жана Моне, показу досвіду Донецького державного університету управління у створенні Центру досконалості Моне.

Програма імені Жана Моне – ініціатива Європейського Економічного Співтовариства, започаткована у 1990 році з метою пропагування європейської ідеї (ідеї Об'єднаної Європи) і поширення європейських студій в Європі та на інших континентах. Програму Жана Моне (Jean Monnet Programme) названо на честь Жана Моне – одного з «батьків-засновників» Європейського Союзу (Європейських Спільнот), першого президента Вищого органу Європейської спільноти з вугілля та сталі. Жан Монне (1888-1979) у 1930-х роках був заступником Генерального секретаря Ліги націй, у 1940 р. подав У. Черчілю ідею про франко-британський союз. Він палко вірив у повномасштабне європейське об'єднання – політичне, військове та

економічне. До цієї мети, на його думку, треба йти крок за кроком, дотримуючись так званого функціоналізму, тобто поступово передаючи дедалі більшу кількість сфер діяльності органам наднаціонального контролю. Ж. Моне належать слова: «Європи ніколи не було – Європу ще треба створити» [8].

Програма імені Жана Моне – є ініціативою Європейської Комісії, була започаткована у 1990 р. Вона покликана пропагувати європейські цінності та ідеї Об'єднаної Європи, сприяти поширенню європейських студій в Європі та на інших континентах. Програма імені Жана Моне – це одна з освітніх програм Європейського Союзу, мета якої полягає в підвищенні рівня знань та поінформованості суспільства в ЄС та поза його межами з питань європейської інтеграції, через стимулювання викладання, дослідницької діяльності з європейської інтеграції, зокрема стосунків ЄС з іншими країнами, міжлюдського та міжкультурного діалогу. Починаючи з 2007 року програму Жана Моне інтегровано в більш загальну Програму навчання впродовж життя нарівні з такими освітніми програмами як, наприклад, Еразмус Мундус. У рамках програми Жана Моне Європейський Союз виділяв кошти університетам на започаткування викладання дисциплін, пов'язаних з тематикою європейської інтеграції та розвитку наукової діяльності в зазначеній сфері. Дисципліни загалом стосуються розбудови європейської спільноти, європейського права, європейської економіки, європейської політики, історії європейської інтеграції тощо.

У 2014 році програма Жана Моне трансформувалась у напрям Жан Моне нової програми ЄС Еразмус+. Відбувся перший конкурс проєктів. **Ціль напрямку Жана Моне в рамках Еразмус+:** активізувати євроінтеграційний дискурс, сприяти досконалості євроінтеграційних студій, залучати вищі навчальні заклади до дослідження євроінтеграційних процесів та поширення ідей Об'єднаної Європи. **Основними видами діяльності є:** викладання й дослідження («Кафедри», «Модулі», «Центри досконалості»); дебати між представниками науково-педагогічних кіл та академічні обміни («Мережі» та «Проєкти»); підтримка діяльності організацій або асоціацій.

Підтримка надається на: **Модулі** – розроблення та викладання курсів, навчальних програм, присвячених ЄС та євроінтеграційній тематиці, обсягом не менше 40 годин, із подальшим включенням до навчальних планів і програм; **Кафедри** – викладацькі ставки обсягом не менше 90 годин для викладачів, науковців, що спеціалізуються на європейських студіях, розроблення нових та оновлення існуючих курсів євроінтеграційної тематики, наукові розвідки, керівництво дослідницькими проєктами з євроінтеграційної тематики; **Центри досконалості** – заснування та підтримка діяльності ресурсних центрів, утворених на базі університетів, із залученням асоціацій, мереж, фахових спільнот, з метою заохочення їх до проведення міждисциплінарних досліджень з питань європейської інтеграції та

поширення результатів їх діяльності через медіаресурси та комунікативно-інформаційні заходи. Напрямок діяльності: дебати та обміни. Підтримка надається на: **Мережі** – сприяння співробітництву міжнародних дослідницьких колективів (участь мінімум 5 різних країн), стимулювання академічної полеміки та міждисциплінарних досліджень, поширення результатів.

Проекти – активізація євроінтеграційного дискурсу через конференції, семінари, круглі столи, літні школи, опрацювання новітніх підходів і методологій дослідження, створення платформ для обміну знань з метою поширення кращих практик і досвіду; творення нового змісту. Напрямок діяльності: підтримка організацій або асоціацій. Підтримка надається:

Організаціям: з метою збору, осмислення, аналізу та поширення фактів і знань про Європейський Союз; активізації викладацької та тренінгової діяльності у сферах, що стосуються євроінтеграційних процесів, на рівні магістратури або в рамках підвищення кваліфікації.

Асоціаціям: задля організації та здійснення їх статутної діяльності, якщо вона пов'язана із євроінтеграційними студіями, поширенням інформації про Європейський Союз, сприянням активному громадянству. Ініціювати проекти Жана Моне можуть, у першу чергу, університети, а також асоціації, громадські організації, науково-дослідні установи, об'єднання науковців, викладачів, які спеціалізуються на ЄС, вивченні євроінтеграційних процесів, поширенні ідей Об'єднаної Європи; учасниками можуть бути як представники держав-членів ЄС, так і країн-партнерів на рівних умовах [9]. На сьогоднішній день програма Жана Моне діє в 61 країні світу; більше 700 університетів пропонують курси Жана Моне, які входять до їх навчальних планів. До мережі програми Жана Моне входять близько 1500 професорів, які щорічно викладають для більш ніж 250 тис. студентів в усьому світі, розроблено та викладається 2014 європейських модулів та курсів.

Україна бере участь у програмі Жана Моне з 2001 року. Створена база проектів Жан Моне та інших за участі партнерів та аплікантив з України [10]. Українські проекти за напрямом Жан Моне охоплюють таку тематику: фінансові аспекти європейської інтеграції, міждисциплінарні студії з європеїзації, європейське право і політика, успішні практики ЄС зі стійкої економіки, корпоративна соціальна відповідальність, європейський досвід у сфері демократії та врядування, екологічна відповідальність бізнесу, угода про торгівлю з ЄС – можливості, виклики та перспективи, концепція Європи, аграрна політика ЄС, крос-культурні порівняння України та ЄС в освітніх дослідженнях, захист довкілля, стійкий розвиток, мережева економіка, екологічна політика та екологічне право ЄС, управління конфліктами та кризовий менеджмент, соціальна згуртованість, якість вищої освіти та

освітніх досліджень, європейські бізнес-моделі, мовна політика ЄС, споживання та контроль безпечності харчових продуктів у ЄС, адаптація законодавства в Україні до ЄС, європейські цінності та ідентичність, медична освіта, європейські антитоталітаристські практики, енергоефективність, виклики безпеки, успішні практики з розвитку регіонів, підвищення конкурентоспроможності ЄС: циклічна економіка, врядування і політика ЄС з європейської інтеграції, європейський досвід з логістики та управління постачанням, європейський освітній простір: можливості та виклики для України, кримінальна політика Європейського Союзу, соціальна та економічна інклюзія біженців та мігрантів до Європейського Союзу: виклики для України, європейські стандарти місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС, трансфер технологій, захист даних в ЄС, запобігання корупції, економічна безпека, кібербезпека та цифрова дипломатія ЄС тощо.

За результатами конкурсів попередньої програми Жана Моне у період з 2001 до 2013 рр. було профінансовано 27 проєктів. Ціль напряду Жан Моне в рамках Програми ЄС Еразмус+: активізувати євроінтеграційний дискурс; сприяти досконалості євроінтеграційних студій; залучати заклади вищої освіти до дослідження євроінтеграційних процесів; поширювати ідей Об'єднаної Європи.

Програма має три основні завдання: поширення знань про євроінтеграційні процеси, підвищення рівня поінформованості суспільства через заохочення університетів, кафедр, викладачів до викладання дисциплін з європейської інтеграції та проведення досліджень; активізація науково-теоретичних дискусій та громадських обговорень актуальних тем і проблем, осмислення сучасних феноменів європейської інтеграції, інтерпретація її минулого та пошук майбутнього шляхом організації науково-практичних конференцій, публічних дискусій і дебатів; підтримка навчальних та науково-дослідних закладів, асоціацій, мереж, що спеціалізуються на європейських студіях.

Отже, уперше українські університети та експерти були задіяні в програмі Жана Моне в 2001 р. З цього часу розроблені та викладалися такі модулі програми імені Жана Моне: два в **Донецькому національному університеті** – «Основи європейського права» (2001 р.), «Результати та перспективи європейської та науково-технологічної інтеграції» (2002 р.); один в **Ужгородському національному університеті** – «Розширення ЄС та Європейська політика сусідства (2005 р.); два в **Донецькому державному університеті управління** – «Європейська економічна інтеграція» (2006 р.), «Європейська соціальна політика та моделі соціального партнерства» (2009 р.). Також реалізовано три проєкти за напрямом «Підтримка інформаційної та дослідницької діяльності»: один – «Українська та європейська синергія: прозорість, мережевість та розбудова спроможності в сфері студій європейської інтеграції в Україні» (2008 р.) – за участі **Всеукраїнської**

громадської організації «Українська асоціація європейських студій», другий – «Архітектура залучення європейської безпеки: інтеграція, співпраця чи конфронтація» (2008 р.) – **Донецьким державним університетом управління**, а також третій реалізує Міжнародна асоціація інституційних студій – «Безпека людей та стратегія безпеки: інституції та політики в європейській перспективі» (2010). 2 проєкти напряму Професор/Кафедра програми Жана Моне – **Національного університету «Києво-Могилянська академія»** – «Європейський Союз та сусідство: на шляху до асоціації ЄС та України», 2010 р. (Jean Monnet Chair: The EU and its Neighbourhood. Towards the association between the EU and Ukraine (ENTA)); **Донецького державного університету управління** – «Сучасні проблеми економіки та бізнесу ЄС», 2010 р. (Jean Monnet Chair: Modern problems of EU's economy and business).

З 2011 року діяли такі проєкти. В **Національному університеті Києво-Могилянська академія** діяли програма «Пропагування європейських студій в Україні» та Європейський центр досконалості в НаУКМА (відповідальний Роман Петров). У **Донецькому державному університеті управління** діяли Європейський центр досконалості (відповідальна Людмила Батченко) та модуль «Міжкультурна Європа: розмаїття та соціальне згуртування» (відповідальна Ірина Сікорська). В **Рівненському інституті слов'янознавства Київського славістичного університету** – модуль «Європейські публічні комунікації: практики для країн європейського сусідства» (відповідальний Антон Шинкарук). В **Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана** реалізовували модуль «Адвокація європейської інтеграції» (відповідальний Віктор Чужиков). В **Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича** – проєкт «Всебічне вивчення європейської інтеграції» (відповідальний Анатолій Круглашов). **Міжнародна асоціація інституційних студій** здійснювала проєкт «Співпраця між ЄС та Україною щодо управління кризами та зменшення ризиків: обмін кращими практиками, створення спроможності» (відповідальна Тетяна Маляренко).

До резервного списку було включено **Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України** – проєкт «Система врядування в ЄС та розвиток громадянського суспільства в Україні» (відповідальний: Володимир Стрельцов) [11].

П'ять проєктів від України перемогли у конкурсі 2012 р. Серед них Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, модуль «*Інноваційно-інвестиційний розвиток ЄС*» (відповідальний Віктор Чужиков), Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра «*Європейська модель регіонального розвитку*»

(відповідальний Віктор Чужиков), Таврійський національний університет імені Володимира Вернадського, модуль «*Стратегія європейської інтеграції України в Східному Партнерстві*» (відповідальна Ольга Ярош), Херсонський інститут економіки та права, модуль «*Економічна конвергенція України та ЄС*» (відповідальна Валентина Покотилова), Чорноморський державний університет імені Петра Могили, підтримка інформаційної та дослідницької діяльності «*Європейська інтеграція: впровадження європейських стандартів та принципів в Україні*» (відповідальний Михайло Багмет).

За результатами конкурсу 2013 р. серед 199 обраних для фінансування проєктів було також п'ять українських. Зокрема, переможцями стали Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, модуль «*Занурення в ЄС: тренінги для вчителів*» (відповідальна Наталія Чепурна), Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, модуль «*Погляд на стосунки між Європейським Союзом та Україною: сусідство чи членство?*» (відповідальна Ірина Насадюк), Національна академія державного управління при Президентові України, проєкт «*Підвищення популярності та привабливості європейських студій в Україні*» (відповідальна особа Ігор Грицяк, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, проєкт «*Університетські курси з європейської економічної інтеграції*» (відповідальний Олександр Шнирков), Міжнародна асоціація інституційних студій, підтримка інформаційної та дослідницької діяльності «*На шляху до більш стійкого європейського сусідства: співпраця в галузі безпеки та управління поточними і майбутнім загрозами на стратегічній європейській орбіті*» (відповідальна Тетяна Маляренко).

Серед останніх вдалих проєктів варто згадати наукову розвідку Чорноморського національного університету імені Петра Могили за Програмою ЕРАЗМУС+ Жана Моне Модуль «*Кращі європейські практики з водної безпеки задля досягнення цілей сталого розвитку*», який триватиме три роки. Київський національний університет імені Тараса Шевченка теж став переможцем програми Європейського Союзу ERASMUS+ (Жан Моне) та з вересня 2019 р. відкрив Центр досконалості Жана Моне на базі Інституту міжнародних відносин. Діяльність Центру спрямована на реалізацію проєкту «*Поглиблений розвиток європейських студій в Україні: міждисциплінарний підхід*». Термін реалізації – 2019-2022 рр. Завданнями проєкту є сприяння розвитку освітньо-наукової діяльності, а також удосконалення процесів викладання, обміну думками і досвідом щодо функціонування ЄС в економічній, політичній, правовій та комунікаційній сферах; поширення та роз'яснення даних щодо Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом; розширення взаємодії з різними групами українського суспільства з метою популяризації знань про діяльність ЄС.

Академічним координатором проекту став керівник Центру Олександр Шнирков, керівником секції політики ЄС – директор Інституту міжнародних відносин Валерій Копійка, керівником секції права ЄС – професор кафедри порівняльного і європейського права Ксенія Смирнова. Проект передбачає перетворення Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка на методологічний центр з відкритими освітніми ресурсами у сфері європейських студій. Проект сприятиме дослідженням і дискусіям про сучасні тенденції розвитку ЄС, європейську політику щодо Східної Європи з акцентом на відносинах ЄС–Україна, а також залученню різних цільових груп за межами Інституту міжнародних відносин до отримання додаткової фахової інформації щодо функціонування ЄС в економічній, політичній, правовій та комунікаційній сферах. Цільовими групами проекту стали студенти, які не спеціалізуються на європейських студіях, учні старших класів, дослідники, державні службовці, представники громадських організацій, широка громадськість.

Заснування трьох Європейських центрів досконалості в Україні – це не межа. Представниця Темпус-офісу в Україні Олена Оржель певна, що кількість центрів необмежена: так, у Франції таких центрів значно більше, ніж у Британії. Центр виникає тоді, коли є ентузіаст, який готовий його створювати, і тоді, коли в ньому є потреба, коли можна довести, що є дійсно та спільнота, яка цікавиться європейською інтеграцією, яка готова працювати в цьому центрі.

Донецький національний університет управління отримує гранти Жана Моне з 2006 р. та пройшов всі необхідні рівні - від модуля до центру досконалості. Зокрема, в 2006-2009 рр. у виші викладався модуль «Європейська економічна інтеграція», а в 2009-2012 роках – «Європейська соціальна політика та моделі соціального партнерства». У 2010 р. університет заснував кафедру Жана Моне з дослідження проблем економіки та бізнесу ЄС, відтак отримав право на заснування Європейського центру досконалості. Керівниця центру Ірина Сікорська впевнена, що його створення допоможе донести ідею євроінтеграції до якомога більшої кількості студентів, які навчаються на різних факультетах. Зміст всіх курсів, які стосуються європейської тематики, буде змінено, відповідно до останніх оновлень законодавства та політики сусідства. Автор статті кілька років був співробітником Центру досконалості Жана Моне Донецького державного університету управління. В рамках Центру було запроваджено навчальну дисципліну «Європейська соціальна політика і моделі соціального партнерства». Вивчення цієї дисципліни (автор був академічним координатором) сприяло прагненню студентів до участі в євроінтеграції, розумінню ідей соціального прогресу в Європі, адаптації до інших культур та європейських соціальних стандартів і норм. Метою вивчення дисципліни

було надання базових теоретичних знань зі сфери соціальної політики, особливостей європейської соціальної інтеграції, моделей соціального партнерства, набуття навичок аналізу соціальної політики щодо різних груп громадян та соціальних подій, вивчення європейської моделі соціальної політики і соціального партнерства, дослідження соціальної політики ЄС щодо різних груп громадян, розгляд основних документів, що регулюють питання соціальної політики в ЄС, формування практичних навичок наукового аналізу соціальних процесів і соціальної інтеграції. Методологією цієї дисципліни було компетентнісно-орієнтоване навчання студентів і міждисциплінарний підхід до викладання, з використанням досліджень у сферах політології, права, економіки, соціології, державного управління, культурології, міжнародних відносин з питань євроінтеграції. В результаті у студентів були сформовані якісні знання про європейську соціальну політику і соціальне партнерство, усвідомлення мотивів щодо успішної євроінтеграції України, набуття практичних навичок у досягненні європейських соціальних стандартів для ефективного розв'язання проблем зайнятості, гендерної рівності, мультикультуралізму, заохочення студентів до соціальної злагоди, активної громадянської (життєвої) позиції та особистісного розвитку, формування почуття європейського громадянства, заснованого на розумінні й повазі до прав людини і демократії, заохочення толерантності та поваги до інших людей і культур. Засвоєння дисципліни дозволило визначити зацікавленість, активність і готовність студентів до практичної участі в процесах євроінтеграції. Дисципліна «Європейська соціальна політика і моделі соціального партнерства» викладалася студентам освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» спеціальностей «Менеджмент природоохоронної діяльності», «Управління проектами в підприємстві» і «Соціологія». Курс був розрахований на 108 годин, з них 40 годин аудиторної роботи. Викладачами дисципліни були професори Ніна Діденко та Ігор Тодоров, доценти Оксана Чугріна та Оксана Міхеєва. В рамках проекту викладачі курсу здійснили ознайомчий візит до Варшавського університету.

Отже, метою програм Жана Моне є розширення знань з питань євроінтеграційних процесів, але не лише. Відповідно до умов конкурсу, університет має подати якісну проєктну пропозицію – розробити певні наукові дослідження, які давали би розуміння про роботу певних інституцій в ЄС. Програма Жана Моне містить три рівні. На першому університет повинен розробити навчальний модуль, присвячений одному з аспектів євроінтеграції. Другий рівень передбачає створення кафедри Жана Моне, на якій викладатимуться кілька курсів. Третій рівень – заснування при вищій школі Європейського центру досконалості, який об'єднуватиме кілька різнопрофільних дисциплін. Розмір гранту, який надається університету, залежить від рівня, на який він претендує. На проведення модуля виділяється

максимум 21 тисяча євро на три роки, на створення кафедри – 45 тисяч євро, для заснування центру досконалості – 75 тисяч євро. При цьому гранти повинні становити лише 75 відсотків від необхідної суми, ще 25 має профінансувати сам університет. Ця програма, безумовно, підвищує престиж університету.

Європейські демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх понад двохсот років. Процес ствердження демократичних цінностей не був прямим і однозначним. Прихильність західного світу саме цим спільним цінностям забезпечила руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. Жорсткі виклики спільним демократичним цінностям поставили перед демократичним світом першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську агресивну політику. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором можливі винятково шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей, і реалізація програм Жана Моне в Україні є в цьому важливим чинником.

Список використаних джерел

1. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: монографія/ Ф.Г.Ващук, І.В.Артёмов, О.М.Ващук та ін. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. 560 с.; Іноваційний університет: концепція становлення і розвитку: монографія / І.В.Артёмов, І.П.Студеняк, О.М.Слюсаренко та ін. За заг.ред.І.В.Артёмова. Ужгород, ДВНЗ «УжНУ», 2016.
2. Головка-Гавришева О. Правове регулювання соціальної політики у Європейському Союзі: теоретичні аспекти: моногр. / Оксана Головка-Гавришева. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 218 с.
3. Діденко Н.Г. Європейський досвід забезпечення якості вищої освіти: проблеми та можливості адаптації в Україні // Management of higher education quality: problems and prospects [collection of scientific papers: edited of Victor Oliynyk]. London: IASHE, 2017. P.82-83
4. Лиман І., Константінова В. Співпраця України з ЄС в проєкті програми ЕРАЗМУС+ «Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на основі європейських стандартів та рекомендацій // Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український щорічник з європейських інтеграційних студій. Вип. II. Луцьк, Терен, 2019. С. 206-214.
6. Петров Р.А. Поняття «транспозиція» права як складова процесу приведення законодавства України у відповідність до «acquis» Європейського Союзу//Право України. 2013. №6. С. 70-76.

7. Сікорська І.М. Мультикультурна освіта у сфері державної політики в країнах Вишеградської четвірки. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/multikultura-osvita-u-sferi-derzhavnoyi-politiki-v-krayinah-vishegradskoyi-chetvirki>
8. Червякова О. Розвиток громадянського суспільства в умовах євроінтеграції в Україні // Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український щорічник з європейських інтеграційних студій. Вип. III. Луцьк, Терен, 2019. С. 320-328.
9. Менассе Р. Коротка історія європейського майбутнього, або Чому ми повинні заслужити свій спадок. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Menasse_Korotka_istoriya_europejskoho_majbutn.htm
10. Програма Жана Моне в Україні. URL: <http://www.erasmusplus.org.ua/erasmus/zhan-mone.html>
11. Erasmus+ Project Results Platform. URL: <http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/>
12. Сайт Європейських Комісій. URL: http://eacea.ec.europa.eu/lfp/funding/2011/selection/selection_jean_monnet_kal_2011_en.php
13. Програма Жана Моне: «європеїзація» українських університетів URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3>

REFERENCES

1. Vashchuk, F.H., Art'omov, I.V., & Vashchuk, O.M. (2011). *Intehratsiya v yevropeys'kyu osvityniy prostir: zdobutky, problemy, perspektyvy [Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects]*. Uzhhorod: ZakDU [in Ukrainian]; Art'omov, I.V., Studenyak, I.P., & Slyusarenko, O.M. (2016). *Inovatsiynyy universytet: kontseptsiya stanovlennya i rozvytku [Innovative University: the Concept of Formation and Development]*. I.V. Art'omov (Eds.). Uzhhorod DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
2. Holovko-Havrysheva, O. (2008). *Pravove rehulyuvannya sotsial'noyi polityky u Yevropeys'komu Soyuzi: teoretychni aspekty [Legal regulation of social policy in the European Union: theoretical aspects]*. L'viv: Vydavn. tsentr LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
3. Didenko, N.H. (2017). *Yevropeys'kyy dosvid zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity: problemy ta mozhlyvosti adaptatsiyi v Ukrayini [European experience in ensuring the quality of higher education: problems and opportunities for adaptation in Ukraine]*. V. Oliynyk (Eds.). *Management of higher education quality: problems and prospects* (pp. 82-83). London: IASHE [in Ukrainian].
4. Lyman, I., & Konstantinova, V. (2019). *Spivpratsya Ukrayiny z YES proektu prohramy ERAZMUS+ «Systema zabezpechennya yakosti osvity v Ukrayini: rozvytok na osnovi yevropeys'kykh standartiv ta rekomendatsiy [Cooperation of Ukraine with the EU in the draft program ERASMUS + "Quality assurance system of education in Ukraine: development based on European*

standards and recommendations]. *Ukrayina – Yevropeys'kyi Soyuz: vid partnerstva do asotsiatsiyi: Ukrayins'kyi Shchorichnyk z Yevropeys'kykh Intehratsiynykh Studiy – Ukraine - European Union: from partnership to association: Ukrainian Yearbook of European Integration Studies, II, 206-214* [in Ukrainian].

5. Petrov, R.A. (2013). Ponyattya «transpozytsiya» prava, yak skladova protsesu pryvedennya zakonodavstva Ukrayiny u vidpovidnist' do «acquis» Yevropeys'koho Soyuzu [The concept of "transposition" of law as part of the process of bringing the legislation of Ukraine in line with the "acquis" of the European Union]. *Pravo Ukrayiny – Law of Ukraine, 6, 70-76* [in Ukrainian].

6. Sikors'ka, I.M. Mul'tykul'turna osvita u sferi derzhavnoyi polityky v krayinakh Vyshegradskoyi chetvirky [Multicultural education in the field of public policy in the Visegrad Four countries]. (n.d.). *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/multikulturna-osvita-u-sferi-derzhavnoyi-politiki-v-krayinah-vishegradskoyi-chetvirki> [in Ukrainian].

7. Chervyakova, O. (2019). Rozvytok hromadyans'koho suspil'stva v umovakh yevrointehratsiyi v Ukrayini [Development of civil society in the conditions of European integration in Ukraine]. *Ukrayina – Yevropeys'kyi Soyuz: vid partnerstva do asotsiatsiyi – Ukraine - European Union: from partnership to association, III, 320-328* [in Ukrainian].

8. Menasse, R. Korotka istoriya evropeys'koho maybutn'oho, abo Chomu my povynni zasluzhyty sviy spadok [A Brief History of Europe's Future, or Why We Should Deserve Our Legacy]. (n.d.). *ji-magazine.lviv.ua*. Retrieved from http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Menasse_Korotka_istoriya_europejskoho_majbutn.htm. [in Ukrainian].

9. Prohrama Zhana Mone v Ukrayini [Jean Monnet Program in Ukraine]. (n.d.). *erasmusplus.org.ua*. Retrieved from <http://www.erasmusplus.org.ua/erasmus/zhan-mone.html> [in Ukrainian].

10. Erasmus+ Project Results Platform. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/> [in English].

11. Sayt Yevropeys'kykh Komisiy [The European Commission Website]. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from http://eacea.ec.europa.eu/llp/funding/2011/selection/selection_jean_monnet_kal_2011_en.php [in English].

12. Prohrama Zhana Mone: «yevropeyzatsiya» ukrayins'kykh universytetiv [Jean Monnet Program: "Europeanization" of Ukrainian universities]. (n.d.). *dw.com*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3> [in Ukrainian].

УДК 327.82((4-6ЄС)+574)+341.7+06.024
DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).151-160

*Райхан Таштемханова,
доктор исторических наук,
профессор кафедры регионоведения
Евразийский национальный университет
имени Л. Н. Гумилева
(г. Нур-Султан, Казахстан)*

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ ЕС В КАЗАХСТАНЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ЕНУ ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА)

На сучасному етапі розвитку Європейського Союзу «академічна дипломатія» являє собою одну з важливих складових його зовнішньої політики. У пропонованій статті висвітлюються основні напрями співпраці Казахстану з Євросоюзом у сфері освіти і науки. Як відомо, щорічно ЄС виділяє мільйони євро на реалізацію освітніх проєктів для молоді, викладачів і наукових досліджень. Так, за останні чотири роки Євросоюз виділив більше 35 мільйонів євро на проєкти з підвищення потенціалу вищої освіти в Казахстані за програмою «Еразмус +», яка є однією з найпопулярніших програм і позиціонується як результат еволюції освітніх програм ЄС. Вузи Казахстану активно беруть участь в проєктах міжнародної кредитної мобільності (МКМ), які дозволяють студентам, магістрантам і докторантам навчатися і стажуватися в країнах Європи терміном від трьох місяців до одного року.

ЄНУ ім. Гумільова бере участь в програмі «Міжнародна кредитна мобільність» з 2015 року. За цей час понад 200 осіб взяли участь в програмі мобільності і пройшли навчання і стажування в 36 вузах Європи. У 2018-2019 навчальному році 31 студент пройшов навчання в 16 вузах Бельгії, Латвії, Чехії, Німеччини, Італії, Іспанії, Франції, Польщі, Туреччини. Пріоритетним завданням керівництва університету є збільшення кількості вузів-партнерів, надаючи тим самим більше шансів талановитим студентам. На сьогоднішній день ЄНУ ім. Гумільова підготував 12 проєктів з підвищення потенціалу вищої освіти і став лідером в Казахстані за цим показником. Предметом особливої гордості нашого університету стало офіційне відкриття на початку квітня 2019 року представництва ЄНУ ім. Л. Н. Гумільова в ЄС. У європейських ЗМІ ця новина викликала широкий резонанс.

Ключові слова: академічна дипломатія, міжнародне співробітництво, Євросоюз, міжнародна кредитна мобільність, Еразмус +.

*At the present stage of the European Union's development academic diplomacy is one of the important components of its foreign policy. The proposed article highlights the main directions of Kazakhstan's cooperation with the European Union in education and science. As it is known, every year the EU allocates millions of euros for educational projects for young people, teachers and scientific researches. Thus, over the past four years, the European Union has allocated more than 35 million euros for projects to increase the potential of higher education in Kazakhstan under the Erasmus program, which is one of the most popular programs and is positioned as a result of the EU educational programs evolution. The program is implemented by the Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA) in Brussels, as well as by the national agencies of 34 participating countries. In Kazakhstan there is a National Office "Erasmus," which is headed by Shaizada Tasbulatova and represents Kazakhstan's four main directions for higher education institutions: international credit mobility of students and university employees; Erasmus Mundus master's degrees; Higher education capacity-building projects; Jean Monet European Integration Program. According to the Erasmus National Office, Kazakhstan universities account for 65% of international credit mobility projects in Central Asia. Kazakhstan Universities actively take part in **international credit mobility (MIC)** projects that allow students, master's students and doctoral students to study and undergo internship in the European countries for the period from three months to one year. The Faculty members of Kazakhstan universities are not an exception. Representatives of Faculty members of domestic educational institutions have an opportunity to receive a fellowship for teaching or advanced training in a foreign university for a period of five days to two months. The total amount of the fellowship for four years (2015-2018) for MIC projects with the participation of Kazakhstan universities amounted to **11,338,545 euros**. This amount provided funding for 3,224 students and Faculty members mobility.*

*The L.N. Gumilyov ENU is a participant of the International Credit Mobility program since 2015. During this time, more than 200 people took part in the mobility program and received training and internships in 36 universities in Europe. In the 2018-2019 academic year, 31 students attended 16 universities in Belgium, Latvia, Czech Republic, Germany, Italy, Spain, France, Poland, and Turkey. The priority of the university management is to increase the number of partner universities, thus giving more chances to talented students. The Credit Mobility program at our university is very popular among students and Faculty members. This circumstance contributed to the careful selection of applicants during the competition process. A bright illustration of this was the fact that in 2018 there were approved only ten out of eighty-three projects for increasing the potential of higher education. To date, The L. N. Gumilyov ENU has prepared **12 projects to increase the potential of higher education** and has become a Kazakhstan's leader on this indicator, which allowed highlighting the priorities of*

EU academic diplomacy on the materials of this university in the proposed article. In early April 2019, the subject of a special pride of our university was the official opening of the representative office of The L. N. Gumilyov ENU in the EU. In the European media, this news aroused a wide resonance.

Key words: *academic diplomacy, international cooperation, European Union, international credit mobility, Erasmus +.*

*На современном этапе развития Европейского Союза академическая дипломатия представляет собой одну из важных составляющих его внешней политики. В предлагаемой статье освещаются основные направления сотрудничества Казахстана с Евросоюзом в сфере образования и науки. Как известно, ежегодно ЕС выделяет миллионы евро на реализацию образовательных проектов для молодёжи, преподавателей и научные исследования. Так, за последние четыре года Евросоюз выделил больше 35 миллионов евро на проекты по повышению потенциала высшего образования в Казахстане по программе «Эразмус+», которая является одной из самых популярных программ и позиционируется как результат эволюции образовательных программ ЕС. Вузы Казахстана активно принимают участие в проектах **международной кредитной мобильности (МКМ)**, которые позволяют студентам, магистрантам и докторантам обучаться и пройти стажировку в странах Европы сроком от трёх месяцев до одного года.*

*ЕНУ имени Гумилёва участвует в программе "Международная кредитная мобильность" с 2015 года. За это время более 200 человек приняли участие в программе мобильности и прошли обучение и стажировки в 36 вузах Европы. В 2018-2019 учебном году 31 студент прошёл обучение в 16 вузах Бельгии, Латвии, Чехии, Германии, Италии, Испании, Франции, Польши, Турции. Приоритетной задачей руководства университета является увеличение количества вузов-партнеров, предоставляя тем самым больше шансов талантливым студентам. На сегодняшний день ЕНУ имени Гумилёва подготовил **12 проектов по повышению потенциала высшего образования** и стал лидером в Казахстане по этому показателю. Предметом особой гордости нашего университета стало официальное открытие в начале апреля 2019 года представительства ЕНУ им. Л. Н. Гумилева в ЕС. В европейских СМИ эта новость вызвала широкий резонанс.*

Ключевые слова: *академическая дипломатия, международное сотрудничество, Евросоюз, международная кредитная мобильность, Эразмус+.*

На современном этапе развития Европейского Союза академическая дипломатия представляет собой одну из важных составляющих его внешней

политики. Как известно, Маастрихтский договор стал основой внешнего измерения научно-образовательных программ Евросоюза, получившего на сегодняшний день окончательное оформление в качестве академической дипломатии ЕС.

В связи с этим возникает вопрос: чем же отличается «академическая дипломатия» от международного сотрудничества в сфере образования? По мнению экспертов, в отличие от последнего, наука и высшее образование, представляющие отдельное направление публичной дипломатии, ставят перед собой не только задачи научного развития и обмена опытом, но и служат достижению целей внешней политики, таких, как усиление позиций в мировом сообществе. Анализируя специфику ЕС как актёра в мировой политике, концепция нормативной силы рассматривает внешнюю политику ЕС как продвижение его норм. Следовательно, значение, которое имеет «академическая дипломатия» в этом политическом объединении, может быть объяснено его социализирующей функцией [1]. Следует напомнить, что с 1991 года ERASMUS стала первой международной образовательной программой европейских сообществ, имевшей успех в странах Европейской ассоциации свободной торговли (Норвегия, Швеция, Австрия, Швейцария, Финляндия и Исландия). Успешная реализация программы способствовала включению положений о высшем образовании в Маастрихтский договор, который, как было указано выше, стал основой для развития сотрудничества ЕС в сфере науки и высшего образования. В дальнейшем ответом на вызовы глобализации и интеграции стали Болонский процесс, Лиссабонский договор, поставившие образование и науку на почетное место в деятельности Европейского Союза. Создание Европейского пространства высшего образования (ЕПВО) в рамках Болонского процесса ставило своей целью способствовать его продвижению по всему миру за счет создания понятной и сопоставимой системы [2].

Образование и наука являются одними из основных направлений сотрудничества Казахстана с Евросоюзом. Как известно, ежегодно ЕС выделяет миллионы евро на реализацию образовательных проектов для молодёжи, преподавателей и научные исследования. Так, за последние четыре года Евросоюз выделил больше 35 миллионов евро на проекты по повышению потенциала высшего образования в Казахстане по программе «Эразмус+».

В конце февраля прошлого года компания Quacquarelli Symonds (QS) опубликовала результаты ежегодного рейтинга QS World University Rankings by Subject 2019. К огромному сожалению, казахстанские вузы не заняли в нём высоких позиций и были представлены весьма малочисленным составом. Казахский национальный университет имени Аль-Фараби в разделе "Современные языки" вошел в первую сотню (разделил места с 51-го по 100-е). На сегодняшний день - это лучший результат среди казахстанских вузов.

Следует отметить, что в рейтинге доминируют университеты США и Великобритании [3].

В связи с этим в отечественных учебных заведениях считают, что решение проблем связано с установлением тесного сотрудничества с европейскими вузами, что будет способствовать их дальнейшему продвижению в международных рейтингах. Модель образования в казахстанских вузах (и даже школах) постепенно приближается к европейской: акцент делается на самостоятельной работе учащегося, его исследовательской деятельности, мотивации и дисциплине.

Одной из самых популярных программ Европейского Союза является программа «Эразмус+», которая позиционируется как результат эволюции образовательных программ ЕС. До 2013 года в Казахстане действовала программа «Темпус», поддерживавшая модернизацию высшего образования в странах-партнёрах из Восточной Европы, Центральной Азии, Западных Балкан и Средиземноморья через проекты межвузовского сотрудничества. Впоследствии компоненты программы «Темпус» вошли в программу «Эразмус+», которая предполагает больше инвестиций в развитие человеческого потенциала и возможностей для вузов, особенно в плане мобильности. Как известно, программу «Эразмус+» на 2014-2020 годы разработала Европейская Комиссия. Реализация программы осуществляется исполнительным агентством по образованию, аудиовизуальным средствам и культуре (ЕАСЕА) в Брюсселе, а также национальными агентствами 34 стран-участниц. В Казахстане функционирует Национальный офис «Эразмус+», который возглавляет Шайзада Тасбулатова.

«Эразмус+» представляет четыре основных направления для высших учебных заведений из Казахстана:

- международная кредитная мобильность студентов и сотрудников вузов;
- магистерские степени «Эразмус Мундус»;
- проекты по повышению потенциала высшего образования;
- программа «Жан Моне» по изучению европейской интеграции.

В топ самых активных казахстанских вузов-участников программы «Эразмус+» входят:

- Евразийский национальный университет имени Гумилева;
- Казахский национальный университет имени аль-Фараби;
- Костанайский государственный университет имени Байтурсынова;
- Казахский агротехнический университет имени Сейфуллина;
- Кокшетауский государственный университет имени Валиханова;
- Карагандинский государственный медицинский университет;
- Южно-Казахстанский государственный университет имени Ауэзова.

Программа «Эразмус+» открывает широкие возможности для магистрантов. К примеру, за четыре года (2015-2018 гг.) стипендии на обучение по совместным магистерским программам «Эразмус Мундус» в Европе получили **129 казахстанцев**. Престижные магистерские программы предлагают консорциумы с участием европейских и некоторых неевропейских вузов.

Общеизвестно, что в ежегодном конкурсе на обучение по магистерской программе могут участвовать граждане любой страны мира. Магистратура «Эразмус Мундус» предъявляет высокие требования к соискателям, связанные в первую очередь с хорошим уровнем профессиональных знаний и владения иностранным языком, мотивацией и личными качествами претендентов. При этом они в случае поступления проходят обучение в вузах как минимум двух разных стран Европы и получают совместный диплом. Так, только в **2018 году стипендию «Эразмус Мундус» получили 30 магистрантов из Казахстана**, а пять отечественных вузов вошли в консорциумы «Эразмус Мундус» [3]. Согласно данным Национального офиса «Эразмус+» на казахстанские вузы приходится 65% проектов международной кредитной мобильности в ЦА. Вузы Казахстана активно принимают участие в проектах **международной кредитной мобильности (МКМ)**, которые позволяют студентам, магистрантам и докторантам обучаться и пройти стажировку в странах Европы сроком от трёх месяцев до одного года. Исключения не составил и профессорско-преподавательский состав казахстанских вузов. Представители ППС отечественных образовательных учреждений могут получить грант для преподавания или повышения квалификации в зарубежном вузе сроком от пяти дней до двух месяцев. **Как упомянуто выше, 65% так называемых мобильностей, выделенных на Центральную Азию, приходится на долю казахстанских университетов.** На сегодня в проектах МКМ принимает участие 61 вуз из 15 регионов Казахстана. Общая сумма гранта за четыре года (2015-2018 гг.) на проекты МКМ с участием вузов Казахстана составила **11 338 545 евро**. Эта сумма позволила профинансировать 3 224 мобильности студентов и преподавателей.

В 2018 году на академическую мобильность между вузами Европы и Казахстана выделили **3 506 545 евро на 1008 мобильностей**. Эти данные включают мобильность 307 студентов и 363 представителей ППС вузов Республики Казахстан. Остальные средства были заложены на мобильность европейских студентов и преподавателей для прохождения обучения первых и проведения занятий зарубежными профессорами в Казахстане. Требования к участникам мобильности определяются вузами-партнёрами. Основными требованиями к претендентам являются хорошая успеваемость и знание иностранного языка или нескольких языков [3].

ЕНУ имени Гумилёва участвует в программе «Международная кредитная мобильность» с 2015 года. За это время более 200 человек приняли участие в программе мобильности и прошли обучение и стажировку в 36 вузах Европы. В 2018-2019 учебном году 31 студент прошёл обучение в 16 вузах Бельгии, Латвии, Чехии, Германии, Италии, Испании, Франции, Польши, Турции. Приоритетной задачей руководства университета является увеличение количества вузов-партнеров, предоставляя тем самым больше шансов талантливым студентам. Программа «Кредитная мобильность» в нашем университете пользуется действительно большой популярностью среди студентов и профессорско-преподавательского состава. Это обстоятельство способствовало тщательному отбору претендентов в ходе проведения конкурса. Яркой иллюстрацией сказанному стал тот факт, что из 83 проектов по повышению потенциала высшего образования в 2018 году одобрили только 10.

За четыре года программой «Эразмус+» (2015-2018гг.) профинансировано **40 проектов по повышению потенциала высшего образования** с участием вузов Казахстана. Общая сумма гранта по сорока проектам составила более **35,5 миллиона евро**. В проектах, реализуемых в Казахстане, задействованы 47 вузов из 14 регионов страны.

На сегодняшний день ЕНУ имени Гумилёва подготовил **12 проектов по повышению потенциала высшего образования** и стал лидером в Казахстане по этому показателю.

За тот же период ЕС профинансировал девять проектов «Жан Моне» с участием восьми казахстанских университетов на общую сумму 231 518 евро. В 2018 году ЕНУ им. Л. Гумилева стал обладателем гранта на открытие кафедры Европейской дипломатии по программе Жана Моне. Коллектив кафедры нашего университета стал первым из числа государственных вузов Республики Казахстан, удостоившихся этого права.

Национальный офис «Эразмус+» в Казахстане предоставил данные о числе поданных и одобренных заявок за 2018 год. Следует отметить, что если по программе международной кредитной мобильности отбор проходят больше 60% заявок, то магистерские стипендии получают лишь 7% соискателей. В нашем университете выявили основные сложности у студентов, которые возникают с определением дисциплины и её индивидуальной траектории. К примеру, существуют случаи, когда ещё не сформирована группа на выбранную студентом дисциплину. Для решения этой проблемы необходима оперативная корректировка учебного плана как со стороны нашего университета, так и со стороны вуза-партнёра. Также имеются случаи, когда на первоначальном этапе реализации проектов возникают определённые проблемы технического характера, которые чаще всего встречаются в компоненте «Повышение потенциала высшего образования».

Как видим, одним из самых активных партнёров образовательных программ ЕС среди казахстанских вузов является ЕНУ имени Гумилёва. Предметом особой гордости нашего университета стало официальное открытие в начале апреля 2019 года представительства в ЕС. В европейских СМИ эта новость вызвала широкий резонанс.

В круг основных обязательств представительства университета в ЕС входит: • исследование методов и подходов к модернизации и интернационализации образования; • продвижение имиджа ЕНУ Гумилева; • распространение результатов исследований университета; • мониторинг и поиск партнёров для присоединения к консорциумам для финансируемых ЕС программ; • создание платформы для обмена лекциями между профессорами ЕНУ и стран ЕС.

Руководство университета считает, что все эти меры положительно скажутся на качестве подготовки специалистов не только для казахстанского, но и мирового рынка труда. В университете намерены расширить сеть вузов для программы академической мобильности, обмена преподавателями, а в дальнейшем и открытия большого количества программ двойного диплома.

В задачи офиса входит привлечение высокорейтинговых университетов для организации стажировок магистрантов и совместной подготовки исследований докторантами с последующей выдачей двойного диплома. На сегодняшний день такая совместная подготовка успешно практикуется на механико-математическом факультете, где докторанты-математики имеют возможность защитить свои диссертаций в вузах Швеции, Италии и Испании [4].

ЕНУ имени Гумилёва продолжает участвовать в программах Европейского Союза «Эразмус+», «Горизонт 2020» (рамочная программа ЕС по научным исследованиям и инновациям на 2014-2020 годы с бюджетом 80 млрд евро), в частности, в программе Марии Склодовской-Кюри. Команда ЕНУ имени Л. Гумилева, представленная кафедрами религиоведения (под руководством доцента Рузии Камаровой), социологии, философии факультета социальных наук, получила уникальную возможность на реализацию проекта «Право в Центральной Азии: правовая культура и бизнес-среда в Центральной Азии» (реализация проекта: март 2020-февраль 2024гг.). Координатором проекта является кафедра социологии права Университета Лунда (Швеция). Консорциум включает Латвийский университет (Латвия), Карлов университет в Праге (Чехия), Хельсинский университет (Финляндия), Дублинский городской университет (Ирландия), Университет Мармара (Турция), а также университеты и исследовательские институты 5 стран Центральной Азии. Евразийский национальный университет – единственный университет Казахстана, представляющий нашу страну [5].

Для усиления интернационализации вузов Казахстана и создания условий для привлечения и адаптации иностранных студентов, преподавателей и учёных в университете успешно функционирует проект «Welcome – открываясь навстречу международным университетским сообществам». Среди казахстанских вузов партнёрами проекта являются ЕНУ имени Гумилева, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Медицинский университет Караганды и университет Нархоз. В каждом из вышеперечисленных вузов созданы welcome-центры, работающие по принципу одного окна, которые создают условия для иностранного контингента университета в вопросах его эффективной интеграции в жизнедеятельность университета и города.

Одним из приоритетных направлений является проведение совместных летних школ. В качестве наглядного примера стало проведение в течение двух лет летней школы с университетом Милано-Бикока (Италия). В 2017 и 2018 годах были проведены школы Green Energy Management и Smart City с привлечением казахстанских и европейских профессоров. В этих мероприятиях участвуют и иностранные студенты, магистранты. К примеру, за два года в них приняли участие более 100 студентов.

К сожалению, для многих образовательные программы ЕС до сих пор ассоциируются лишь с грантами, которые предоставляют возможность выезда за границу и пребывания в европейских городах. Следует понять, что основная ценность этих программ всё же заключается в качественных изменениях в сфере модернизации образования и науки в нашей стране, развитии человеческого капитала в Казахстане.

Программы от Евросоюза сегодня стали отличным стимулом как для обучающихся, так и для ученых, потому что они основаны на принципе равных возможностей, когда на первый план наряду с человеческими качествами выступают наличие высокого уровня профессионализма, способностей, умений и идей.

Проекты, предлагаемые Брюсселем, позиционируются нами как стартовые возможности для формирования и дальнейшего развития самостоятельного партнёрства между вузами Казахстана и крупнейшими университетами мира. Безусловно, что реализация проектов придала импульс совершенствованию деятельности отечественных высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов на пути к интеграции в мировое научно-образовательное пространство.

Список использованных источников

1. Образовательная дипломатия Европейского Союза.
URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/63594/1/978-5-7996-2408-8_2018_31.pdf

2. Болонская декларация. Болонья, 19 июня 1999. URL: <http://www.bologna.ntf.ru/p13aal.html>
3. Образовательные проекты Евросоюза: что они дают казахстанским студентам и вузам. URL: <https://informburo.kz/stati/obrazovatelnye-proekty-evrosoyuza-cto-oni-dayut-kazahstanskim-studentam-i-vuzam.html>
4. Представительство ЕНУ заработало в Брюсселе. URL: <http://www.enu.kz/ru/info/novosti-enu/56496/>
5. Проект «Горизонт 2020» в ЕНУ. URL: <http://www.enu.kz/ru/info/novosti-enu/58106/>

REFERENCES

1. *Obrazovatel'naya diplomatiya Yevropeyskogo Soyuza [Educational diplomacy of the European Union]*. Retrieved from http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/63594/1/978-5-7996-2408-8_2018_31.pdf [in Russian].
2. *Bolonskaya deklaratsiya. Bolon'ya, 19 iyunya 1999 [The Bologna Declaration. Bologna, June 19, 1999]*. Retrieved from <http://www.bologna.ntf.ru/p13aal.html> [in Russian].
3. *Obrazovatel'nyye proyekty Yevrosoyuza: chto oni dayut kazakhstanskim studentam i vuzam [Educational projects of the European Union: what do they give to Kazakh students and universities]*. Retrieved from <https://informburo.kz/stati/obrazovatelnye-proekty-evrosoyuza-cto-oni-dayut-kazahstanskim-studentam-i-vuzam.html> [in Russian].
4. *Predstavitel'stvo YENU zarabotalo v Bryussele [ENU Representative Office earned in Brussels]*. Retrieved from <http://www.enu.kz/ru/info/novosti-enu/56496/> [in Russian].
5. *Proyekt «Gorizont 2020» v YENU [Horizon 2020 at the ENU]*. Retrieved from <http://www.enu.kz/ru/info/novosti-enu/58106/> [in Russian].

УДК 378-027.511:378.4-046.87(477.87)+37.014
DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).161-174

Оксана Свєженцева,
кандидат історичних наук, доцент
начальник відділу міжнародних зв'язків
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород, Україна)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ: З ДОСВІДУ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті висвітлено досвід Ужгородського національного університету у сфері інтернаціоналізації. Йдеться зокрема про те, що з метою ефективної та конкурентоздатної роботи університету потрібно постійно розвивати взаємодію з міжнародними мережами, організаціями та фондами, міжнародними стипендійними програмами. Проаналізовано участь УжНУ у стратегічних міжнародних альянсах, консорціумах, міжнародних освітніх та дослідницьких мережах, рейтингових зарубіжних виданнях. Особливу роль у процесах освітньої глобалізації відведено двосторонній співпраці, академічній мобільності, семестровому навчанню (у тому числі і за програмою Еразмус+), підготовці спільних освітніх програм «два дипломи», підготовці міжнародних проєктів, залученню грантів.

Ключові слова: міжнародна співпраця, глобалізація, вища освіта, академічна мобільність.

The main task of “Uzhhorod National University” is the training of the highly skilled professionals of the European level. For the implementation of this task, the innovational technologies in education are developed and practically implemented. An active international activity in the sphere of education and science is conducted. Modern understanding of the internationalization of education regards it as a process of integration of the international dimension into the educational process, the planning and the conduction of the scientific research, the provision of social services by the educational institution, and the development of the educational strategies, aimed at formation of the global youth thinking taking into account the perspectives of the development of modern society.

The article deals with the peculiarities of academic mobility, which is one of the directions of the Bologna process. It determines to what extent the SU “UzhNU” is involved in the processes of academic exchanges and international cooperation, first of all with European countries. Classifying academic mobility it is appropriate to distinguish the following activities: those carried out on the basis

of European financial support: Erasmus + Jean Monnet, Visegrad Fund, those acting on the basis of intergovernmental coordination (interagency, intergovernmental programs); those based on a regional and bilateral inter-university agreements.

Basic directions of cooperation between partner parties, declared by ministries, departments, associations of rectors, university consortia: Setting up and coordinating inter-institutional cooperation in the areas of academic mobility, research, technological development and innovation, increasing competitiveness on a national and international scale; organization of joint conferences, symposiums, seminars, other scientific forums; preparation and publication of joint educational and scientific publications; development of joint educational programs, establishment of joint supervision of doctoral students; establishment of mutually beneficial cooperation with authorities, business, other interested parties; development, promotion and implementation of joint projects to national and international donors; academic mobility of students, doctoral students, scientific and pedagogical workers.

Keywords: *international cooperation, globalization, higher education, academic mobility.*

Актуальність теми. Одним з важливих напрямів формування освітньої політики країн Європи і світу сьогодні залишається інтернаціоналізація та модернізація. Глобалізацією сучасного світу, розвитком міжнародної співпраці, економічною, політичною, соціальною та культурною інтеграцією країн зумовлюється і діяльність університетів. Функціонування закладів вищої освіти проходить за чітко аргументованою стратегією інтернаціоналізації – з розумінням трендових процесів, спрямованих на толерантність і міжкультурну комунікацію та націлених на підготовку конкурентоспроможних спеціалістів для міжнародного ринку праці.

Глобалізація, чи інтернаціоналізація освіти – це ніщо інше, як інтеграція міжнародного виміру у навчальний процес, – у планування освітніх програм і виконання наукових досліджень, у надання соціальних послуг навчальним закладом, у розробку проєктів, у формування глобального мислення студентської молоді.

Серед внутрішніх факторів інтернаціоналізації – роль університету, повага до його культурно-історичних традицій, оцінювання академічних програм, якість професорсько-викладацького складу, організаційна структура закладу. Зовнішні фактори інтернаціоналізації охоплюють престижність і репутацію закладу на міжнародній арені, визначення тенденцій його розвитку й можливостей їх реалізації на міжнародному ринку, оцінювання конкурентоспроможних можливостей закладу.

Джерельна база дослідження теми. Адаптація національної системи освіти до загальноєвропейських критеріїв дозволяє забезпечити принципову можливість розвитку академічної мобільності української вищої освіти. Інструменти й способи забезпечення сумісності та порівнюваності національних складових у рамках європейської системи вищої освіти розроблено в базових документах Болонського процесу, як-от: Всеосяжна рамка кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти (The Overarching Framework for Qualifications in the European Higher Education Area – QF-EHEA), заснована на Дублінських дескрипторах; Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (European Qualifications Framework for Lifelong Learning – EQF-LLL), ініційована Європарламентом та Єврокомісією; Кроки з розробки національних рамок кваліфікацій, ухвалені на Лондонській конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (2007) [7]; Рекомендації країнам з проведення процесу верифікації – критерії і процедури для підтвердження сумісності рамок освіти, Хартія європейських університетів для освіти впродовж життя. Концептуальними щодо академічної мобільності є положення Болонської декларації про те, що студенти Європи мають потребу і право на навчання для здобуття ступенів, що визнаються в Європі, а не тільки в країнах (регіоні), де їх здобуто, а також те, що головною відповідальністю навчальних закладів та установ європейської вищої школи є гарантія надання однаково високого рівня кваліфікації своїм студентам. Базуючись на вищезазначеній концептуальній основі, спираючись на Закон України «Про вищу освіту» [1], Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність, затверджене постановою КМУ від 12.08.2015р. №579 [5]. Положення про академічну мобільність студентів ДВНЗ «УжНУ», затверджене наказом ректора №379/01-17 від 25.02.2016 р. [4], а також на Стратегію розвитку ДВНЗ «УжНУ» розроблена Стратегія інтернаціоналізації.

Постановка проблеми. Пріоритетним у виборі стратегії міжнародного співробітництва та стратегічних партнерів ДВНЗ «УжНУ» визначено: членство у міжнародних консорціумах, асоціаціях, товариствах; білатеральне партнерство; участь науково-педагогічних працівників у міжнародних конференціях, форумах, симпозіумах; проведення спільних наукових розробок; забезпечення якості інтернаціоналізованої освіти; заохочення студентів до участі в міжнародних програмах, проєктах, наукової діяльності.

На сьогодні ДВНЗ «УжНУ» активно співпрацює із 120 закордонними партнерами на основі міжнародних білатеральних договорів, партнерських угод з реалізації міжнародних проєктів та з метою супроводу академічної мобільності Erasmus+. На основі домовленостей із зарубіжними науковими установами та вищими навчальними закладами визначено основні потенційні сфери співробітництва, враховуючи сильні сторони і потреби партнерів.

Узгоджуються освітня методологія, наукові пріоритети, залучення інновацій. Університет активно співпрацює з іноземними партнерами із США, Китаю, Казахстану, Грузії, Туреччини, Іспанії, Італії, Великобританії, Німеччини, Бельгії, Хорватії, Угорщини, Румунії, Литви, Польщі, Чехії та Словаччини та ін. Основними напрямками співпраці між сторонами-партнерами є: організація спільних конференцій, симпозіумів, семінарів, інших наукових форумів; підготовка та видання спільних навчальних і наукових праць; академічна мобільність студентів, аспірантів, докторантів, викладачів, науковців; розробка спільних освітніх програм, налагодження спільного керівництва докторантами; налагодження взаємовигідного співробітництва з органами влади, бізнесом, іншими зацікавленими сторонами; розробка, просування та реалізація спільних проєктів національних та міжнародних донорів.

Підготовка та реалізація спільних освітніх і наукових проєктів з провідними вищими навчальними закладами Європи та світу першочергово здійснюється через участь Університету у різних міжнародних організаціях, асоціаціях та консорціумах.

У квітні 2015 року з метою інтернаціоналізації на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет» утворено Міжнародний консорціум університетів, до якого увійшло 18 зарубіжних та українських ЗВО. Зокрема меморандум про створення Міжнародного консорціуму університетів підписали представники таких зарубіжних вищих навчальних закладів, як: університет ім. М. Ромеріса (Литва), Поморська академія у Слупську (Польща), Вища школа бізнесу – Національний університет Луїса (Польща), Університет Бабеш-Бояї (Румунія), Західний університет ім. Васіле Голдіш (Румунія), Братиславський економічний університет (Словацька Республіка), Євразійський національний університет ім. Л. Гумільова (Казахстан), Батумський державний університет ім. Ш.Руставелі (Грузія). Основні напрями співпраці між сторонами-партнерами такі: спільна проєктна діяльність, участь у міжнародних грантових програмах, організація спільних міжнародних науково-практичних конференцій, активізація наукової роботи, залучення до неї студентів, налагодження спільного керівництва студентськими роботами; розвиток різних форм академічної мобільності, розробка спільних освітніх програм, налагодження взаємовигідного співробітництва з органами влади, співпраця вищих навчальних закладів з органами місцевого самоврядування [2].

Важливе значення для подальшої інтеграції в європейський науковий простір стало приєднання ДВНЗ «УжНУ» до Великої Хартії університетів у вересні 2018 року. Magna Charta Universitatum об'єднує понад 80 провідних університетів світу, закріплює основні цінності, права та обов'язки університету як ключового інституту суспільства, діяльність якого

присвячена визначенню й поширенню найважливіших принципів і знань, наданню суспільству інтелектуальних орієнтирів [8].

Активно продовжується співпраця Ужгородського національного університету в рамках Конференції ректорів Дунайського регіону [6]. Дунайський регіон має великий інноваційний потенціал, що стало очевидним через спільну реалізацію різних проєктів ЄС, серед яких у першу чергу Horizon 2020 року, Life +, Interreg, Jean Monnet, Erasmus+ та ін.

Одним із вагомих критеріїв успіху сучасних університетів є включення до світових рейтингів. Протягом 2019 року університетом здійснено аналіз та подання статистичних даних для участі у міжнародних рейтингах, серед них – Times Higher Education World University Rankings, QS World University Rankings by Region, U-Multirank, UI GreenMetric World University Rankings, Webometrics Ranking of World's Universities.

У 2019 році ДВНЗ «УжНУ» вперше включено до регіонального рейтингу, наразі університет знаходиться на 231-240 позиції. З українських закладів вищої освіти до рейтингу входить тільки 20 вишів, серед яких УжНУ займає 11 позицію.

Стратегія інтернаціоналізації в ДВНЗ «УжНУ» здійснюється за двома умовними векторами, які часто переплітаються: зовнішній вектор – у першу чергу це міжнародна академічна мобільність, і внутрішній вектор – впровадження світових стандартів, інтернаціоналізація навчальних курсів, міжкультурних програм тощо.

Для наукових, науково-педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу академічна мобільність дає можливість підвищення кваліфікації в контексті глобальних трендів розвитку науки і залучення до кращих світових практик, розширення професійного діалогу і підвищення конкурентоспроможності на ринку праці. Міжнародна академічна мобільність надає учасникам освітнього процесу розширення культурного діалогу і кругозору, набуття нових унікальних професійних навичок та удосконалення навичок володіння іноземними мовами.

Формами академічної мобільності для учасників освітнього процесу, що здобувають освітні ступені бакалавра, магістра та доктора філософії, є: навчання за програмами академічної мобільності, мовне стажування, наукове стажування. Формами академічної мобільності для осіб, що здобувають наукову ступінь доктора наук, науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу, є: участь у спільних проєктах, викладання, наукове дослідження, наукове стажування, підвищення кваліфікації.

Наразі ДВНЗ «УжНУ» продовжує працювати у рамках європейської освітньої програми Erasmus+ [3]. З 2014 року ця програма дозволяє забезпечити мобільність студентів та викладачів на основі стипендій, що надаються Європейським Союзом та покривають витрати на навчання й

проживання. Відділом міжнародних зв'язків систематично проводиться робота щодо розширення та зміцнення договірних відносин з європейськими університетами. Пророблена робота створила можливість для бакалаврів, магістрів та для викладачів безкоштовно навчатися або стажуватися/викладати у провідних європейських вишах. Серед університетів-партнерів УжНУ у сфері Еразмус+ мобільності: Університет м.Фоджа; Падуанський університет; Університет ім. Поля Собатьє м.Тулуза; Литовський університет науки і здоров'я; Університет м. Пітешть; Люблінський католицький університет Іоанна Павла ІІ; Кошицький університет ім. П.Й. Шафарика; Університет ветеринарної медицини та фармації в м. Кошице; Університет ім. Я.А. Коменського в Братиславі; Науковий університет ім. Етвеша Лоранда; Карлів університет у Празі; Політехнічний університет м. Пожега та ін.

Систематично відбувається співпраця між ДВНЗ «УжНУ» та Поморською академією у Слупську (Польща). З 2015 року здійснюється семестрове навчання наших студентів у цьому польському державному вищому навчальному закладі за сімома спеціальностями. У 2018 році започатковано аналогічну програму семестрового навчання з Академією Ignatianum у Кракові (Польща), що збільшує можливість семестрового навчання студентів ДВНЗ «УжНУ» за кордоном.

Особлива роль у процесі інтернаціоналізації відводиться навчанню за спільними освітніми програмами, яке координується безпосередньо університетами-партнерами. Ініційована університетами, на основі білатеральних угод, здійснюється підготовка студентів усіх освітніх рівнів за спільними освітніми програмами, на основі узгоджених навчальних планів студенти паралельно здобувають освіту в двох університетах, а по завершенню отримують два дипломи. Визнання кредитів, засвоєних студентом у виші-партнері, дає змогу розширити методологію, зміст та географію навчання, а разом з тим зекономити час. Відповідно до укладених угод студенти біологічного факультету, математичного факультету, факультету історії та міжнародних відносин, факультету туризму та міжнародних комунікацій, факультету інформаційних технологій навчаються за програмами подвійних дипломів у партнерських університетах Польщі, Словаччини та Литви. У 2019 році акредитовано спільну магістерську програму «Інженерія програмного забезпечення та бізнес-аналіз» на основі угоди з Школою економіки та менеджменту в публічному адміністрування в Братиславі. Навчальна програма має стандартну тривалість навчання – 1,5 року, включаючи практичні тренінги. Перші два семестри навчання здійснюються на факультеті інформаційних технологій УжНУ (українською мовою), а третій семестр навчання буде проходити в Братиславі (словацькою мовою).

За підтримки урядових програм Словацької Республіки, Республіки Польщі, Румунії та Угорщини здійснюється й семестрове навчання, частковий курс навчання, проходження виробничої практики на підприємствах, в організаціях, клініках, навчальних закладах та наукових установах прикордонних регіонів. Так, наприклад, щорічно близько сотні студентів УжНУ користуються такою можливістю й проходять часткове (тримісячне) навчання за кордоном. Такого роду академічна мобільність дає студентам можливість покращення мовних навичок та досвід міжкультурного спілкування, а для майбутніх випускників розширюються можливості працевлаштування через визнання кваліфікацій. Взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання здійснюється також на підставі двосторонніх міжурядових угод, і такі угоди Україна має серед понад двадцяти країн – з Польщею, Словацькою Республікою, Угорщиною та Румунією.

Відповідно до чинної Програми співробітництва між Міністерством освіти Словацької Республіки та МОН України про співробітництво та обміни в галузі освіти викладачі та студенти-філологи проходять наукове стажування у Пряшівському університеті (м. Пряшів), у Братиславському університеті імені Я.А. Коменського. Щорічно у цій програмі беруть участь близько 15 студентів-словакістів. Студенти спеціальності «Словацька мова і література» і «Чеська мова і література» проходять діалектологічну та ознайомчу практику у Словаччині (Нітра) та Чехії (Пелгримов, Гавлічків Брод).

Також археологічну практику в Інституті археології САН м. Кошице (Словацька Республіка) проходять студенти факультету історії та міжнародних відносин, а студенти інженерно-технічного факультету проходять практику у Жешувському політехнічному університеті у Польщі.

Загалом студенти та науковці УжНУ беруть участь у різних міжнародних конференціях та семінарах, а також проходять стажування в рамках стипендіальних програм міжнародних фондів: Fulbright, Вишеградського фонду, Рамкової програми SAIA, OeAD, DAAD, фонду Європейської комісії, MOBIS. Щорічно відділом міжнародних зв'язків фіксується близько 600 закордонних відряджень студентів, аспірантів, наукових та педагогічних працівників.

Обмін досвідом науковців та педагогів є чи не найголовнішим у підвищенні якості надання освітніх послуг, модернізації та інтернаціоналізації в регіоні. Окрім організації міжнародних науково-практичних конференцій, проведення спільних науково-дослідних робіт, практика постійного лекторату є найпоширенішою і ефективною формою мобільності академічно-наукового кола. Вищезазначені форми обміну досвідом здійснюються як на основі урядових угод, так і за підтримки різних стипендійних програм та й з ініціативи безпосередньо навчальних та

наукових установ. Зокрема, перший у регіоні постійний лекторат словацької мови і культури в регіоні відкрито у вересні 1994 року (діє по сьогодні) на основі міждержавних угод на кафедрі загального і слов'янського мовознавства Ужгородського державного університету. Сьогодні, на основі укладених контрактів, в УжНУ діє постійний іноземний лекторат на юридичному факультеті, медичному, стоматологічному та філологічному факультеті викладають іноземні фахівці.

Позитивною є динаміка кількості іноземців, які стали учасниками академічної мобільності. Відповідно до партнерських угод про співпрацю за програмою обміну УжНУ на факультеті суспільних наук пройшла навчання студентка Дармштадтського університету прикладних наук (ФРН); магістрантка Євразійського національного університету імені Л.Н. Гумільова (Республіка Казахстан) стажувалася на факультеті туризму та міжнародних комунікацій. семестрове навчання в рамках програми Erasmus+ пройшли студенти Падуанського університету (Італія), Карлового університету в Празі (Чеська Республіка) на юридичному факультеті, а також студентка Політехнічного університету м. Пожега (Хорватія) на економічному факультеті.

Підготовка іноземних громадян у ДВНЗ «Ужгородський національний університет» здійснюється українською та англійською мовами. Навчання англійською мовою для студентів спеціальностей «Лікувальна справа», «Стоматологія» розпочалося з 2014/2015 навчального року, а у 2018-2019 роках ця практика була поширена на всі спеціальності медичного спрямування, деякі – спеціальності інженерного спрямування, міжнародні відносини, економіку та ін.

У рамках програми академічних обмінів імені Фулбрайта (США) стажувалося десятеро науковців. За програмою Erasmus+ в ДВНЗ «УжНУ» також пройшли стажування та обмінялись співробітники Університету в м.Пожега (Хорватія), співробітники Католицького університету у м.Ружомберок (Словаччина), науковці Литовського університету наук про здоров'я (Вільнюс, Литва), Університету Бабеш-Бояї (Румунія) тощо.

З метою підвищення якості надання освітніх послуг у нашому виші до читання лекцій залучаються іноземні фахівці. Зокрема, лекції для студентів різних спеціальностей читають відомі фахівці, серед них визнані вчені: Інституту славістики Віденського університету (Австрія), Центру студій Східної Європи Варшавського університету (Республіка Польща); Університету м. Байройт (Німеччина); Назарет Коледжу (США), Пряшівського університету, Ягеллонського університету, Університету м.Грац, а також Надзвичайні та Повноважні послы, Генеральні консули, високопосадовці. Важливі вектори розвитку університету обговорюються керівництвом університету під час офіційних візитів до університету відомих дипломатів і посадових осіб провідних країн: Норвегії, Угорщини, Польщі,

Словаччини, Чехії, Німеччини, США, керівників зарубіжних наукових та освітніх закладів, Координаторів стипендіальних програм. Систематично в різних заходах брали участь Генеральний консул Словацької Республіки в Ужгороді, консули Генерального консульства Угорщини в Ужгороді, Генеральний консул Чеської Республіки у Львові.

Забезпечення високої міжнародної культури навчального закладу сприяє створенню позитивного клімату, міжнародному співробітництву викладачів і студентів, підвищенню міжнародного престижу й репутації, формуванню полікультурної свідомості, глобального мислення випускників.

Важливими подіями у міжнародному житті університету є присвоєння та вручення почесних звань *Doctor Honoris Causa* відомим європейським науковцям за особисті наукові досягнення та розвиток і поглиблення співпраці з Ужгородським національним університетом. Зокрема, протягом останніх років такі почесні звання отримали: Петер Куш – доктор наук, професор, продекан факультету математики, фізики та інформатики Університету ім. Коменського у Братиславі (Словацька Республіка), Томаш Зіма – відомий чеський науковець, доктор медичних наук, професор, ректор Карлового університету у м. Прага (Чеська Республіка), міністр юстиції Угорщини, доктор юридичних наук, професор Ласло Трочані, Вальтер Ретцель-Кюрцдюрфер, науковець у галузі здоров'я, ерготерапевт, лектор Інституту медичного менеджменту та науки про здоров'я Університету м.Байройт (Німеччина), Юрас Баніс – науковець у галузі фізики, президент Литовської академії наук, габілітований доктор наук, професор (Литовська Республіка), професор Карлового університету у Празі Владімір Матолін та інші поважні науковці.

Проведення активного обміну досвідом, забезпечення академічної мобільності стало можливим через правильну політику щодо залучення англійської мови у навчальний процес. У 2017 році УжНУ приєднався до виконання проекту «Англійська мова для університетів», значна частина викладачів прослухали тренінги від лекторів Британської ради, а після проходження тесту ARTIS отримали сертифікати, що підтверджують рівень знання англійської мови. Вдалим став план Ужгородського університету – створити власний центр сертифікації.

Спільно із закордонними партнерами науковці проводять дослідження за підтримки міжнародних фінансових механізмів, протягом останніх років УжНУ успішно реалізував десятки міжнародних освітніх та науково-дослідних проектів за програмами Міжнародного Вишеградського фонду, Еразмус+ ТЕМПУС (ex-Темпус), Норвезького фінансового механізму, Прикордонного співробітництва Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства: Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна, Польща-Україна-Білорусь, Румунія-Молдова-Україна та інших.

За програмою Європейського Союзу TEMPUS реалізовувалися два проекти. Мова йде про ініціативи «Інноваційні лабораторії: використання відкритих інноваційних навчальних платформ та дослідницької діяльності в освіті для підприємств з метою розширення участі та інноваційного потенціалу університетів в постсоціалістичних суспільствах» та «Сприяння трикутнику знань у Білорусі, Україні і Молдові».

У рамках функціонування Вишеградського фонду реалізовувався проект «Інноваційний університет – інструмент інтеграції у європейський освітній і науковий простір».

У 2015-2017 році університет разом з науковими установами Словаччини розпочав роботу над проектами в рамках програми Норвезького фінансового механізму «Міжнародне співробітництво»: «Обмін ноу-хау для кращого управління шенгенським кордоном між Словаччиною та Україною, Норвегією та Росією»; «Через комунікацію до процвітання словацько-українського прикордонного регіону (COPELU)»; «Інноваційно-освітні методи для підтримки партнерства – Innov Educ»; «Міжнародне молодіжне спортивне партнерство». В той період УжНУ здійснював виконання проектів у рамках транскордонної програми «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» за темами: «Система космічного захисту від надзвичайних ситуацій – транскордонна система для передбачення надзвичайних природних явищ на основі використання супутникових технологій в Угорщині, Словаччині, Румунії та Україні»; «PI@NETour – Створення науково-туристичного продукту та мережевої інфраструктури для наукового туризму в прикордонних регіонах Марамуреш та Закарпаття»; «Інтерактивна інституційна співпраця. Історія, традиції і культура без кордонів».

Із метою забезпечення інтеграції вітчизняного сектору наукових досліджень у європейський дослідницький простір та підтримки реалізації Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт-2020» в УжНУ створено Національний контактний пункт за пріоритетними напрямками «Харчова безпека, стале сільське господарство, морські дослідження та біоекономіка» та «Здоров'я, демографічні зміни та добробут» .

До цілей та завдань міжнародних проектів, що наразі виконуються в університеті належать: дослідження проблем толерантності на кордонах Європи; модернізація вищої журналістської освіти в Україні, інтернаціоналізація стандартів підготовки медіафахівців; посилення провідних європейських науково-дослідних інфраструктур; розширення оперативної системи «Аварійна космічна система» для моніторингу небезпечних природних і техногенних геопроектів у прикордонному регіоні Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна; сприяння розвитку ремесел та гастрономії як відповідних компонентів культурного надбання Карпатського євросереєону.

Продовжуються заходи міжнародного проекту науковців кафедри твердотільної електроніки з/с інформаційної безпеки фізичного факультету. Серед завдань проекту «Посилення провідних європейських науково-дослідних інфраструктур», у рамках програми «Горизонт-2020» є облаштування спеціалізованої фізичної лабораторії. У 2018 році, за активної підтримки чеських партнерів, у ДВНЗ «УжНУ» встановлено лабораторну установку для Оже-електронної спектроскопії. Проект втілюється через роботу консорціуму CERIC-ERIC, до міжнародних партнерів якого належать установи Чеської Республіки, Італії, Австрії, Словенії, Сербії та Румунії.

Проект за напрямом «Розвиток потенціалу вищої освіти» програми Європейського Союзу ЕРАЗМУС+ К2. (ex-Tempus) реалізовує колектив кафедри журналістики. Назва проекту DESTIN – «Журналістська освіта задля демократії в Україні: розробка стандартів, доброчесність та професіоналізм». Основна мета проекту – модернізація вищої журналістської освіти в Україні, інтернаціоналізація стандартів підготовки медіафахівців, налагодження довгострокової співпраці викладачів та експертів країн-партнерів, культивування європейських принципів вищої освіти і журналістської діяльності. Проект спрямовано на вдосконалення журналістської освіти – оновлення навчальних планів і програм з журналістики в Україні (бакалаврат+магістратура), їх наближення до стандартів ЄС, покращення працевлаштування студентів-журналістів, їхньої міжнародної мобільності та поширення медіаграмотності в суспільстві. У Консорціумі спільно працюють науковці провідних українських вишів та університетів Великої Британії, Швеції, Австрії, Нідерландів, Польщі.

У 2018 році науковці Ужгородського університету долучилися до виконання проекту уже діючого консорціуму та реалізовували проект: «Мережа інновацій та знань про короткі ланцюжки постачання», фінансований в рамках Європейської програми з досліджень та інновацій «Горизонт-2020». У Консорціумі спільно працюють науковці провідних наукових установ та університетів Італії, Бельгії, Сербії, Чехії, Угорщини, Австрії, Польщі, Словаччини та ін.

Проект під назвою «Толерантність на кордонах Європи» здійснюється у рамках Програми підтримки Східного партнерства. Завданням проекту є дослідження реальної сьогоденної ситуації, науково-експертне та практичне обґрунтування результатів, створення інституційних умов міжрелігійного, міжкультурного та міжнародного діалогу та співробітництва, сприяння форматам згуртованості та співробітництва на основі спільних цінностей та практик. Проект реалізовується науковцями кафедри політології та державного управління та інститутом релігійних студій УжНУ спільно з німецькими партнерами з Університету імені Людвіга-Максиміліана у Мюнхені (ФРН).

Норвезький проєкт під назвою «Перепідготовка і соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх сімей в Україні» Ужгородський національний університет виконував спільно з Норвезьким університетом NORD. Основу проєкту «Україна – Норвегія» становить професійна перепідготовка цільової групи на цивільні спеціальності, що користуються попитом на ринку праці України, сприяння учасникам проєкту у правовій та соціальній адаптації до умов життя у громадянському суспільстві.

Ужгородський національний університет став Асоційованим партнером проєкту «European Early Innovators Initiative», що фінансується Фондом стратегічних проєктів Дунайського регіону, ініційованим компетентними суб'єктами з 4 країн (Румунії, Італії, України та Словаччини). У грудні 2018 в м. Трієст (Італія) проходив міжнародний семінар-тренінг «Training and presentation of scientist business ideas», у якому взяли участь студенти, переможці конкурсу інноваційних ідей «Стартап УжНУ– 2018».

За програмою транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства HU-SK-RO-UA 2014-2020 нещодавно стартував проєкт «Розширення оперативної системи «Аварійна космічна система» для моніторингу небезпечних природних і техногенних геопроцесів у прикордонному регіоні Угорщини-Словаччини-Румунії-України». Партнери проєкту: Університет ім. Павола-Йожефа Шафарика у м. Кошице (Словаччина), Технічний університет у м. Клуж-Напока (Румунія), Університет технологій та економіки в м. Будапешт (Угорщина), Обласна рада Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина). Проєкт має на меті зменшення соціальних та економічних втрат, а також ризиків для здоров'я та життя людей, спричинених стихійними лихами в цільовому регіоні завдяки комплексній оцінці загроз та ризиків у Карпатському регіоні та детальному моніторингу деформацій поверхні землі в транскордонних районах Угорщини, Словаччини, Румунії та України.

Розпочалася реалізація проєкту «Промоція ремісництва і гастрономії як невід'ємних складових культурної спадщини Карпатського євро регіону – **КРА'ГАС**» в рамках програми транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства. Міжнародні партнери проєкту: Університет Бабеш-Бойї (Румунія), Торгово-промислова палата повіту Марамуреш (Румунія), Університет м. Мішкольц (Угорщина), Торгово-промислова палата області Боршод-Абауй-Земплін (Угорщина). Метою проєкту є розвиток транскордонної співпраці в регіоні завдяки просуванню ремесел та гастрономічної культури як невід'ємних складових культурної спадщини Карпатського євро регіону, що дасть змогу зблизити місцеві спільноти та усунути межі між членами ЄС – Угорщиною і Румунією та їхнім сусідом – Україною.

Отримано грант за програмою транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства стосовно дослідження теми: «Нові

енергетичні рішення у Карпатському регіоні». Склад міжнародного партнерства: Обласна рада Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), Університет ім. Штефана чел Маре в Сучаві (Румунія), Кошицький технічний університет (Словаччина), Університет м. Ніредьгаза (Угорщина). Реалізація проекту розпочнеться у травні 2020 року. Спільна Операційна Програма Румунія-Україна 2014-2020 розпочала фінансування проекту «Партнерство для геномних досліджень в Україні та Румунії». Іноземним партнером у проекті виступатиме Університет ім. Васіле Голдіш у м.Арад (Філія у м.Сату-Маре), Румунія. Експерти Спільної Операційної Програми Румунія-Україна 2014-2020 також підтримали проект «Розумна енергія транскордонного співробітництва», за співпраці з Університетом ім. Штефана чел Маре в Сучаві (Румунія).

Розуміння процесів інтернаціоналізації в освіті та науці Ужгородський національний університет демонструє через інтеграцію міжнародного виміру у викладання та навчання, проведення наукових досліджень. У цьому ключі академічна мобільність стала важливим фактором розвитку міжнародної співпраці у сучасному світі. Отже, відзначимо, що освітньо-наукова діяльність, ґрунтуючись на соціокультурній, політичній, економічній та академічній складових, здійснюється доволі ефективно. Проте іноді завеликий територіальний масштаб спричиняє труднощі у багатосторонніх контактах, а співпраця переважно зводиться до двостороннього формату. Інтернаціоналізація освіти в регіоні сприймається як процес інтеграції міжнародного виміру у здійсненні наукових досліджень, у розробці освітніх стратегій, спрямованих на формування глобального мислення молоді з урахуванням перспектив розвитку сучасного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Міжнародний консорціум університетів. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/consortium/>
3. Національний Еразмус + офіс в Україні. URL: <http://erasmusplus.org.ua/>
4. Положення про академічну мобільність студентів у ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Затверджено наказом ректора ДВНЗ «УжНУ» №379/01-17 від 25.02.2016 року. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/10>
5. Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» затверджене постановою КМУ від 12.08.2015р. №579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248409199>
6. Danube Rector's Conference. URL: <https://www.drc-danube.org/>

7. The Bologna Process 2020. The European Higher Education Area in the new decade. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Leuven-la-Neuve, 28-29 April. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-675_en.htm

8. Magna Charta Universitatum. URL: <http://www.magna-charta.org/about-us>

REFERENCES

1. Zakon Ukrayiny «Pro vyshhu osvitu» vid 01.07.2014 r. [The Law of Ukraine "On Higher Education"]. (2014). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].

2. Mizhnarodnyy konsortsium universytetiv [International Consortium of Universities]. (n.d.). uzhnu.edu.ua. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/consortium/> [in Ukrainian].

3. Natsionalnyi Erasmus+ ofis v Ukraini [Erasmus + office in Ukraine]. (n.d.). erasmusplus.org.ua. Retrieved from <http://erasmusplus.org.ua/> [in Ukrainian].

4. Polozhennia pro akademichnu mobilnist studentiv v DVNZ «Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet». Zatverdzheno Nakazom rektora DVNZ «UzhNU» №379/01-17 vid 25.02.2016 roku [Regulations on Academic Mobility of students at SU "Uzhhorod National University". Approved by the order of the rector of State University "UzhNU" № 379 / 01-17 dated 25.02.2016]. (n.d.). uzhnu.edu.ua. Retrieved from www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/10 [in Ukrainian].

5. Polozhennia pro poriadok realizatsii prava na akademichnu mobilnist» zatverdzhеноho postanovoiu KМУ vid 12.08.2015r. №579 [Regulations on the procedure for implementing the right for academic mobility "approved by the CMU resolution dated August 12, 2015 №579]. (n.d.). kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248409199>

6. Danube Rector's Conference. (n.d.). drc-danube.org. Retrieved from <https://www.drc-danube.org/> [in English].

7. The Bologna Process 2020. The European Higher Education Area in the new decade. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Leuven-la-Neuve, 28-29 April. europa.eu. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-675_en.htm [in English].

8. Magna Charta Universitatum. (n.d.). magna-charta.org. Retrieved from <http://www.magna-charta.org/about-us> [in English].

УДК 008-048.87((4-6СC)+575)+37.072
DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).175-186

Баубек Сомжүрек,
кандидат исторических наук,
ассоциированный профессор

Айгерим Ибраева,
PhD, доцент
Высшая школа социально-гуманитарных наук
Международного университета Астана
(г. Нур-Султан, Казахстан)

КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ СОТРУДНИЧЕСТВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

У статті розглядається гуманітарне співробітництво країн Центральної Азії з Європейським Союзом. Європейський Союз має свою вікову історію розвитку, яка відкриває шлях до новітніх технологій і ноу-хау. Культурні зв'язки доповнюють всі аспекти співпраці, надаючи їм довгостроковий характер.

Ключові слова: гуманітарне співробітництво, освіта, культура, Європейський Союз, Центральна Азія.

Interests of world's leading states and world centers in Central Asia has increased due to the emergence of new military, environmental and other serious threats to the security, as well as the danger of escalating terrorism, drug trafficking and religious extremism. Today, the role of Central Asia in international politics is increasing due to its important geostrategic position, rich natural resources, and significant production and scientific and technical potential. Taking into account its economic interests in Central Asia, the European Union attaches great importance to the transformation processes in the countries of the region. The EU considers it necessary for both political and economic reasons to develop a common policy towards the states of the region that would ensure a geostrategic balance in the Central Asian region, the geopolitical interests of other countries, in particular the United States, the Russian Federation, China, India and Japan.

Europe has made a valuable contribution to the implementation of new programs in the field of humanitarian cooperation. The EU is actively engaged in higher education within the framework of the world program "Erasmus+". Education is considered a priority sector in cooperation with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan.

In 2019, the EU adopted a new strategy for Central Asia. The most important feature of the new strategy is its uniformity and effectiveness. For these purposes, the policy of the member States of the European Union is coordinated, both among themselves and with special multilateral institutions, to monitor in detail the implementation of regional initiatives, to actively engage in information support of European policy in Central Asia through the development of educational programs, local independent media, and the involvement of international organizations – the Council of Europe, the OSCE, and the UN. However, it is humanitarian cooperation that is one of the main priorities in the long term.

The EU intends to promote the development of Central Asia, to achieve a long-term impact and greater visibility in the region. The EU has expanded its participation and changed its approach by investing in national educational programs. In the field of higher education, the EU has expanded cooperation and exchange programs between universities in Europe and Central Asia. In the area of vocational training, the EU has promoted internship programmes in Europe for students from Central Asia.

The article deals with the humanitarian cooperation of the Central Asian countries with the European Union. The European Union has a century - long history of development, which opens the way to the latest technologies and know-how. Cultural ties complement all aspects of cooperation, giving them a long-term character.

Keywords: *humanitarian cooperation, education, culture, European Union, Central Asia.*

В статье рассматривается гуманитарное сотрудничество стран Центральной Азии с Европейским Союзом. Европейский Союз имеет свою вековую историю развития, который открывает путь к новейшим технологиям и ноу-хоу. Культурные связи дополняют все аспекты сотрудничества, придавая им долгосрочный характер.

Ключевые слова: *гуманитарное сотрудничество, образование, культура, Европейский Союз, Центральная Азия.*

Международные отношения и диалог цивилизаций невозможно представить без культуры. Наряду с политикой и экономикой культура образует классическую триаду факторов, определяющих характер внешнеполитической государственной деятельности, и по праву рассматривается в качестве неотъемлемой и полноценной части стратегии действий той или иной страны на международной арене. Всестороннее и эффективное развитие международных культурных связей способствует защите взаимосвязанных интересов личности, общества и государства. Под влиянием процессов глобализации мир становится более целостным.

Национальные экономики регионов мира, в том числе ЦА, в настоящее время испытывают определенную зависимость от внешних факторов, кроме того, государства обладают разными политическими, экономическими и гуманитарными ресурсами. В новых геополитических условиях страны сталкиваются с необходимостью совместных усилий для налаживания международных отношений.

Культурная дипломатия как диалоговая стратегия обладает широкими возможностями: диалоговые стратегии, в основе которых лежит культурная составляющая, могут свести к минимуму разделение человеческого сообщества по принципу «свой – чужой», сблизить национальные культуры, способствовать росту взаимопонимания и интенсификации двустороннего диалога между странами. По сути, культурная дипломатия представляет собой общественный институт, позволяющий на время передавать культурные ценности другим странам с целью пропаганды мира и взаимопонимания между народами [1].

Традиционной формой культурной дипломатии является проведение международных и региональных выставок, форумов, фестивалей, конференций. При этом культурная дипломатия как одна из сфер дипломатической деятельности связана с использованием культуры в качестве объекта и средства достижения основополагающих целей внешней политики государства, выражения его национальных интересов, создания благоприятного образа страны за рубежом. Поэтому культура, будучи одним из инструментов внешней политики государства, может оказывать дестабилизирующее воздействие как на состояние международной системы в целом, так и на характер межгосударственных отношений в частности.

Официальный юридический статус культурная политика получила в Договорах о Европейском Союзе в 1992 г. (Маастрихтский договор) и 1997 г. (Амстердамский договор). Эти два договора определяют место и роль Европейского Союза в культурном пространстве и декларируют четыре общеевропейские цели:

- содействие расцвету культур государств – членов ЕС, которые отражают их национальное и региональное разнообразие и одновременно выдвигают на передний план их общее культурное наследие;
- поддержка современного культурного творчества;
- учет реалий культурной политики во всех сферах политики Европейского Союза;
- поощрение сотрудничества в области культуры между государствами – членами Европейского Союза и третьими странами, а также с международными организациями.

Европейский Союз содействует мерам по расширению сотрудничества между деятелями культуры из различных государств-членов

и поддерживает их инициативы в этой сфере, но не требует от государств-членов гармонизации национальных культурных политик. Таким образом, на данный момент политика ЕС в области культуры, согласно Лиссабонскому договору от 2007 г., представляет собой межгосударственный подход и предполагает, что культурная политика остается в границах компетенции стран-членов при дополнительном контроле со стороны ЕС. На практике Европейский Союз может только финансировать различные межнациональные проекты в области культуры, осуществляемые правительствами, компаниями, ассоциациями, региональными властями, университетами, исследовательскими центрами, некоммерческими организациями из различных стран – членов ЕС. Главные же компетенции в сфере осуществления культурной политики находятся в руках национальных государств, которые в этом случае распоряжаются своими и европейскими финансовыми ресурсами. Вместе с тем действия ЕС в области культурной политики могут осуществляться в форме специфических мер, разработанных департаментом Европейской Комиссии по образованию и культуре. Эти меры охватывают четыре сферы:

- совершенствование и распространение знаний о европейской истории и культуре;
- сохранение общеевропейского культурного наследия;
- поддержка некоммерческих культурных обменов;
- развитие художественного и культурного творчества, включая аудиовизуальный сектор [2].

В целом Европейский Союз – это не только результат экономической, политической и правовой интеграции, но и масштабный социальный и культурный проект. Цели европейской культурной политики сегодня состоят в том, чтобы вывести на первый план необъятное общеевропейское культурное наследие, повысить чувство принадлежности к нему каждого европейца, но при этом сохранить уважение к культурным, национальным и религиозным различиям, существующим внутри ЕС. Такой подход отражает основы европейской интеграции и фундаментальные культурные ценности и особенности менталитета европейцев. Они отмечают, что именно культура является центральным звеном в развитии человеческой цивилизации и европейского общества, препятствует росту межнациональной напряженности, стимулирует межкультурный диалог.

Ценности и договоренности, зафиксированные Европейской культурной конвенцией, Декларацией о стратегии Совета Европы в развитии межкультурного диалога, которыми стали итоговые документы конференций и семинаров в Сиракузах в 2000 г., Страсбурге в 2001 г., Лувене в 2002 г., Мальте в 2004 г., выражали эволюцию подхода Совета Европы к культуре и религии как к средствам общения, диалога, достижения консенсуса и предотвращения конфликтов. Сегодня данная тема становится одним из

приоритетных направлений работы Совета Европы. Это направление отвечает на вызов современного общества, которое стоит перед задачей сохранения своего единства в условиях все возрастающего многообразия культурных традиций.

В документах ЕС отмечается, что «Европейский Союз стремится стать в еще большей мере моделью «мягкой власти», основанной на нормах и ценностях, а именно на уважении человеческого достоинства, на солидарности, толерантности, свободе слова, на уважении различий» [3].

Заметим при этом, что сам термин «гуманитарное сотрудничество» достаточно многозначен. На рабочих языках Евросоюза (английском, французском, немецком) определение «гуманитарное» используется, прежде всего, в связи с противодействием нарушению прав человека и насилию, с оказанием помощи в чрезвычайных ситуациях (снабжение продовольствием, восстановление медицинских служб, разминирование почв и т.д.). [4]

Следовательно, гуманитарное сотрудничество Европейского Союза охватывает не только сферу культурных взаимосвязей, оно трактуется более широко, как комплекс мер, направленных на противодействие нарушению прав человека и насилию, оказание помощи в чрезвычайных ситуациях. В странах же Центральной Азии гуманитарное сотрудничество охватывает более широкий круг мероприятий, включающий налаживание культурных связей, межкультурного диалога и диалога гражданских обществ, а также поддержание связей с соотечественниками за рубежом.

Следует отметить, что в целом сотрудничество в гуманитарной сфере между ЦА-ЕС развивается достаточно успешно. Европейский Союз – второй крупнейший донор гуманитарной помощи в Центральной Азии после США. Основными европейскими агентствами выступают бюро Еврокомиссии по гуманитарной помощи (ЕЧНО) и с недавнего времени – департамент по гуманитарной помощи и гражданской защите.

Европейское бюро по гуманитарной помощи (ЕЧНО) было создано в 1992 г. и начало функционировать в 1993 г. В октябре 2010 г. произошло его слияние с Европейским механизмом по гражданской защите (ЕСРМ), созданным в 2001 г. с целью создания департамента по гуманитарной помощи и гражданской защите, который по-прежнему называют ЕЧНО. Работа ЕЧНО в Центральной Азии координируется Региональным бюро поддержки по Центральной Азии, Кавказу, Средиземноморью и Ближнему Востоку, расположенным в Аммане (Иордания).

Гуманитарное присутствие Европейского Союза в Центральной Азии связано с началом работы ЕЧНО, которое и по сей день уделяет основное внимание Таджикистану и Кыргызстану. Гуманитарная помощь Евросоюза предшествовала программам по развитию и техническому содействию. В основном, ЕЧНО занималось устранением последствий кризиса в сельском хозяйстве.

В целях укрепления своих позиций в мире Европейский Союз осуществляет множество программ развития и сотрудничества со странами Средиземноморья, Азии, Африки, Латинской Америки, США, Канадой, Японией и др., составным элементом которых являются культурно-образовательные программы. Важную роль эти программы выполняют на постсоветском пространстве. В республиках Центральной Азии программы помощи направлены на развитие национальной культуры, образования, рыночной экономики, демократических институтов, предпринимательства, свободы средств массовой коммуникации, реформирование государственной службы, усиление потенциала гражданского общества и т.д.

Сотрудничество между ЕС и странами Центральной Азии в области культуры осуществляется в рамках международных договоров подписанных на двусторонней основе между государствами. Европейская Комиссия имеет полномочную делегацию в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане. Делегация ЕС была официально аккредитована в Узбекистане 31 мая 2011 г. [5].

Специальный представитель ЕС, посольства государств-членов ЕС и делегации Европейской Комиссии имеют важную роль в сотрудничестве в гуманитарной сфере. В вопросах культуры в ЦА важную роль играет посольства и культурные институты, как, например, Гете институт, Бритиш консул, Казахстанско-Немецкий университет, Французкий альянс, Фридрих Эберт институт, Германская служба академических обменов (DAAD) .

Обозначенные институты активно продвигают культурные встречи, конференции и в целом представляют Европейский Союз.

Культурное сотрудничество Республики Таджикистан со странами Европейского Союза во внешней политике страны занимает важное и приоритетное место. Как отметил президент Таджикистана Э. Рахмон, «культура – это неотъемлемая часть государства в жизни народа».

Был создан благоприятный климат для расширения культурных взаимосвязей и обмен культурами разных народов и наций. Дипломатические отношения между Таджикистаном и Европейским Союзом активизировались с открытием в Брюсселе постоянного представительства Республики Таджикистан в 2001г. В свою очередь, Европейская Комиссия в 2004 г. приняла решение об открытии представительства Европейской Комиссии (с 2009 г. Представительство Европейского Союза) в Таджикистане [6].

Культурное взаимодействие Таджикистана с ЕС охватывает широкий спектр деятельности. Не только посольства и работники культурной деятельности участвовали в развитии культурного диалога между странами, общество в целом проявляло интерес к изучению европейской культуры. С другой стороны ЕС, являлся основным донором помощи, этот аспект также

повлиял на интенсивное взаимодействие в секторе культурного сотрудничества.

Однако существует некое деление общества в отношении знания о Европейском Союзе. Гражданское общество по-иному относится к Европе. Интеллигенция, все еще испытывающая советское влияние, считает Европу высококультурным регионом. НПО ценят европейский опыт и технологии, но европейские ценности остаются чуждыми большинству таджиков. На нынешнем этапе отношения ЕС и Таджикистана осложняют несколько факторов. С одной стороны, стратегия ЕС в Центральной Азии заставила население относиться к Европейскому Союзу с большей симпатией. С другой – между ними по-прежнему существует масса культурных различий. Европейские институты часто выдвигают требования в области продвижения защиты прав человека, демократизации и гендерного равенства, что вызывает непонимание и неприятие таджиков. Еще более острыми различия становятся в отношении ислама: религиозные противоречия в Европе, вспышки исламофобии, санкции в отношении Ирана – эти факторы стимулируют негативное отношение к Европе и ее ценностям [7].

В целом необходимо отметить, что становление культурных взаимосвязей Таджикистана со странами Европейского Союза в годы независимости представляли собой первые шаги взаимоотношений в этой сфере, которые в итоге позволили достигнуть немалых успехов. Таджикистан стремился к становлению и расширению всесторонних культурных связей с Европой. Отсюда следует, что культурные контакты между разными странами всегда были одним из средств борьбы за мир и взаимопонимание, одной из постоянных форм международного общения.

Тем самым культурные контакты поднималась на более высокую степень своего развития, а международный обмен оказывал ценное практическое содействие этому процессу, который получил дальнейшее свое развитие в последующие десятилетия. Становление культурных связей Таджикистана с Европейским Союзом необходимо рассматривать в неразрывной связи с интеграционными процессами, которые активизировались во всем мире в конце XX – начале XXI веков, которые охватывают различные сферы взаимоотношений между современными государствами и способствуют осуществлению ими своих суверенных прав.

Одной из областей сотрудничества между Казахстаном и ЕС, определенной СПС, является культурное сотрудничество.

В Соглашении подчеркивается, что предметом культурных взаимоотношений Казахстана и ЕС являются программы культурного сотрудничества, а также другие мероприятия, представляющие взаимный интерес для обеих сторон. Такими мероприятиями являются проводимые представительством Комиссии ЕС в Казахстане ежегодные Дни Европы, Недели европейского кино, в течении которых проходит показ европейских

фильмов, Недели европейского театра, проведение марафона и конкурса детских рисунков «Моя Европа».

Другой аспект культурного сотрудничества между ЕС и нашей страной также включает в себя организацию и проведение конференций, круглых столов, приглашение европейских ученых и профессоров для чтения лекций в университетах.

С целью создания информационной деятельности, а также содействия и координации научных, исследовательских и учебных проектов в области изучения Европейского Союза, европейского права и актуальных проблем европейской политики, Европейская Комиссия создала центры европейской документации (ЦЕД). Центр европейской документации, расположенный в КАЗНУ им. Аль-Фараби, на сегодняшний день единственный в регионе ЦАР. Он имеет статус «Full RDC-European Documentation Center» т.е. получает полный комплект официальной документации по всем отраслям политики ЕС.

Таким образом, развитие культурного сотрудничества между Казахстаном и ЕС имеет большое значение и является необходимым для успешной реализации экономических и политических реформ. В Казахстане проживают представители 135 этносов и 40 религиозных конфессий. Страна отличается также культурным многообразием: здесь представлены восточная и западная, исламская и христианская, тюркоязычная и славянская, а также другие типы культур. «Самой судьбой нашей стране предназначено быть своеобразным мостом между Азией и Европой, между великими культурами Запада и Востока», – отмечал Н. Назарбаев.

Это концептуальное положение евразийской идеи, положило в основу более тесных контактов с европейским Западом. Одно из направлений стратегии ЕС по ЦА получило название «межкультурный диалог». На этом фоне содействие общественному диалогу в этнически и религиозно столь многообразном регионе, как Центральная Азия, является важной задачей. Федеральное министерство иностранных дел в рамках своего основного направления по межкультурному диалогу поддерживает многосторонние инициативы и реализацию конкретных проектов диалога.

В целом Казахстан и ЕС имеют схожие аспекты – открытость, многонациональность и толерантность. Эти явления и поддерживает ЕС по отношению к нашей стране, придавая ей значимость в регионе. Сотрудничество двух стран в сфере культуры является плодотворным и имеет тенденцию к увеличению.

Межкультурный диалог имеет огромный и пока недостаточно использованный потенциал для предотвращения конфликтов на международном, национальном уровнях, для ненасильственного разрешения спорных вопросов. Региональные организации наряду с международными структурами должны активизировать свои усилия по обеспечению

возможностей прямого межкультурного обмена через программы в области культуры и образования. Образование – уникальный инструмент, который способен содействовать укреплению единства, невзирая на различия, обеспечивать устойчивый, непрерывный диалог между культурами и цивилизациями. Средства массовой информации также играют важную роль в деле создания и развития демократической культуры в любой стране.

С первых дней независимости Узбекистан особо уделял вопросам духовности, расширению реальных возможностей для применения гражданами своих творческих сил, способностей для всестороннего развития. За годы независимости принят ряд важнейших государственных и правительственных документов, направленных на развитие духовности, искусства, культуры и просветительства, реформирование культурной сферы, обеспечение роста ее общественной и воспитательной роли. Определены стратегические направления и конкретные задачи в области культурного строительства. Узбекистан провозгласил сотрудничество с Европой в качестве одного из приоритетов своей внешней политики. Отношения Узбекистана с государствами Европы развиваются как на двустороннем уровне, так и в рамках Соглашения о партнёрстве и сотрудничестве (СПС) между Республикой Узбекистан и Европейскими Сообществами и их государствами-членами.

Фундамент узбекско-британских отношений заложен в ходе визита президента И.А.Каримова в Великобританию в ноябре 1993г. Постепенно развивается культурно-гуманитарное сотрудничество, в том числе в области образования. В Ташкенте с 2002г. осуществляет деятельность Международный Вестминстерский университет, совместно с Кембриджским университетом было создано учебно-экспериментальный центр высоких технологий в Ташкенте. Отношения с Германией традиционно носят продвинутой и многоплановый характер, охватывая широкий спектр сфер сотрудничества. Сформирована солидная договорно-правовая база. В Узбекистане существует большой интерес к изучению германской культуры и языка. Немецкий язык является вторым наиболее популярным иностранным языком, изучаемым в республике. В области высшего образования партнёрские связи установлены с более чем 20 вузами Германии, осуществляется обмен студентами, специалистами и педагогическими кадрами. В плане развития культурно-гуманитарных отношений важную роль играют партнерские связи между Ташкентом и Берлином, Самаркандом и Бременом, Бухарой и Бонном.

Интересен тот факт, что в Узбекистане в большей степени изучают немецкий язык, он по популярности наравне с английским. В целом можно сказать, что культурный аспект сотрудничества Узбекистана и с Евросоюзом в целом реализуется успешно, а динамика отношений в гуманитарной сфере нарастает.

Внешняя политика Туркменистана при президенте С. Ниязове была достаточно закрытой, с ЕС в том числе. Европа была малоизвестна населению Туркменистана, несмотря на открытие посольств и представительств ряда европейских стран и компаний. Более осведомленные граждане воспринимали Европейский Союз позитивно благодаря мероприятиям культурных центров основных дипломатических представительств: Германии, Великобритании, Франции и Италии. В столице Европу связывали с товарами класса «люкс», продающимися в местных бутиках, но недоступными для большинства. Европа считалась регионом с высоким уровнем жизни и желанным пунктом назначения: многие туркмены, особенно молодежь, мечтали получить визу и работать или учиться на Западе. Но в обычной жизни присутствие Европы было малозаметным. Исключение составляли крупные компании, чьи логотипы украшали фасады зданий, например французская Bouygues. Студенты, приходящие в культурные центры, были обязаны обосновывать необходимость своих визитов. Те, кто стремился отправиться в Европу на учебу, должны были обзавестись не только шенгенской визой, но и выездной визой, выдаваемой властями. Перспективы сотрудничества после прихода к власти Г. Бердымухаммедова сдвинулись с места, стало расти число студентов, отправляющихся на учебу за границу [8].

Сравнивая международный обмен студентами стран региона, отметим, что туркменские студенты составили наименьшее количество выезжающих в зарубежные страны. Однако с началом 2000-х гг. показатели стали нарастать. В связи с этим можно констатировать, что страна открывается миру постепенно, свидетельством чего являются, международные выставки, конференции и т.д.

Активные отношения связывают Евросоюз с ЮНЕСКО. Сотрудничество охватывает вопросы культурного наследия, языков и культурного разнообразия. Важный пункт сотрудничества - позиция Евросоюза относительно конвенции ЮНЕСКО о защите и развитии разнообразия культурной экспрессии, принятой Генеральной конференцией ЮНЕСКО (октябрь 2005 г.). Конвенция - первый в своем роде международный документ, который олицетворяет консенсус международного сообщества по проблеме культурного разнообразия.

Центральная Азия – это уникальный регион, на территории которого пересекались многовековые цивилизации, множество религий и верований, кочевые и оседлые культуры, и именно здесь проходили Великие Шелковые пути. В силу своего исторического происхождения народам этих государств принадлежит важная роль соединения двух цивилизаций – западной и восточной.

В рамках проекта «Шелковые пути – пути диалога», а также последующего проекта «Межкультурный диалог в Центральной Азии»

проведены важные для каждой из сторон встречи, посвященные теме диалога, в Бишкеке, Ташкенте, Алматы, Душанбе, Улан-Баторе и на Иссык-Куле. Созданы кафедры ЮНЕСКО по межкультурному и межрелигиозному диалогу в регионе. Наряду с этим в Самарканде создан международный и межкультурный институт по изучению центральноазиатских исследований МИЦАИ. С другой стороны, ЮНЕСКО участвует также в многочисленных региональных программах, связанных с материальным и нематериальным наследием этих стран, цель которых – показать взаимопроникающее влияние этого наследия на формирование региона. Завершена публикация серии книг «История цивилизаций Центральной Азии».

Анализ культурных связей ЕС со странами Центральной Азии показывает, что Европейский Союз стремится придать им глобальный характер, добиться взаимопонимания различных культур, их взаимодействия и сотрудничества, признавая тем самым равноправие культур, их уникальность, самобытность, неповторимость. Считаем, что такой подход обеспечивает жизнеспособность культурной деятельности и сотрудничества ЕС, приносит ему политические дивиденды.

Список использованной литературы:

1. Гурбангельдыев Д. (2012). Культурная дипломатия – язык межнационального диалога // Электронная газета «Туркменистан: золотой век». URL: <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=1018>
2. Водопьянова Е.В. (2008). Культурная политика Европейского Союза и вызовы времени // Современная Европа. № 4. С. 112–122.
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a European agenda for culture in a globalizing world {SEC(2007) 570} /* COM/2007/0242 final
4. Т. Зонова. Гуманитарное сотрудничество России и Европейского союза как инструмент «мягкой силы» http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1859#top-content
5. В Узбекистане начал работу новый руководитель делегации Евросоюза URL: <http://www.fergananews.com/news/25360>
6. Отношения Таджикистана с Европейским Союзом. URL: <http://mfa.tj/ru/otnosheniya-so-stranami-evropy-ameriki/tadzhikistan-europeyskiy-soyuz.html>
7. Как воспринимают Европейский союз в Центральной Азии? // EUCAM: Рабочий доклад. 2014. №16 / Таджикистан. М. Олимов. С. 14.
8. Как воспринимают Европейский Союз в Центральной Азии? // EUCAM: Рабочий доклад. 2014. №16 / Таджикистан. С. Пейруз. С. 14-15.

REFERENCES

1. Gurbangeldiev, D. (2012). Kyltyrnaya diplomatiya – yazik mezhnacionalnogo dialoga [Cultural diplomacy – the language of interethnic dialogue]. *Turkmenistan: zolotoi vek – Turkmenistan: the golden age*. Retrieved from <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=1018> [in Russian].
2. Vodopyanova, E.V. (2008). Kyltyrnaya politika Evropeiskogo Souza i viizovy vremeni [The cultural policy of the European Union and the challenges of the times]. *Sovremennaya Evropa – Modern Europe*, 4, 112–122 [in Russian].
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a European agenda for culture in a globalizing world {SEC(2007) 570} /* COM/2007/0242 final [in English].
4. Zonova, T. *Gumanitarnoe sotrudnichestvo Rossii i Evropeiskogo Souza kak instrument “myagkoi syli” [Humanitarian cooperation between Russia and the European Union as an instrument of “soft power”]*. Retrieved from http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1859#top-content [in Russian].
5. *V Uzbekistane nachal raboty novyi rukovoditel delegacii Evrosouza [A new head of the European Union delegation began work in Uzbekistan]* Retrieved from <http://www.fergananews.com/news/25360> [in Russian].
6. Otnoshenie Tadjikistana s Evropeiskim Soyzom [Relations of Tajikistan with the European Union]. Retrieved from <http://mfa.tj/ru/otnosheniya-so-stranami-evropy-ameriki/tadzhikistan-europeyskiy-soyuz.html> [in Russian].
7. Olimov, M. (2014). Kak vosprinimaut Evropeiski Souz v Centralnoi Azii [How does Central Asia xiew the EU?]. *EUCAM: Rabochyi doclad – EUCAM: Working Papers Reports*, 16, p.14. Tadjikistan [in Russian].
8. Peiruz, S. (2014). Kak vosprinimaut Evropeiski Souz v Centralnoi Azii [How does Central Asia xiew the EU?]. *EUCAM: Rabochyi doclad – EUCAM: Working Papers Reports*, 16, pp.14-15. Tadjikistan [in Russian].

УДК 327(4-6ЄС)(1-32)+327-047.87(4)+330.1
DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).187-195

Райхан Жанбулатова,
докторант, преподаватель кафедры международных отношений,
Евразийский Национальный университет им Л.Н. Гумилева,
(г. Нур-Султан, Казахстан)

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА ЕС В СФЕРЕ ПРИГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

У статті розглядається інституціональний досвід Європейського Союзу у розвитку прикордонної взаємодії. Важливу роль у транскордонному співробітництві відіграють програми, координовані різними органами ЄС. Автор вважає інституційні зміни на різних рівнях важливими факторами трансформації прикордоння.

Ключові слова: Європейський Союз, транскордонні регіони, транскордонні інституції, інституційні ефекти, євро регіони.

This article discusses the institutional experience of the European Union in the development of cross-border interaction. An important role in cross-border cooperation is played by programs coordinated by various EU bodies. The author considers institutional changes at various levels as important factors in the transformation of the border area.

Keywords: European Union, cross-border regions, cross-border institutions, institutional effects, Euroregions.

В статье рассматривается институциональный опыт Европейского Союза в развитии приграничного взаимодействия. Важную роль в трансграничном сотрудничестве играют программы, координируемые различными органами ЕС. Автор считает институциональные изменения на различных уровнях важными факторами трансформации приграничья.

Ключевые слова: Европейский Союз, трансграничные регионы, трансграничные институты, институциональные эффекты, еврорегионы.

На современном этапе, благодаря интенсивному развитию институциональных практик трансграничья, повсеместно в Европе действуют многообразные структуры приграничного взаимодействия. Опыт данных структур, на наш взгляд, важен для применения в приграничье постсоветских стран.

Участники приграничного сотрудничества видят потенциальные взаимные выгоды. Так, после Второй мировой войны люди в разных

приграничных районах Европейского континента, раздробленного войной, обнаружили, что, если они хотят жить лучше, они должны устранить негативные последствия границ. Зачастую играло роль и желание укрепить доверие среди населения, преодолеть существующие в обществе предубеждения. К примеру, регион Эльзас и Лотарингия, из-за которого чаще всего начинались конфликты между Германией и Францией, теперь участник процесса приграничного сотрудничества. А само франко-германское партнерство продолжает играть роль катализатора интеграции [1].

Приграничные связи на особом контроле ЕС. И это неслучайно, поскольку местные власти стали самостоятельными субъектами в ЕС, а региональная политика Союза направлена на совмещение коммунитарных и национальных интересов. ЕС стремится к согласованию многих параметров законодательства в этой сфере. Практически все главные структуры Европейского Союза занимаются региональной политикой: и Европейский Совет, и Комиссия ЕС, а также Европейский инвестиционный банк, Европейский Парламент, Комитет регионов и др.

К примеру, Европарламент принял в 1988 году Хартию Сообщества по проблемам регионализации и в 1991 году Хартию регионов Сообщества, обозначая, а точнее, регламентируя деятельность еврорегионов. Формально в ЕС эта сфера регулируется самими местными властями, так как в ряде стран-членов ЕС нет специального национального закона, и на надгосударственном уровне также нет определенного нормативного документа по этому вопросу.

Приграничная политика считается полезным механизмом европейской солидарности и сплочения, а потому нашла отражение в акте «Политика сплочения и региональная политика», на основании которого создавался в 1975 году Европейский фонд регионального развития [2].

Активность территориальных властей привела к созданию нескольких общих структур, представляющих их интересы, к примеру, Ассоциации европейских приграничных регионов (АЕПР), или Ассамблеи европейских регионов (АЕР). Эти еврорегиональные форумы многое сделали для развития межтерриториального сотрудничества. Признание Маастрихтским договором новых прав для территориальных органов власти и создание Комитета регионов ЕС в 1994 году – заслуга этих сетей коллективных действий. АЕПР, делая прозрачными проблемы регионов, представляет их интересы в различных инстанциях.

К задачам АЕПР относятся: определение зоны работы в соответствии с взаимными интересами (например инфраструктура, экономика, культура), контроль за реализацией договоров, которые были подписаны на надгосударственном уровне, а также между государствами в трансграничной практике, разработка конкретных проектов, консультирование, продвижение и координация трансграничного сотрудничества, поиск

финансирования и его экспертиза, информирование по трансграничным вопросам [3].

1990-е годы стали периодом повышенного внимания к приграничному сотрудничеству в рамках наднациональной региональной политики ЕС. В ответ на потребности углубления интеграции по мере создания единого внутреннего рынка ЕС и в целях стирания различий между регионами принимается программа «Сообщество инициативы» ИНТЕРРЕГ (INTERREG), которая осуществлялась поэтапно, начиная с ИНТЕРРЕГ I с 1989 года, ИНТЕРРЕГ II для стран ЦВЕ с 1994 по 1999 годы, и ИНТЕРРЕГ III с 2000 года по 2006 год, INTERREG IV C (2007-2013) и INTERREG Europe по настоящее время [4].

Бюджеты INTERREG постоянно увеличивались и оказались основной движущей силой институционализации трансграничного сотрудничества. Регионы Европы начинают более активно сотрудничать между собой, и это во многом благодаря программам INTERREG.

Реализация инициативы сообщества INTERREG является признанием растущей важности приграничных регионов, выделением роли приграничных отношений в процессе интеграции. Комиссия ЕС через ИНТЕРРЕГ финансирует сейчас до 50% стоимости предпочтительного проекта, реализуемого в рамках приграничного партнерства [5].

В 1990-е годы основной акцент делался на финансирование инфраструктурных проектов. С этого начинался «Интеррег», это же стало его визитной карточкой впоследствии. Так, к числу первых успехов инициативы «Интеррег» относились инфраструктурные проекты, например, мост через р. Гвадиана на испано-португальской границе и современные пункты пропуска для грузовиков в районе схождения границ Бельгии, Франции и Люксембурга [6].

По сути, успешными стали в основном те еврорегионы, где в основе лежал масштабный транспортный проект, который нельзя было реализовать без трансграничной кооперации и который при этом изменил все экономические связи приграничных территорий. Особенно это проявилось при реализации крупных инфраструктурных проектов. Яркой иллюстрацией служит построенный в 1995—2000 годах совмещенный мост-туннель через пролив Эресунн, не просто соединивший шведский Мальмё и датский Копенгаген, но превративший их в части единой городской агломерации.

Даже теперь, после установления выборочного паспортного контроля на границе из-за наплыва ближневосточных мигрантов, Мальмё входит в единый транспортный союз с Копенгагеном и его пригородами, а многие жители участвуют в маятниковых трудовых миграциях [7, с.62].

В 90-е годы государства Центральной и Восточной Европы, являвшиеся кандидатами в члены ЕС, использовали средства программ «Интеррег» для регионального развития, так как их национальная региональная политика была слабой, а из фонда «Политики сплочения» ЕС

до официального вхождения в Союз они не финансировались. Главным результатом воздействия ЕС на региональную политику стран ЦВЕ можно считать вовлечение органов местного самоуправления, то есть низовых звеньев власти, в осуществление трансграничной политики, так как это один из рычагов повышения ее эффективности [8]. В настоящее же время внимание уделяется самым разным инициативам, в том числе, например, в сфере экологии.

В основу европейского приграничного сотрудничества положен программно-проектный метод с обязательным условием маркетинга и визуализации поддержанных инициатив и привлечения большого числа актёров городского, регионального, национального уровней. Это оказывает мощное социализирующее воздействие на участников: меняются их представления о собственных интересах и типы поведения с учетом внешней среды.

Вместе с тем следствием воплощения в жизнь идеи многоуровневого управления становится переход на низовой уровень инициативы в разработке большинства планов. Данное обстоятельство расширяет не столько права, сколько обязанности.

Отныне успех развития трансграничного сотрудничества зависит от способности институтов и органов на местах к оперативному и стратегическому программированию и от того, насколько высший и министерский уровни уверены в том, что власти на местах способны ответственно выполнять расходные обязательства, связанные с вероятным расширением полномочий. Соответственно возникает необходимость поддержки нужных компетенций.

Надо сказать, что в практике ЕС аналогичная проблема нехватки компетенций решается весьма эффективно. В частности, когда новые управленческие задачи были возложены на страны Центральной и Восточной Европы после вступления в ЕС, Европейская Комиссия совместно с Европейским инвестиционным банком и Европейским банком реконструкции и развития организовали новую форму технического содействия региональным администрациям – помощь для грамотного создания программ, составления заявок, оценки целей и средств. Было создано четыре организации:

– JASPERS (Joint Assistance to Support Projects in the European Regions) – совместное содействие проектам в европейских регионах, Джаспер проводит презентации своей деятельности и обучающие семинары. Недавно эти мероприятия распространились на страны-кандидаты и финансируются по линии IPA (Instrument of Pre-Accession Assistance).

– JEREMIE (Joint European Resources for Micro Enterprises) – совместные европейские ресурсы для малых предприятий,

– JESSICA (Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas) – совместная поддержка программ помощи городам,

– ELENA (European Local Energy Assistance) – поддержка программ энергосбережения, развития энергоэффективного городского транспорта и возобновляемых источников энергии [9].

Достаточно известная в ЕС имидж-инициатива – Дни открытых дверей. Грандиозное мероприятие проводится раз в год в октябре (впервые состоялось в 2005 г.) с целью привлечения в региональные и городские проекты государственных и частных инвестиций и обмена мнениями по проблемам регионального развития.

Организацию Дней открытых дверей обеспечивают два института ЕС – Комитет регионов и генеральный директорат «Региональная политика» Европейской Комиссии: в рамках форума в Брюсселе и других европейских городах проходят десятки выставок, инвестор-кафе и пр. В мероприятиях принимают участие предприниматели, банкиры, представители НПО, в том числе из Китая, Индии, стран Латинской Америки.

Европейский Союз заинтересован в сохранении стабильности по периметру границ, поэтому выделяет средства для регионов на внешних границах. Это, в свою очередь, способствует европеизации прилегающих территорий, т.е. процессу создания и распространения формальных и неформальных правил, процедур, стилей, общих норм и убеждений.

Практика показала, что в своей деятельности еврорегионам приходится преодолевать ряд трудностей:

- различия в законодательстве;
- различия в уровнях экономического развития регионов;
- дисбаланс в вопросах занятости, производства и торговли;
- визовый режим;
- проблемы социокультурного характера, в частности языковые различия, наличие определенных негативных стереотипов и фобий между народами;
- неоднородность структур локального самоуправления в различных странах-членах ЕС, их слабый юридический статус.

К примеру, на границе между Францией, Германией и Швейцарией субъекты сотрудничества видят препятствия в несовместимости законодательства о труде, налогах и социальном обеспечении. Как отмечает французская сторона, разные рамочные условия затрудняют для местных властей привлечение бизнеса в еврорегионе «Верхний Рейн». Область Верхнего Рейна очень густонаселенная, поэтому работа за границей собственного государства является обычным явлением. Иностранные компании из-за более высоких налогов и более жесткого трудового законодательства во Франции предпочитают вкладываться в немецкую или швейцарскую сторону этого района. Выход местные власти находят в

поддержании профессиональной подготовки и изучении немецкого языка, чтобы французские рабочие могли найти работу по другую сторону границы.

Интересна ситуация с аэропортом Базель Милуз Фрайбург, который находится на территории Франции. Он является важной экономической зоной, где работает около 27 тысяч человек. Компании, связанные с деятельностью аэропорта, работали во Франции на основе франко-швейцарского соглашения 1949 года о строительстве и эксплуатации аэропорта, заключенного на 60 лет, используя швейцарское трудовое законодательство. В 2012 году стороны заключают соглашение, которое позволяет компаниям аэропорта адаптировать свои трудовые договоры к французскому законодательству, сохраняя сходство со швейцарским законодательством. Однако в случае судебного разбирательства правовая основа соглашения окажется хрупкой. Чтобы укрепить правовой фундамент, департамент Верхнего Рейна предлагает создать «европейскую экономическую зону». Эта правовая инновация могла бы помочь в поиске решений в сфере трудового и налогового законодательств, и, в конце концов, усилить конкурентоспособность местного бизнеса.

Данный случай может быть интересным, в первую очередь, для двустороннего взаимодействия в области границ, так как предлагает правовую новеллу, состоящую из сочетания законов двух стран-участниц. Тем не менее, возникают и вопросы, связанные с взаимным контролем, с государственными расходами, с совместимостью государственной политики в сфере помощи национальным компаниям.

В трансграничной практике европейских регионов есть еще одна новация – это трансграничная структура, созданная двумя торговыми палатами сопредельных стран. В 2010 году торгово-промышленные палаты провинций Байона-Пэйс и Камара да Гипускау по обе стороны франко-испанской границы создали объединенную Европейскую группу экономических интересов (EEIG). Эта структура поддерживает более тысячи экономических проектов для всех секторов экономики провинций, свидетельствуя об успехах трансграничного бизнеса.

Показателен результат многочисленных трансграничных структур служб занятости между европейскими странами. К примеру, в центре франко-швейцарского трансграничного региона Европейская трансграничная группа (GTE) создала институт, информирующий граждан по обе стороны границы о состоянии рынка труда, методах поиска работы, статусе работников, организующий встречи работодателей и заинтересованных в поиске работы лиц. На вебсайте группы помещаются данные о «пакете работ». Особенно много подобных структур на франко-немецкой границе, поскольку немецкая экономика нуждается в рабочей силе, в то время как во Франции в некоторых зонах приграничья имеется ее избыток [10].

Межрегиональная обсерватория для рынка труда – это сеть специализированных институтов, отвечающих за подготовку сопоставимой и интерпретируемой информации для политиков в Большом регионе о рынке труда, с тем, чтобы лица, принимающие решения, могли сделать полезные выводы с точки зрения структурной политики и политики занятости для Большого региона [11].

Таким образом, в европейских странах заметен рост сотрудничества в правовой и административной областях. Соответственно идет формирование органов государственной власти. Так, во Франции за вопросы приграничного сотрудничества и межминистерскую координацию отвечает Генеральный секретариат по вопросам равенства территорий (CGET). Он несет ответственность за реализацию национальной «политики территориальной сплоченности», а также за имплементирование европейской политики сплоченности во французских регионах.

Часто партнеры имеют общее представительство в Брюсселе для более эффективного решения своих задач, рассматривая себя как один механизм. На партнерском уровне идет согласование общих интересов. Общие интересы обязательно рассматриваются в комплексе с национальным и наднациональными уровнями власти.

Но необходимо признать, что создание пограничных структур не всегда означает создание структур в правовом смысле. Если брать в более конкретном плане, то жизнеспособность франко-германских отношений в сфере приграничья связана в значительной степени с активным участием гражданского общества, с участием всех заинтересованных сторон, которые должны вкладываться в институционализацию сотрудничества. В этом плане также неопределима роль регионов, городов, сел-побратимов, которые реально добиваются претворения в жизнь общих планов.

Следует признать, что интеграция «сверху» не может быть эффективна без опоры на потребности населения. Отдельные аспекты интеграции вообще не поддаются формализации, поскольку находятся в сферах межкультурного взаимодействия и могут быть выражены только в мнениях и оценках населения. Функцию объединения людей в сообщества, мобилизации ресурсов на общие цели выполняет территориальная идентичность. Приграничное сотрудничество способно значительно повлиять на формирование территориальной идентичности.

На наш взгляд, сеть приграничья в ЕС превратилась в мощный двигатель для развития стран по периметру всех европейских границ, стимул интеграции в целом.

Можно констатировать, что институционализация трансграничного сотрудничества в Европе является процессом с участием различных типов субъектов управления, расположенных на разных уровнях. Европейский опыт пространственного развития территории важно учесть и Казахстану

при формировании собственных стратегий развития приграничного пространства.

Список использованных источников:

1. Рубинский Ю.И. Розы и тернии франко-германского тандема // Россия в глобальной политике. Т. 11. 2013. С. 122-132.
2. Политика сплочения и региональная политика. URL: <http://eurlex.europa.eu/>
3. Устав Ассоциации европейских приграничных регионов. URL: http://www.aebr.eu/files/publications/Statutes_RUS.pdf
4. Официальный сайт программы INTERREG. URL: <http://www.interreg4c.eu/>
5. Европейский инструмент соседства и партнерства. URL: http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/enpi-crossborder/documents/enpi_regulation_en.pdf
6. EU Cohesion Policy 1988–2008: Investing in Europe’s future // Inforegio Panorama. 2008. No. 26. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag26/mag26_en.pdf.
7. Кузнецов А.В., Кузнецова О.В. Изменение роли приграничных регионов в региональной политике стран ЕС и России // Балтийский регион. 2019. Т. 11, № 4. С. 58–75.
8. Turnock D. Cross-border cooperation: a major element in regional policy in the new East Central Europe // Scottish Geographical Journal. 2002. Vol. 118, is. 1. P. 19–40. doi: 10.1080/00369220218737134
9. Joint Assistance to Support Projects in the European Regions. URL: <http://www.jaspers-europa-info.org/>
10. Le Groupement transfrontalier européen. URL: <https://www.frontalier.org/publications.htm>
11. L’Observatoire interrégional du marché de l’emploi de la Grande Région. URL: <https://www.iba-oie.eu/Themes.70.0.html?&L=1>

REFERENCES

1. Rubinskiy, YU.I. (2013). Rozy i ternii franko-germanskogo tandem [Roses and thorns of the Franco-German tandem]. *Rossiya v global'noy politike – Russia in global politics*. (Vols. 11), (pp.122-132) [in Russian].
2. Politika splocheniya i regional'naya politika [Cohesion policy and regional policy]. (n.d.). *eurlex.europa.eu*. Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/> [in Russian].
3. Ustav Assotsiatsii yevropeyskikh prigranichnykh regionov [Charter of the Association of European Border Regions]. *www.aebr.eu*. Retrieved from http://www.aebr.eu/files/publications/Statutes_RUS.pdf [in Russian].

4. Ofitsial'nyy sayt programmy INTERREG [Official website of the INTERREG program]. www.interreg4c.eu. Retrieved from <http://www.interreg4c.eu/> [in Russian].
5. Yevropeyskiy instrument sosedstva i partnerstva [European Neighborhood and Partnership Instrument]. (n.d.). ec.europa.eu. Retrieved from http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/enpi-crossborder/documents/enpi_regulation_en.pdf [in Russian].
6. EU Cohesion Policy 1988–2008: Investing in Europe's future (2008). *Inforegio Panorama*, 26. Retrieved from https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag26/mag26_en.pdf [in English].
7. Kuznetsov, A.V., & Kuznetsova, O.V. (2019). Izmeneniye roli prigranichnykh regionov v regional'noy politike stran YES i Rossii [Change in the role of border regions in the regional policy of the EU and Russia]. *Baltiyskiy region – Baltic region (Vols. 11)*, 4, 58–75 [in Russian].
8. Turnock, D. (2002). Cross-border cooperation: a major element in regional policy in the new East Central Europe. *Scottish Geographical Journal*, vol. 118, 19–40. doi: 10.1080/00369220218737134 [in English].
9. Joint Assistance to Support Projects in the European Regions. (n.d.). [jaspers-europa-info.org](http://www.jaspers-europa-info.org). Retrieved from <http://www.jaspers-europa-info.org/> [in English].
10. Le Groupement transfrontalier européen. (n.d.). [frontalier.org](http://www.frontalier.org). Retrieved from <https://www.frontalier.org/publications.htm> [in French].
11. L'Observatoire interrégional du marché de l'emploi de la Grande Région. (n.d.). [iba-oie.eu](http://www.iba-oie.eu). Retrieved from <https://www.iba-oie.eu/Themes.70.0.html?&L=1> [in French].

УДК 329.1/.9(560)"20"

DOI: 10.24144/2218-5348.2020.1(21).196-204

Бэлла Бокова,
магістрант 2 курсу факультета міжнародних отношений
Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева
(г. Нур-Султан, Казахстан)

ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ТУРЦИИ В XXI ВЕКЕ

У статті розглядаються процеси трансформації турецької політичної системи від періоду становлення і розвитку турецької державності при першому президентові країни - Мустафі Кемалі Ататюрці до сучасного етапу розвитку країни. Обґрунтовується теза, що за основу турецької політичної системи взята модель Франції.

Особливу увагу в статті приділено особливому становищу Туреччини щодо інших країн. Незважаючи на те, що Туреччина територіально розташована переважно на азіатському континенті (97%), частина її прилягає до західного світу. Таким чином, Туреччині притаманні як традиційно східні принципи побудови державності, так і європейські цінності.

У статті подано порівняння двох моделей державного розвитку Туреччини: Мустафи Кемаля Ататюрка – демократична світська західна модель розвитку і Тайіа Реджепа Ердогана – традиційна ісламська східна модель.

Автор приходить до висновку, що турецька модель політичного розвитку є унікальною, оскільки турецька державність, будучи в серединному геополітичному положенні, є змішанням різних форм політичного, національного і державного функціонування.

Ключові слова: турецька державність, західна і східна моделі розвитку, національне і державне функціонування.

This article examines the processes of transformation of the Turkish political system, touching on the period of formation and development of Turkish statehood under the first President of the country – Mustafa Kemal Ataturk, covering the modern stage of development of Turkey. The author substantiates the idea that the model of France is taken as the basis of the Turkish political system. Professor Sami Selchuk, former President of the Turkish Court of Appeal, concludes that the instability of the Turkish political system (the presence of many military coups) is due to an incorrectly chosen example of political development. The article focuses on the special position of Turkey in relation to other countries.

Despite the fact that Turkey located mainly on the Asian continent (97%), part of Turkey is adjacent to the Western world (3%) - the largest and oldest city of Istanbul. Thus, Turkey has traditionally Eastern principles of building a state, and European values are reflected in the Turkish model. The article compares two leading Turkish models of state development: Mustafa Kemal Atatürk – a democratic secular Western model of development and Tayyip Recep Erdogan – a traditional Islamic Eastern model.

The first President of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk, set out to transform the Republic of Turkey from a monarchical Patriarchal political system to an advanced secular democratic Republic. Atatürk carried out large-scale state reforms to transform Turkish statehood, completely removing the past of the backward Ottoman Empire. Today, this system has been replaced by the justice and development Party-AK party, which positions itself as a moderate Islamist Party, adheres to the democratic values bequeathed by Atatürk, and continues to actively work to bring the Turkic peoples closer together, and has enjoyed support among the Turkish people for 15 years. The representative of this party is President of Turkey Erdogan. The article analyzes the views of researchers who emphasize the political power of Erdogan under the rule of Kemal Atatürk, the first President of the country, who founded modern Turkey in 1923 after the collapse of the Ottoman Empire. A key aspect in the formation of Turkish ideology is related to overcoming the barriers between East and West, since Turkey is part of both sides and combining Western (democratic) and Eastern (conservative, traditional) principles, thereby creating a new model for the development of Turkish society and state national policy. The conflict in modern Turkey arises between those who are in favor of preserving the old structure and those who are in favor of shaking up the old structure and forming a new one. One can observe a confrontation between adherents of Kemalist principles, which are largely misunderstood and interpreted by modern political figures.

Based on the analysis of the main stages of the formation of the Turkish political system, as well as the involvement and generalization of data from Turkish researchers, it is established that in a few years it will be possible to observe the development of two scenarios. The first scenario provides for the strengthening of the presidential power of Erdogan, and the second - the refusal to strengthen the presidential power of the current President and a coup. The author comes to the conclusion that the Turkish model of political development has its own uniqueness, since the Turkish state, being in the middle of the geopolitical situation, has a mixture of different forms of political, national and state functioning.

Keywords: *Turkish statehood, western and eastern models of development, national and state functioning.*

В статье рассматриваются процессы трансформации турецкой политической системы от периода становления и развития турецкой

государственности при первом президенте страны – Мустафе Кемале Ататюрке до современного этапа развития страны. Обосновывается тезис, что за основу турецкой политической системы взята модель Франции.

Особое внимание в статье уделено особому положению Турции по отношению к другим странам. Несмотря на то, что Турция территориально расположена преимущественно на азиатском континенте (97%), часть ее прилегает к западному миру. Таким образом, Турции присущи как традиционно восточные принципы построения государственности, так и европейские ценности.

В статье дается сравнение двух моделей государственного развития Турции: Мустафы Кемала Ататюрка – демократическая светская западная модель развития и Тайип Реджепа Эрдогана – традиционная исламская восточная модель.

Автор приходит к выводу, что турецкая модель политического развития является уникальной, поскольку турецкая государственность, будучи в срединном геополитическом положении, является смешением различных форм политического, национального и государственного функционирования.

Ключевые слова: турецкая государственность, западная и восточная модели развития, национальное и государственное функционирования.

На протяжении всего периода существования Османская империя представляла особый интерес среди стран мирового сообщества. Уникальное геополитическое положение позволяло Султанату претендовать на мировое господство, тем самым вызывая опасения и заговоры против усиления могущества Порты. Современные реалии мировых политических трансформаций, в связи с усилением политической борьбы за лидерство как в региональном, так и в глобальном масштабе, выводит Турцию на новый уровень преобразований в стране.

Путь Турции к установлению демократии и заимствование европейских ценностей согласно завету первого президента Турецкой Республики Ататюрка в конечном итоге позволил новому руководству во главе с Эрдоганом и премьер-министром Давутоглу сформировать новый курс государственной политики. За последние десятилетия Турция претерпела множество изменений в государственной политике, связанных с такими чрезвычайными обстоятельствами, как холодная война и военная опека над политической системой со стороны стран Запада. В эти годы Турция испытала четыре военных вмешательства в 1960, 1971, 1980 и 1997 годах и несколько попыток военного переворота. Различные идеологические течения, развивающиеся отдельно друг от друга и пытающиеся стать главной политической силой Турции, после недолгой гегемонии свергаются другими

идейными концепциями. Мотивация для таких военных переворотов заключалась в защите «республики», «нации», «светских ценностей» и «государственной идеологии», которая была основана на идейных принципах Ататюрка. Цель военных вмешательств варьировалась от коммунистов (1980) к исламистам (1997) в зависимости от того, кто был воспринят как враг государства на тот отрезок времени. Возможно, именно в турецкой модели политического развития есть своя уникальность, так как турецкая государственность, будучи в срединном геополитическом положении, носит в себе смешение различных форм политического, национального и государственного функционирования.

Партия справедливости и развития, больше известная как АК Партия, обеспечила свое доминантное положение в Меджлисе Турции на протяжении трех избирательных сроков. С 2002 года Партия справедливости и развития, позиционирующая себя как умеренно исламистская, придерживающаяся демократических ценностей, завещанных Ататюрком, а также продолжающая активную деятельность по сближению тюркских народов, пользуется поддержкой среди турецкого народа на протяжении 15 лет. После второй победы Партии справедливости и развития в 2007 году позиция Эрдогана еще больше укрепилась в турецкой государственной политике. Дабы усилить свое политическое влияние в Турции, Эрдогану было необходимо предпринять ряд мер по централизации власти в государстве.

В первую очередь Эрдоган преследовал цель – ослабить военно-генеральскую прослойку турецкого общества, ранее ставших основной силой свержения действующих режимов (1960, 1971, 1980 годы). Турецкая армия является второй по численности армией в НАТО и славится своей структурированностью, большим численным составом и вооруженностью. Ограничить влияние армии в лице Совета национальной безопасности (СНБ) Турции, состоящего из генералов, выращенных на идейных взглядах Ататюрка, на первом этапе деятельности партии с 2002 по 2007 год было практически невозможно. Однако вторая победа партии открыла новые возможности для реализации амбициозного проекта Эрдогана по консолидированию власти в своих руках. Кроме цели по уменьшению роли армии и кемалистских политических деятелей в Турции, ставилась задача по предотвращению ограничений против ислама, которые были осуществлены после 1997 года. Партия решила отменить запрет на ношение платков в общественных местах. В 2008 году большинство в парламенте проголосовало за этот запрет, но Конституционный суд решил повернуть это дело вспять. Только в октябре 2013 года, после выборов 2011 года, в которых Партия справедливости и развития победила в третий раз, законопроект был одобрен, и в том же месяце первая женщина-депутат появилась на заседании парламента в платке [1]. Следовательно, партия Эрдогана обрела

полноценную власть лишь в период третьего срока, когда и Эрдоган стал главой правительства.

Сегодня Турецкая Республика не смогла достичь желаемой демократии, несмотря на многочисленные примеры европейских демократий. По отношению к кипрскому кризису и курдской проблеме, а именно не соблюдению демократических прав населения, представительством ЕС не раз были вынесены предупреждения турецкой стороне. Однако существует много причин, мешающих решению этой ситуации. Бывший председатель Апелляционного суда Турции, профессор Сами Селчук (Sami Selcuk) в своей исследовательской работе под названием "Republic, Modern Democracy and Turkey's Transformation" (Республика, современная демократия и трансформация Турции) освещает проблемы нестабильности политической системы Турции и неполноценности демократических норм. Согласно утверждению профессора, Турция в первую очередь сделала неправильный выбор примера для построения демократии. В период президентства Ататюрка моделью идеального национального государства была признана Французская Республика, многие принципы и нормы были соблюдены Ататюрком, опираясь на этот пример. В действительности Францию нельзя назвать стабильным демократическим государством, так как во Франции три раза была свергнута королевская власть с 1789 года, и власть дважды возвращалась к одной и той же королевской семье, четыре раза был разрушен республиканский строй, и в настоящее время Французская Республика переживает свой «пятый» период. Во Франции произошло девять попыток государственного переворота, и страна меняла свою конституцию пятнадцать раз [2]. Следовательно, вся разрушенная структура этой страны была как бы передана структуре турецкого государства, и поэтому семена сегодняшних негативных событий были бессознательно посажены еще в тот период политическим сообществом. Конфликт в современной Турции возникает между теми, кто выступает за сохранение старой структуры, и теми, кто выступает за разрушение этой старой структуры и формирование новой. Можно наблюдать противостояние между приверженцами кемалистских принципов, которые во многом неправильно восприняты и истолкованы современными политическими деятелями.

Следует отметить, что концепция Давутоглу «Стратегическая глубина» критикует идею кемалистского освобождения от исламского мира и подчеркивает важность участия Турции на ближневосточном фронте [3]. Ключевым аспектом этой концепции в формировании турецкой идеологии является преодоление барьеров между Востоком и Западом, так как Турция совмещает западные (демократические) и восточные (консервативные, традиционные) принципы, тем самым создавая новую модель развития турецкого общества и государственной национальной политики. Теоретическая реализация упомянутой концепции наблюдается в

современной политической деятельности Партии справедливости и развития. Участвуя в ежегодном отчете ЕС о ситуации в Турции, прошедшем 17 апреля 2018 года, министр по делам ЕС в Турции Омер Челик высказался о том, что членство ЕС до сих пор является приоритетным направлением для Турецкой Республики. Несмотря на критику и предъявляемые претензии, Турция осуществляет свою политическую деятельность, придерживаясь демократических принципов.

Турция ведет активную политику по ближневосточному направлению. Об этом свидетельствуют различные интервью и выступления официальных лиц по поводу сирийского кризиса, ситуации в секторе Газа и поддержание различных мусульманских инициатив. Министр иностранных дел Турции Мевлют Чавушоглу заявил 22 мая 2018 года, что Израиль должен дать отчет об убийстве более 60 палестинцев в секторе Газа, пообещав, что Турция поддержит запрос министра иностранных дел Палестины в Международном уголовном суде [4]. Следовательно, Турция сегодня представляет то государство, которое намеревается стать региональным и глобальным гегемоном в системе международных отношений, как это было в период правления османов.

В августе 2014 года Эрдоган стал первым президентом, который избирается непосредственно и берет курс на трансформацию политической системы Турции в сильную президентскую структуру. Президент Турции Реджеп Эрдоган является одним из самых влиятельных государственных деятелей нашего времени. Он и партия, которую он возглавляет, сначала де-юре, в настоящее время де-факто выиграли пять парламентских выборов, три набора общенациональных местных выборов, президентские выборы по всеобщему голосованию и два референдума в период с 2002 года по начало 2017 года. Многие турецкие эксперты сравнивают политическую мощь Эрдогана с властвованием Кемаля Ататюрка, первого президента страны, который основал современную Турцию в 1923 году после распада Османской империи. С 2014 года, помимо своих полномочий главы государства, Эрдоган жестко контролировал правительство и ПСР через своих доверенных лиц. Другими словами, он добился успеха в своей попытке стать самым могущественным человеком в стране. Находясь у власти в Турции с 2002 года, Эрдоган накопил полномочия подорвать наследие Ататюрка, что находило поддержку среди турецкого общества. Он демонтировал секуляризм Ататюрка на протяжении чуть более десяти лет, наполнил политическую и образовательную системы страны жестко консервативным исламом и зазвернул Турцию из Европы и Запада в направлении Востока. Эрдоган не разделяет ценностей Ататюрка, он пытается выстроить свою национальную и государственную политику, так же как Ататюрк сформировал Турцию по своему образу – модели Французской Республики. Проект Эрдогана заключается в том, чтобы сконструировать новое

сообщество по примеру Османской империи, естественно заглаживая все минусы проводимой османами государственной политики. Президентство Эрдогана характеризуется жестким контролем над СМИ, деловым сообществом посредством политически мотивированных налоговых проверок и арестов диссидентов, ученых и журналистов. Полиция регулярно разгоняет мирные оппозиционные митинги. Соответственно, хотя выборы в Турции по-прежнему свободны, они становятся все более несправедливыми. Видение будущего облика Турции для Эрдогана заключается в том, что ей необходимо стать сильной нацией, чтобы она могла выжить в хищнической глобальной системе, выстроенной западными странами. Но путь к сильной Турции – это здоровая демократия, сильная экономика с преобладающим средним классом и успешная национальная политика, способствующая интегрированию турецкого народа под силой ислама, как было в период Османской империи. Трансформация конституции партией Эрдогана подразумевала также свободу религии, что дает ряд возможностей для исламизации страны. Новая либеральная конституция также поможет ему решить курдский вопрос страны. Это проложит путь для турецкого мира с курдами на Ближнем Востоке, превратив сирийские и иракские курдские регионы в эффективные кордоны против угрозы джихадистов, сектантской войны и нестабильности, которая исходит из Ирака и Сирии на протяжении десятилетий.

Несмотря на тревожную ситуацию, курдский кризис – не самая большая проблема для Турции. Современная Турция претерпевает фундаментальную идеологическую трансформацию, чтобы сделать интерпретацию Эрдоганом консервативного ислама бескомпромиссным ядром общественной жизни. Правительство ограничило или отменило более 12 национальных праздников, таких, как празднование светского государства и становление кемализма. Вместо этого ПСР включила празднование забытых османских битв, таких, как успешная осада британских войск в Куталь-Амаре в Ираке в 1916 году во время Первой мировой войны, после чего захваченные британские солдаты были отправлены в Алеппо, испытание, во время которого многие из них умерли. Внутри страны Эрдоган вводит религию в повседневную жизнедеятельность турецкого общества путем строительства 9 000 мечетей в течение десятилетнего периода правления ПСР с 2005 по 2015 годы. Среди них также великая мечеть Эрдогана на Стамбульском Камликском холме, который включает 344-футовый минарет, соперничающий даже с мечетью Пророка в мусульманском святом городе Медине [5]. Сходство проекта мечети Эрдогана с легендарной Голубой мечетью Султана Ахмет-хана вызвало ряд подозрений о намерениях Эрдогана перестроить турецкое общество и политическую систему в Султанат под его правлением. Строительство мечети Эрдоганом было начато в 2017 году. Выбрав такое высотное место, как холм Камлики, Эрдоган

забрасывает удочку в период построения мечетей в великом османском государстве. В 2012 году меджлис принял законопроект об образовании, основанный на «повышении благочестивости поколения», открывая религиозные школы Имама Хатиба, где некогда обучался Эрдоган. В 2012 году был принят широкий законопроект, названный планом «4 + 4 + 4», предусматривающий реформу образования, поскольку он предусматривает, чтобы студенты обучались четыре года, проходя ступеньки начального, среднего и высшего среднего образования. Такая система идентична обучению в школах Имама Хатиба. В период между 2002 и 2016 годами число учеников Имама Хатиба увеличилось с 60 000 до 1,5 млн [6]. Таким образом, на сегодняшний день государственная образовательная система Турции уже не может считаться полностью светской.

Суммируя вышесказанное, можно характеризовать этот аспект как серьезное политическое решение в связи с тем, что за последние годы конституция в Турции принималась только новой политической верхушкой, пришедшей к власти в результате государственного переворота. Эрдоган и его сподвижники ставят перед собой ранее практически невозможные цели, которые приведут турецкое общество к новому государству, неизвестному ранее строю, несущему политическую стабильность, по крайней мере, на сегодняшний день это представляется таковым. Большой успех Эрдогана связан с формированием его позитивного образа для турецкого и мусульманского населения мира, а именно: резкие высказывания Эрдогана относительно стран Запада, решимость идти на конфронтацию, отстаивая свою точку зрения, чувство патриотизма и борьба с глобальными угрозами – все это вкуче привело к конструированию положительного идеологического образа Эрдогана как нового вождя турецкого и мусульманского мира. Партия справедливости и развития создает новую стратегию под названием «Видение 2023», которая подразумевает трансформацию государственной политики Турции к 100-летию турецкой государственности. По словам эксперта МГИМИ Владимира Аваткова, «Стратегия 2023 является амбициозным проектом Партии справедливости и развития, так как упор делается на экономическое преобразование Турции, что в начальный период правления партии оказалось успешным, государственная политика будет претерпевать серьезные изменения. Одна из важнейших задач «Видения 2023» – принятие текста новой конституции [7]. Следовательно, через несколько лет можно будет наблюдать развитие двух сценариев. Первый и более вероятный сценарий предусматривает усиление президентской власти Эрдогана при принятии большинством населения поправок в конституцию. Второй сценарий подразумевает отклонение населением нововведений, отказ от усиления президентской власти действующего президента, что откроет возможность для нового государственного переворота.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Эпоха правления в Турции Партии справедливости и развития: промежуточные итоги и прогнозы (2002-2015) / отв. ред. Н.Ю. Ульченко, И.И. Иванова; Институт Востоковедения РАН. М.: ИВ РАН; Издатель Воробьев А.В., 2017. 180 с.
2. Prof. Dr. Sami SELÇUK. REPUBLIC, MODERN DEMOCRACY AND TURKEY'S TRANSFORMATION/ Wise Men Center For Strategic Studies
3. Ahmet Davutoğlu. Stratejik Derinlik_ Türkiye'nin Uluslararası Konumu (Turkish Foreign Policy)-Küre Yayınları (2001)
4. Turkey supports Palestinian bid to try Israel at international court: Çavuşoğlu .<http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-supports-palestinian-bid-to-try-israel-at-international-court-cavusoglu-132221>. (11.01.20)
5. Fuat Keyman and Sebnem Gumuscu. DEMOCRACY, IDENTITY AND FOREIGN POLICY IN TURKEY Hegemony Through Transformation. Softcover reprint of the hardcover 1st edition 2014 978-0-230-35427-2
6. В Стамбуле строят самую большую в мире мечеть. <http://www.calypsotour.com/pages/samaya-bolshaya-mechet-v-stambule> (10.01.20)
7. Soner Cagaptay. The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey.

REFERENCES

1. Ulchenko, N.Yu, & Ivanova, I.I. (Eds.). (2017). Epokha pravleniya v Turtsii Partii spravedlivosti i razvitiya: promezhutochnyye itogi i prognozy (2002-2015) [*The era of government of the Justice and Development Party in Turkey: interim results and forecasts (2002-2015)*]. Institut Vostokovedeniya RAN. M.: IV RAN; Izdatel' Vorob'yev A.V [in Russian].
2. SELÇUK Sami (2001). *Republic, Modern Democracy and Turkey's Transformation* . Wise Men Center For Strategic Studies [in English].
3. Davutoğlu Ahmet. *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu (Turkish Foreign Policy)*. Küre Yayınları [in Turkish].
4. Turkey supports Palestinian bid to try Israel at international court: Çavuşoğlu. Retrieved from <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-supports-palestinian-bid-to-try-israel-at-international-court-cavusoglu-132221>. (11.01.20) [in English].
5. Fuat Keyman, Sebnem Gumuscu. *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey Hegemony Through Transformation*. Softcover reprint of the hardcover 1st edition 2014 978-0-230-35427-2 [in English].
6. В Стамбуле строят самую большую в мире мечеть' [The largest mosque in the world was built in Turkey]. www.calypsotour.com. Retrieved from <http://www.calypsotour.com/pages/samaya-bolshaya-mechet-v-stambule> (10.01.20) [in Russian].
7. Soner Cagaptay. The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey [in English].

Наукове видання

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК
INTERNATIONAL SCIENTIFIC HERALD**

Спецвипуск 1(21)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ №20546-10346Пр,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

Відповідальний за випуск: І.В. Артёмов

Коректура: Л.І. Серета

Технічна редакція: Хохол Т.І.

Комп'ютерна верстка

та дизайн обкладинки: Бродич А.І.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman

Ум.друк.арк. 24,18..

Зам. №41. Тираж 50 прим.

Оригінал-макет виготовлено

у редакційно-видавничому відділі ДВНЗ «УжНУ»

88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89

E-mail: dep-editors@uzhnu.edu.ua

Віддруковано: ТОВ «РІК-У» 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

М-72

**Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артюмов (голова) та ін. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. – Спецвип. 1 (21). – 208 с.
ISSN 2218-5348**

У збірнику вміщено наукові статті і повідомлення, підготовлені за матеріалами міжнародної науково-практичної онлайн-конференції «Міграційна політика України в умовах глобалізації: досвід управління та ризику сьогодення», проведеної згідно з Переліком проведення наукових конференцій, сформованим МОН України на 2020 рік, а також спільного з Євразійським національним університетом імені Л.М. Гумільова міжнародного наукового семінару, який відбувся в рамках проекту «Кафедра Жан Моне «Європейська дипломатія» (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан)» на тему «Європейська дипломатія в умовах еволюції інституціональної системи ЄС».

УДК 001:378

Scientific publication

INTERNATIONAL SCIENTIFIC HERALD

Special issue 1(21)

Certificate of state registration of the print media KB № №20546-10346Пp, issued by the Ministry of Justice of Ukraine January 15 2014

Responsible for the issue: I. Artyomov

Adjustment: L.Sereda

Technical edition: T.Khokhol

Computer typesetting

and cover design: A.Brodych

Format 60x84/8. Times New Roman

Ум.друк.арк. 24,18..

Зам. №41. Тираж 50 прим.

The original layout is made

in the editorial and publishing department of Uzhhorod National University

88015, Uzhhorod, Zanykovetskoï street, 89

E-mail: dep-editors@uzhnu.edu.ua

Printed by: "RIK-U", 88000, Uzhhorod, Gagarina street, 36

M-72

**International Scientific Herald: a collection of scientific papers / editorial board: I.Artyomov (Editor in chief) and others. - Uzhhorod: SU "UzhNU", 2020. – Special issue 1(21). – 208 p.
ISSN 2218-5348**

The collection contains scientific articles prepared on the basis of the international scientific-practical online conference "Ukraine's migration policy in the context of globalization: management experience and current risks", conducted in accordance with the List of scientific conferences formed by the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020. Also contains scientific articles prepared on the basis of international scientific seminar, which took place within the Jean Monnet Chair project "European Diplomacy" (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan) on "European diplomacy in the evolution of the EU institutional system." joining with the Eurasian National University named after L. Gumilev

UDK 001:378